
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

GoogleTM books

<http://books.google.com>

Pa. 70. 9. 46.

KAIS. KON. HOF BIBLIOTHEK

47.345-B

Alt-

47345-B.
~~47344-B.~~

FINN-MAGYAR

N Y E L V.

IRTA

KÁLLAY FERENCZ,

**NYUG. KAPITÁNY AUDITOR 'S A' MAGYAR T. TÁRSASÁG
RENDES TAGJA.**

PESTEN, 1844.

NYOMATOTT LANDERER és HECKENASTNÁL.

Előszó.

E' jelen könyvre Reguli utazása a' lapp 's fiunföldre adott okot, az első rész literaturai vázlatot, a' második a' finn-magyar nyelv feletti vizsgálatok eddigi eredményeit, a' harmadik a' finn népek ethnographiai megismertetését, végre a' toldalék történeti fejtegetéseket foglalnak magokban azon czélal, hogy ifjaink összes képbén találják mind azt itt fel, a' mi a' tárgy tudományos előbbvitelére nélkülözhetlen; 's megtudhassák, minő segédkütfők hiányával vagyunk még, mellyeket ők idővel magoknak megszerezhetnek, és ha majd Reguli szerencsésen visszatér, lássa ő is, mit és mennyit tehettek honfitársai a' nagy czélra, kiigazíthassa 's bővíthesse az itt letett nézeteket, mellyeknek érdekessége felett most szót váltani az író szerény tiszte körét túlhaladná. Szükség még azt is megjegyezni, hogy a' könyv mindjárt Reguli elutazása után készült, azóta kéziratban hevert, két első

IV

része Bonne városban a' német philologiai egyesületnek ismeretes aggastyán tudósunk királyi tanácsos Schedius Lajos ur által be is volt mutatva, a' magyar academia üléseiben pedig szinte némelly czikkek felolvastattak.

A' szerző.

ELSŐ RÉSZ.

Litteraturai vázlat.

Reguli utazása az északi sarkhoz, hol ezelőtt 72 évvel *Hell és Sajnovits* a' lapp nyelvről megkezdték vizsgálatjait, *Maar* tanító ur által academiai ülésünkben jelentetve e' tudós társaság figyelmét ujabban felébreszté.

Az itt felolvasott levél meggyőzött engemet arról, hogy a' kérdéses nyelvügyben 1805 óta nem sok előmenetelt tettünk, mikor Budai Esafás Sajnovitsra tett észrevételeit magyar historiája első darabjában kiadá, mellyeknek viszhangját szerencsénk volt a' tisztelt tanító ur levelében rövid kivonatban hallani. De meg kell jegyeznünk, hogy Budai Esaiás bírálata ismét nem egyéb, mint Schlötzer, Dobrowszky és Beregszászi észrevételeik viszhangja, vezéreit még a' kifejezésekben is hiven követve, ¹⁾ azon különbséggel, hogy a' két első tudós Sajnovits tanjának főbb elveit hitték és vallották, midőn Beregszászi és Budai azoknak feldöntésén egész tüzzel dolgoztak. Gyarmathyról Beregszászi még nem szólhatott, mert az utóbbinak könyve később látott világot, hogy Beregszászi az erlangai tudós uj-

¹⁾ L. Schlötzers Allgemeine Nordische Geschichte, oder Fortsetzung der allg. Welthistorie XXX-ter Theil §. 306—307 és Dobrowsky Litterarische Nachrichten von einer Reise nach Schweden und Russland Prag 1796. lap 95. Budainak még a' könyv czíme ellen való nehézségét is elmondták már hasonzókkal e' tudósok, amaz 1771-ben, ez 1796-ban.

ságokban mérgesen kikelt a' finn magyar nyelv ügy ellen; de már Budai Esaiástól többet vártunk volna a' csupa megemlékezésnél, annyiival inkább, minthogy Sajnovits ellengördített nehézségei Gyarmathynak grammaticai részletes bonczolgatásai által némileg legyőztetvék valának.

Bizonyos borzadás szállá meg némelly tudósainkat az időben, hogy ha a' finn magyar nyelv rokonsága elismertetnék, Siberia koldusnépeit — a' vogulokat, ostyákokat, a' volgai vad cseremiszt, tschuvasch és más ott tanyázó pogány népeket rokonainknak kellene elfogadnunk, a' mit tenni büszkeségünk tiltá.

Innen a' sokféle kalandozás Turfánig 's China határszéléig, innen a' rokonítás törökkal, mongollal, persával; scythák, alánok, parthusok, massageták sirjaikból felköltettek, csakhogy a' jeges tengeri samojedek társaságába ne soroztassunk.

Azonban a' tudós külföld hideg vérrel folytatá nyelv- és történeti vizsgálatait az északi sark népei felett, 's ma már az illy vizsgálatok tömege annyira megnőtt és halomra gyűlt, hogy az ember könnyen elvesztheti magát a' tömkelegben, ha bizonyos fonalt nem tart kezében, mellynél fogva központosítva azt, a' mi használható, 's a' nagy massán nyugodt kebelrel 's criticalai illettel áttekintvén azt is mérinthesse, mi fátvókat kelljen még a' homálylepte tárgyakról felvonni.

Illy fáradságos munkát az ifju, iskoláit most végzett husz évű utazónktól nem várhatunk, de szép tüze, lelkes vonzódása legyőzhetik idővel az akadályokat, 's ha az itt — külön tárgyak szerint feloszlott értekezésünkben némi segédpontokat nyerne további vizsgálatok megtételére, 's ha majd siker is koronázná lépéseit, úgy mi igen örülni fognánk felfedezéseinek, melyekre egy-két alapkövet illy móddal letevének.

Amos Comenius a' XVII-ik században első volt, ki a' finn-magyar nyelv közti rokonságot sejtíté, és szóba hozá. ¹⁾

¹⁾ Opera didactica Amsterdam: 1657. in folio: erre utal *Leibnitz* is ime szavaiban: „Hungaricam autem linguam in multis Finnonicae consentire jam Comenius in didacticis notavit.“ *Leibnitii opera omnia* T. IV.: 1: 204: edit. Dutens.

Vele egy időben élt a' száz *Tröster János*, ki őt tán Erdélyben létiben Rákótzai udvarában ismerhette is, ki 1666-ban kiadott könyvében Schröder latin scandinav szótárából finn-magyar szókat sorozott össze. ²⁾ Ezekről független hason-észrevételt tett a' svéd tudós *Stiernhielm Gergely* Ulphilas fordításában, melyet 1671-ben adott ki. ³⁾

Szinte svéd tudós *Strahlenberg* 1730-ban nyomukba lépett a' felebbieknek, 's összehasonlítá a' *vogul, mordwin, cseremis, perm, votják, és ostyák* nyelveket magyar, székely, és finnuszókkal. ⁴⁾

*Husztai András*nak, ő és új Dácia írójának, jogtanárnak, e' munka szolgált vezérfonalul, hogy majd husz évvel elébb mint Sajnovits irt, a' finnuszokat és magyarokat rokonoknak írná. ⁵⁾

Egy más svéd tudós, *Rudbeck*, uppsalai tanító még *Strahlenberg* előtt irt a' finn magyar nyelvről, szótárok összevetése, leginkább *Calepin* és *Megiser* után elindulva. ⁶⁾

Sajnovits említi *Rudbeck*en kívül abói tanítót *Velin Jánost* is, ki *Molnár Albert* szótárát használta az összehasonlításra, melyből mutatványt is ad. Más svéd tudósok is, mint *Scheffer, Ihre*, a' dán *Schöning* hason véleményét pártoltak.

A' némethonban *Horn György* és *Leibnitz* voltak az első, kik a' finn magyar nyelv egyezését rebesgették szinte a' XVII-ik század második felében, de csak egyes szókból

²⁾ Das alte und neue Teutsche Dacia. Nürnberg 1666: L: 1: p. 102. Comenius 1648-ban volt Rákótzai 'Sigmond udvarában; 1: Bayle Diction: Hist. et critique Basel 1741: art. Comenius.

³⁾ *Beregszászi* über die Aehnlichkeit der Hungar. Sprache mit den Morgenländ. Leipzig 1796. lap 171 közli a' helyet, Budai is hivatkozik arra, amaz az eredeti szöveget adja, emez *Le Long Jakab* szavaival él.

⁴⁾ J. b. von *Strahlenberg* der nördliche und östliche Theil von Europa und Asien; Stockholm 1730: 4: vesd össze *Adelungnak* Catherinens der grossen Verdienste um die vergleichende Sprachkunde. Petersburg 1815. 4: lap 6.

⁵⁾ Ó és új Dácia; mss: V-ik részben.

⁶⁾ Olai *Rudbeckii filii specimen usus linguae gothicae*. Upsaliae 1717, erre Sajnovits hivatkozik, Budai pedig más czim alatt adja ugyanazon évből: *Analogia linguae gothicae cum finnica, nec non fenonica cum ungarica*. Upsal. 1717: 4.

kiindulva, 's leginkább historiai tanuságokra támaszkodva, hogy a' Magyarok éjszokról, 's különösen *Sabir* nevekre figyelve — és a' Jornandestől megemlített nyestbőr kereskedésre — Sibiériából indultak volna ki. Egy körülményt említ Leibnitz, a' mi őt e' hiedelemben még inkább megerősíté, az, hogy a' svéd követ Fabritius magával vitt Brenner nevű fiatal Finnust, 's rokonát perzsiái útjára, ki a' volga mellett lakó Finnosokat megértette, 's velek, ha tördelve — beszélt is. *) Leibnitz nyomába léptek *Eccard* és a' hamburgi orvos *Fogel* Márton, kinek kéziratja *Eccard* szerint a' hannoverai királyi könyvtárban hever. ⁸⁾

Élénkebb nyelvvitatkozásra azonban csakugyan Sajnovits könyve tört utat, a' régibb sejdítések, még Schlötzer nyilatkozásai is, ki szinte Sajnovitsot megelőzte, figyelem nélkül maradtak, vagy honunkban épen nem ismertettek. *Otrokotsi* e' tárgyban nem nyilatkozott, pedig a' historiai utalványokat volgai földre és Sibiériára rendre felhordja. Ő mint nagy semita, zsidó nyelvből magyarázta nyelvünk természetét és sajátságait, még a' négyszegű chaldeai betűk alkalmasb voltát is dicséré a' latin betűk felett magyar írásra, mint egykor baranyai *Décsi* János Telegdi hunn scythia betűi felvételét sürgeté. ⁹⁾

Bél Mátyás és a' szinte magát magyarnak vallott Bayer előtt tudva voltak Horn és Leibnitz rebesgetései, leveleztek

*) Leibnitii opera omnia T. IV. P. II. lap 192, „miratus est illis nomina numeralia pene eadem Finnicis esse, inde ad colloquium progressus, intellexit pleraque, intellectusque est.“ Bayer is az elmúlt század elején ilyes valami tapasztalatot tett, mert így ír Bél Mátyáshoz: „Morduanos intelligo a Fennis intelligi, his Hungari nostri aut potius Magyari finitimi fuere“ etc. I. Bel: adparat. ad Histor. Regni Hungar. I. 415. Horn Györgyről I. könyvét: *Origines Americanae* L. III. cap. IV. lap 144.

⁸⁾ „Martinus Fogelius — plurima vocabula Finnica et Hungarica conferendi occasionem sumsit, et utrorumque convenientiam ostendendi libello, qui in Bibliotheca regia Hanoverae adhuc manuscriptus latet.“ L. Sajnovits *Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponum* idem esse. Tynnaviae 1770. lap 127. Az ily kéziratokat megszerezni szükséges, 's nyelvérdekünkben álló dolog.

⁹⁾ I. a' székely nemzet historiáját Enyed 1829. lap 30, kiadta Kállay Ferencz.

is egymásközt a' tárgyban, amaz Pozsonyból, ez Pétervárról közölvéen véleményeket, 's mindketten csak ott állapodtak meg, hogy a' finn-magyar nyelv közti rokonság nem valódi és belsőleg kinőtt, hanem szomszédság és kereskedési viszonyokból elragadt némi hasonlatosság, mire építeni nem lehet. ¹⁰⁾

Minekutána a' külföld Sajnovits könyvével megismerkedett, hosszas vitatkozásra került a' dolog, van-e igaza az írónak, vagy nincs. Hager kétszer szólalt fel, 's mindig állítólag, ¹¹⁾ Beregszászi ellene nyilatkozott, mert ő is, mint Otrokotsi a' keleti nyelvek buvárja, a' semitioai, persa és zend nyelvek rokon formáira utalva — főleg Clairaut csillagász mérnökre támaszkodott, ki a' Meridian méréskor Stockholmban volt, 's tudós barátja széki Teleki József gróf unszolására kétezer magyar és francia szót küldött egy született finnushoz összehasonlítás végett, melyek közül csupán egy szó ismertetett el finnusinak. ¹²⁾ Itt azonban mind a' közlés mind az eljárás módjai feltételezvéen a' biztos eredményt, a' részletesség nélküli adatra nem sokat építhetünk.

Beregszászi nyomába léptek a' debreozeni grammatica írói 1795-ben, Budai Esaiás 1805-ben, ellenben Schlötzer a' hires criticus és historicus felmelegedve a' tárgy iránt, melyről már 1756-ben Upsalában szót váltott Ihre nevű nyelvtudóssal, egész életében védte régi nézeteit. Azon évben, mikor Sajnovits könyve megjelent (1770), kiadá ő is Fischer Éberhard pétervári kérdéseit, melyekben a' siberiai finn dialectek hozattak szóba, 's különösen pedig a' vogul és magyar nyelv vétettek témába, mely azóta állandó pharusi mécsvilág gyanánt szolgált a' későbbi időkben is, hogy a' nyelvtudomány újabb meg újabb felfedezésekkel bővült. Lehetetlen e' részben el nem ismerni és méltányolni nem tudni Schlötzer érdemeit, mert ő volt az, ki Gyar-

¹⁰⁾ L. Belii apparatus ad Hist. R. Hung. lap 415.

¹¹⁾ Neue Beweise der Verwandschaft der Hungarn mit den Lappländern von Hager Wien 1793.

¹²⁾ Über die Aehnlichkeit der Hungar. Sprache mit den Morgenländ. lap. 170.

mathyt serkenté és buzditá a' finn nyelvágazatok bővebb megvizsgálására, ő nyujta segédkezet az anyagok összeszerzésére, vezérpontokat kilúszva, 's hol felakadna utasítva; még a' kéziratot is keresztül nézte, 's czímjét megváltoztatá. ¹³⁾

Minekeltötte még Gyarmathy könyve 1799-ben megjelent volna, a' Sajnovits által támasztott pernek jelentősége kezdett a' külföldön fogyni. Rüdiger már 1782-ben minden habozás nélkül iktatá nyelvünket a' finn törzsök alá, ¹⁴⁾ Dobrowszky ezt tevő 1792-ben, midőn a' prágai tudós társaság költségén Schvédországot beutazná, 's a' finn és lappföldeken keresztül Pétervárába ment. Szinte az orosz academiai tudósok, Gmelin, Pallas, Fischer kisebb vagy nagyobb szógyűjteményekkel járultak a' kérdéshez, 's terjesztői lettek a' Sajnovits és Schlötzer által pártolt nézeteknek. Illy szellemből indult ki a' magyar könyvház kiadója is Molnár János, ki 1783. óta szaporitá a' finn szók összeszedését, 's egybehasonlítását, közölván az orosz birodalom finnus lakóiról szóló könyvek megismertetését. ¹⁵⁾

Meg volt hát már a' föld jóformán egyengetve és verve, mikor Gyarmathy fellépett könyvével, mellyet az akkori nyelvtudósok De-Sacy, Büttner, Gatterer, Dobrowszky méltánylással fogadtak. Köztünk, a' mennyire tudom, Budai Esaiás emelt szót ellene, hiva a' debreczeni grammatica 's Beregszászi tanításainak, épen akkor, midőn ezeknek ellenére Révai — grammaticai elveit jobb alapokra vonva a' finn rokonságot, nem hogy megvetné, sőt bizonyos tekintetben pártolná is, azon időben, mikor Sándor¹⁶⁾ István is lapp szavait, 's némi grammaticai egyezéseket közölt. ¹⁶⁾ Azóta több haladást nem tettünk magára a' dologra nézve, most is ott állunk még, hová Sajnovits és Gyarmathy munkái helyezettettek bennünket; azok sem jól megczáfolva nincsenek,

¹³⁾ Schlötzer eredeti levele kezem közt van, mellyben Gyarmathynak javallá, hogy a' választott *Lapp* czim helyett *Finn* nyelvet tegyen, mert az elsőn a' magyarok ismét fenn akadnának, 's gáncsolnák azt.

¹⁴⁾ Grundriss einer Geschichte der menschlichen Sprache. Leiptzig 1782 lap 69—74.

¹⁵⁾ Magyar könyvház. Poson. 1783. II-ik szakasz lap 16, 103, 309. III-ik szakasz lap 136, 181, 647, 657.

¹⁶⁾ Sokféle. Bécs 1808: IX. darab, lap 33 's t.

sem a' kérdés odább nem vitelett, pedig azóta, hogy Sajnovits irt 70, Gyarmathy ideje óta 40 évnyi idő folyt le, melly alatt a' külföldön nagyszerű nyelvvizsgálatok tétettek, mellyek Schlötzer, Sajnovits és Gyarmathy állításait nem hogy felforgatnák, sőt egyenesen támogatják.

A' két Adelung, Arndt, Abel Remusat, Klaproth, Eichhoff, Dussieux, Balbi, Rask, 's legujabban Müller, Gabelencz, Schott egy szívvvel szájjal vallják a' finn magyar nyelv közeli vérrokonságát. Arndt a' többek közt azt is meré 1818-ban irni: „nem lehet kételkedni, hogy mi Magyarok a' finn nyelvet Bált tenger északi részén, vagy a' vogulokét Ural földön hamarabb megérténénk most is, mint a' köztünk fészkelte sláv és német nyelvet; bizonyos az is, hogy sinormértékül a' latin és franczia nyelvközti hasonlatosságot vévén fel, majd minden magyar szót fel lehetne a' finn — tschud nyelv egyik vagy másik ágazatjában lelteni.“¹⁷⁾ Fischer Eberhard Siberia historiájában 1768-ban állitá már mind-ezt, 's hihetöleg Arndt is hason tapasztalati okokból indult ki, mint az őt megelőző, midőn írja, „negyven nyelvből, főleg siberiaiakból, 300 szót gyűjtöttem össze külön külön mindenikből, 's úgy találtam, hogy nincs tán egy magyar szó is, a' mit a' finn-csud, ostyák vagy tatár nyelvekben eredetileg fel nem lehetne találni. (I. Siberisch. Geschichte Petersburg 1768. Th. I. 161.)

Klaproth minden munkáiban állandó védője volt a' finn magyar ügynek, a' többek közül csak egy helyét közlöm, mellyből kitetszik, hogy Gyarmathy könyve nagy hatással volt reá. „Jugria az a' föld, mellyen a' vogulok, 's obi ostyákok laktak, és laknak, ellenben ugorok vagy magyarok hazája annak déli folytatása volt Jaik folyóvizig. A' vogulok és obi ostyákok nyelve ma is legközelebb jár a' már igen vegyített magyar nyelvhez, ők rokonai a' magyaroknak, Gyarmathy derék könyve erről nem is hágy többé kételkedni.“¹⁸⁾

Azonban az itt megemlitett nyelvtudósok ellenében vi-

¹⁷⁾ Über den Ursprung und die verschiedenartige Verwandschaft der europ. Sprachen. Frankfurt a. m. 1818. lap 142, 145.

¹⁸⁾ Asia Polyglotta 2-te Auflage Paris 1831 lap 190

szont akadtak a' legujabb időben ollyak is, kik Bél Mátyás és Bayer nyomaiba lépve ismét tagadóra vették a' dolgot, 's minden hasonlatosságot a' szomszédsági érintkezéseknek tulajdonitnának. Illyen volt Fessler, ki magyar historiája első szakában ebbeli nézeteit bőven fejti ki, 's még 1814-ben Sareptából irt levelében is ¹⁹⁾ tudatja Schlötzer ellen való boszuját finn magyarismusáért. Fessler után a' mennyire tudom Kanka szólalt fel a' bécsi évkönyvekben a' nélkül, hogy Gyarmathy részletes bírálatába ereszkednék, vagy ujabb nézeteket állított volna elő, melyekre biztosan lehetne építeni. ²⁰⁾ Megelőző őt az orosz academicus finn születésű Sjögren, ki őt évvel az előtt már a' finn nyelvről 's litteraturáról való értekezésében hason dolgokat mondott el. ²¹⁾

Hogy a' dolog köztünk egészen tisztában volna már, nem mondhatjuk, mert Gyarmathy óta semmi nem történt, a' mi azt elébb vitte volna, 's annak igen természetes oka van, mert elébb a' finn fajú népek történeteivel is meg kellene barátkoznunk, az ujabb finn litteraturát sajátunkká tennünk, a' mire vonzalom, dologhoz értés, és költség kíváncsatnak. Könyvtáraink épen e' tekintetben legszegényebbek, 's magának Gyarmathynak is 1798-ban igen csekély kútfőket nyithatott fel a' különben gazdag göttingai egyetem; egy második Gyarmathy ma már több sikerrel dolgozhatna Göttingában, Bécsben, vagy Berlinben, hol bizonyosan az ujabb kútfők is megkaphatók.

Tudnunk kell azon felül azt is, hogy Gyarmathy főleg a' svédországi finn és lapp nyelvekre fordítá figyelmét, mert Sajnovits volt kalauza, és csak a' munka alatt Schlötzer által igazítottatott utba, hogy nagyobb sikerrel buvárkodhatik az urali finn népek nyelvében, mi czélra csekély segédeszközöket nyujthattott maga Schlötzer is, melyeket azonban

¹⁹⁾ „Illud vero omnino dolendum, quod Schlötzerius intolerando plane atque maníaco *Finnismo* gentium orientalis et septemtrionalis Asiae origines adeo conturbavit, ut omnis earum inquisitio de novo plane sit resumenda,” irta a' levelet Kenderey Mihályhoz Erdélybe, melly nálam Gyarmathy által lemásolt párban van meg.

²⁰⁾ Jahrbücher der Literatur 1826. Band XXXVI. Anzeige Blatt lap 7—10.

²¹⁾ Sjögren über die Finnische Sprache und Literatur, Petersburg 1821. lap 45.

²²⁾ Tudománytár 1840. Marz, april, majusi füzetek.

hiven felhasználta Gyarmathy, hogy felfogott tárgyát minél érdekesebbé tegye.

Azon idő óta az urali földek föld-, nép- és nyelvteljes tekintetben jobban megvizsgáltattak, ámbár a felső részt — mint Müller írja — magok az oroszok is még nem igen jól ismerik, pedig az felét teszi az urali földnek. Hogy hát született Magyar utazná be egyszer azon földrészeket, nagyobb szükségünk van, mint a svédországi utra; ezt sürgeték már Dobrowszky 1792ben, Schlötzer 1798ban, Kenderesy Mihály 1813ban, midőn Fessler Sareptában felszólította, de az — e munkát családi bajok és öregsége miatt fel nem vállalhatta, Arndt 1818ban ismét felszólalta, de fogamat nélkül. Szinte így Gyarmathy — Schlötzer által utba igazítva — könyvét Iső Pál orosz cárnak ajánlta, kinyilatkoztatván, hogy kész az Uralra elmenni, ha segéd kezek gyámolítanak, de jó szándéka elhangzott a háborus időkben. Maga az a körülmény, hogy eldödeink nem a svéd, vagy orosz északnyugoti finn földről, hanem Európa északkeleti részéről a Volgán jöttek át, kézzelfoghatólag utasít bennünket, hogy a magyarságot, s magyar nyelvet svéd földön ne keressük; s ha még lelhetni valamit, ha sovárgunk felfedezések után, úgy a Volga, Ural és Obi vizek melletti tartományokra kell utazókat küldenünk, kik be az Áltai hegyekig nyomozzák a keleti finn-ogor maradványokat.

A történeti utalványokat e helyekre előadták Schlötzer, Budai, Fejér György, és mások, melyeket összesummázva Lebediásomban ²²⁾ én is megérintettem; azért azokat itt ismételni nem szükség, csak nyelv tekintetben illő a régi bizonyítványokat itt is érdekelni, mivel azok, ha bár részletesség nélkül valók is, annyiban mindég fontosok maradnak, hogy a közép évben még nem csak magok a magyarok, hanem a külföld írói is eleven tudásában voltak annak, honnan jöttek ki eleink, s a hátra maradtak közül kik beszéltek magyarul. Előre bocsátván Constant: Porphyrogenitus helyét, mely szerint a kijött magyarok a IXdik században izengettek még az elmaradtakhoz, s kereskedők által leveleket váltottak; illy bizonyítványok IV. Béla korából (1237) frater Julian tanúsága,

²²⁾ Tudománytár 1840. Marz, April, Majusi füzetek.

ki Volga-bulgar földön magyar asszonynyal beszélt, ki őt a' hátramaradt magyarok földjére utasítá, hol a' szerzetes magyarul beszélt még a' lakosokkal. Tizenhárom év múlva frater Julian után (1253) megfordult azon részekén Ru-isbrock nevű kaputzinus barát is, kit IX. Károly francia király *Möngka* mongol chánhoz küldött; ez is azt írja, hogy a' baschkirok nyelve épen az, a' mi a' magyaroké.

Tizenkettedik János pápa levelében 1329ből a' magyarok Jeretanny nevű fejedelméhez megemlittetik, mikép e' főnök a' magyarokat keresztény hitre akarta téríteni, mi czélból IV. Eugen pápa is 1430, és 1439 közt követeket bocsátott hozzájuk térítés végett, kik az oroszok miatt akkor már czélt nem érhettek. Aeneas Sylvius is a' XVdik századból elhatározólag írja, hogy a' Tanaison tul eső pogány Magyarországnak, a' mi Magyarországnak anyja, nyelvek, szokásaik a' két ország lakosainak majd csaknem egyek, beszélt Aeneas Sylvius azon utazóval is, ki ott járt, 's mind ezt bizonyítá neki. Mátyás királyunknak szinte czélja volt — mint Bonfin írja — a' hátramaradtakat kiköltözködtetésre birni, hogy mostani lakföldünket velek megnépesítse, de az akkor már a' mongol jármot nyakokról lerázó orosz fejedelmek miatt nehéz volt azt megtenni, különben is nagy királyunk úgy el volt foglalva országos dolgaival, hogy kevés ideje maradhatott e' nagy szándék kivitelére. Herberstein 1516—1526 közt követ a' moszkai udvarnál, néhány évvel írta meg Mátyás király halála után (1490): „mondják, hogy „a' Jugor föld lakói, honnan kijöttek a' magyarok, mái napig magyarul beszélnek még, a' mi igaz-e nem tudom, „mert ámbár igyekeztem azon földi emberekkel találkozni, „de egyre sem akadtam, kivel a' magyarul jól tudó inasom „beszélhetett volna.“ Guagnini Sándor witepski várpáncsnok 1600ból egyezőleg ír Herbersteinnal, hogy Jugria lakói a' moszkai udvarnak adóznak. 's a' magyarokkal egy nyelven beszélnek, de a' pannoniai magyarok a' slávból már sok szót felvettek és keresztények is, midőn amazok még mind pogányok. Még előbb Guagnininál írta a' szinte lengyel Michov Mátyás, hogy Jugriában maradt hátra a' kijött magyarok egy része, így Oderborn Pál is egész bizonyossággal írta a' XVIIIdik században, a' jugorok máig is egy nyelven beszélnek a' magyarokkal. Ezt bizonyítja Schall Adám levele is, mely szerint a' névtelen török fogoly magyar jé-

zsuita a' volgai tatárok kezére kerülven, ott hazájára akadt, hol a' lakosokkal még a' XVIIIdik században is magyarul beszélt. Hason jegyzeteket közölt Kaprinai, Cseles Márton jézsuita irataiból, ki a' XVIIIdik század vége felé Romában tartózkodott, 's beszélt az azon földről visszatért missionáriusokkal, ott magyarul beszéllőkre akadt. Ezekhez kapcsolván Ihre svéd nyelvtudós azon megjegyzését is, mely szerint bizonyos forrásból tudja, hogy az elmúlt században némely svéd finnusz katonák a' németországi háboru alkalmával Magyarországra foglyul vitetvén, itt kevés idő alatt könnyen megtanulták nyelvünket, 's azon beszéltek velünk. ²³⁾

Azon ellenvetése Budainak, hogy Turkuli 1757. körül (inkább 1725. l. Székelyek historiáját lap 67.) már magyarokra nem akadt Volgánál, annyiban nem áll, hogy Turkuli csak a' káspi tenger némely vidékein járt, a' közép és felső Volga tartományaiban meg sem fordult, még inkább Uralba, hol a' Vogulok laknak, fel nem hatott. Egy fontos észrevétel, melyet már Lebediásomban is megérintettem, az itt felhordott tanubizonyságokra nem kis erősségül szolgál, mely abban áll, hogy már a' bulár, vagy nagy bolgárföldi, tehát Volga mellől jött ismaelitáink, kik Halepbe arab iskolákba jártak tanulni, azt vallák ott keleten, hogy ők a' magyarokkal egy nyelven beszélnek. ²⁴⁾ Meggondolván már azt, hogy a' magyar pap frater Julian a' XIIIIdik század elején, és így sokkal később, hogy ezen ismaeliták hozzánk jöttek — Volga bulgár földön és a' felett szintugy magyarokra talált, tudván azt is, hogy kis vagy fekete Bulgáriában, mint Const. Porphyr. nevezi a' dunamelleltit, már ekkor a' bulgárok régi nyelvöket elfelejték, 's sláv nyelven beszéltek; két ut marad csak fenn e' magyar bolgár vagy ismaelitai nyelv feletti kérdés eldöntésére: vagy azt mondhatjuk, hogy ismaelitáink, kik már 970 táján kezdtek hozzánk Anonymus szerint bejöni ²⁵⁾, a' szomszéd duna melléki Bulgáriából jöttek

²³⁾ „Certa fide mihi relatum est:“ írja Ihre: l. Sajnovitsot lap 114. a' többi tanubizonyságokra l. Budai, Fejér György és Otrókotsi könyveit.

²⁴⁾ Linguae cultusque et habitus par nobis ratio est cum Francis (Hungaris), az egész hely közölve van a' Tudománytár 1839. füzetében, az arab nyelv czikk alatt.

²⁵⁾ Anonymus Cap. 57. Nam de terra Bular venerunt quidam nobilissimi domini cum magna multitudine Hismaelitarum etc. és Thurotzi.

közinkbe szállásolni, 's a' bulár föld ott volt, 's csak huzomos itt laktokban tanulták meg a' magyar nyelvet, vagy pedig azt kell feltennünk, hogy ők egyenesen a' régi Bulgáriából, tehát Volga mellől vergődtek hozzánk, 's a' nyelvet is magokkal hozták. Ez utolsó már azért hihetőbb, mert kis Bulgária, az előttem tudva lévő historiai kutfőkben a' mennyire emlékezem Bulár földnek nem iratott, a' mellett Jakut az arab geographus, ki Halepben beszélt ismaelitáinkkal, egyenesen baskardiaknak írja őket; továbbá moslim vallás tudományt az időben (Jakut 1228ban holt meg) csak a' Volga, nem pedig a' dunamelletti bulgárok követtek, ez utolsók nagy résziben már a' görög keleti vallásnak hódolván. Végre törvényeink is kereskedőknek írják őket,²⁶⁾ már pedig a' Volga bulgárok az időben, hogy hozzánk költöztek ez ismaeliták, szerteszét híresek voltak kereskedéseikről, mint ezt Káramsin, Tappe, Lehrberg, Müller, Frähn nyilván bizonyítják, valamint azt is, hogy nagy Bulgária ámbár az oroszokkal sokat küzdött is, némi részben egész, a' mongolok kijöttéig fenn tartá függetlenségét. El kellett mindezeket mondanóm, ha bár nagy részint tudva vagynak is, hogy ifjaink, kik utazni akarnak, öszves képét lássák a' kérdéses tárgynak.

Nem olly ismeretes az finn litteratura állapotja, kivált az újabb időbeli, mellyet Sajnovitsunk és Gyarmathynk, mint későbbi jelenetet, nem használhattak, miről ha azoknak megkezdett vizsgálatjait folytatni akarjuk, tudomásunknak is kell lenni, hogy erőnkhez képest az újabb kutfőket is megszerezvén, az építést tovább vihessük.

Mig Finnland Svéd hatalom alatt állott, finn literaturáról úgy szólván semmit nem tudott Europa, mert némelly vallásos könyvet kivéve, mellyek által a' keresztény vallás a' finnusok közt elterjesztetett, minden más könyvet svéd vagy latin nyelven irtak: még ma is biblia, törvénykönyv, néppoesis, vallást és nyelvet tanító könyvek teszik főleg a' finn literaturát. Az új testamentumot abói tanító Agriola Mi-

chron. Hung. P. 11. c. 22. praeterea intraverunt Hungariam tam tempore Geichae et sancti regis Stephani quam diebus regum aliorum. Hismaelitae etc.

²⁶⁾ S. Ladisl. L. 1. c. 9. De negotiatoribus quos appellant Ismaelitas.

hály fordítá első finn nyelvre a' XVildik században, mikor Erasmusnak is de civilitate morum puerilium irt könyve 1670ben finn fordításra méltatott, ²⁷⁾ de ki által nem emliti Rask.

E' dán tudós, ki maga is Abóban tanulta meg a' finn nyelvet, melynek ritka tulajdonait nem győzé eléggé magasztalni, legérdekesebbnek tartja a' finn litteratura körében a' régi — némi részben még pogány finn nép dalokat (ronot), millyekre építé Ganander finn mythologiáról irt könyvét — Ganander idejében még, u. m. az elmúlt század első felében épen fennmaradt sok illy népdal, melynek egy része azóta *kiveszett*, mivel ő mindent nem iktatott becses gyűjteményébe. Azonban jelenleg is igyekeznek minden-ünnen öszveszedni az illy énekgyűjteményeket, melyeket a' keresztény vallás iránt való tiszteletből régebben mint igéző, vagy bűvös dalokat rejtegettek, 's nem mertek napfényre hozni. Schröter német utazó sokáig lévén Svédországban, 's megtanulván a' finn és lapp nyelveket — megkezdé Upsalában a' finn népdalok eredeti nyelven német fordítással kiadását Finnische Runen czim alatt, melyekből az *Isis* nevű folyóirat a' német hon számára 1820ban kivonatokat is adott. ²⁸⁾

Elhallgatva itt a' régibb — finn és lapp nyelvekről készült grammatikákat, Leem (1748), Hogström (1748), Fielström (1738), Ganander (1743) (ezek Sajnovitstól használva), Lindahl és Öhrling lapp szótára (1780), Vhaël finn grammat. (1733), Hupel Esthon grammat. (1732), (Gyarmathy által használvák) és szótárokat, melyeket Sajnovits, Gyarmathy és Révai használtak, azt kell megjegyeznem, hogy kivált e' folyó század kezdete óta, midőn 1810ben a' fridrichhami békekötésnél fogva uj Finnlandia is Oroszországhoz kapcsoltatott, ujabb és nagyobb figyelem alá vették magok a' finn tudósok saját nyelvük természetét 's ezen ujabb

²⁷⁾ Micraelius Syntagm. Histor. Ecclesiast. lap. 733. edit. 1679. Rask tudósításait 1820ból I. Jahrb. der Litterat. Band VI. Anzeige-Blatt. lap 10. és XVter Band. lap 14.

²⁸⁾ Finnische Runen finnisch und deutsch, mit einer Musik-Beylage. Upsala 1819. 8. Jó volna ezzel összevetni Poesis Fennica in forma dissertationum, sub praeside Porthan (Henrico) Aboae 1766—1778.

— eddig általunk nem használt munkák már azok, melyeket megszerezni, melyekben buvázkodni szükség.

Abói tanító finn születésű Porthan törte leginkább meg az utat mind a' finn történetek, mind a' finn nyelv jobb mód-
dal megismerésére, könyvei latin nyelven írvák, melyekből Rüks, és Lehrberg sokat merítettek. Porthan levelezett Schlötzerrel is finn dolgok felett, 's tudósításai ma is használhatók. ²⁹⁾

Azonban e' tudós munkájának egy része sokáig kéziratban hevert az abói egyetemenél, 's épen a' legbecsesb rész, u. m. a' finn szótári gyűjtemény volt az, melyre, mint Ganander hason tárgyu régibb gyűjteményeire, legelőször is Romanow gróf kiterjeszté figyelmét, annál is inkább, mivel az addig legjobbnak tartott Juslen finn szótára ³⁰⁾ már ritka és nehezen kapható, a' mellett nem minden fogyatkozás nélkül volt.

Lector Gränwallra bízta hát a' tudományokat pártoló gróf 1819ben Porthan és Ganander szógyűjteményeiknek rendbe szedését, melyben ő nagy gonddal eljárván, az uj-
's előbbieknél sokkal tökéletesb szótár az említett gróf 's volt ország Cancellar' költségén ki is adtatott. ³¹⁾ Maga Gränwall azelőtt már két becses értekezéssel járult a' finn nyelv grammaticai alapjaihoz, u. m. *de orthoepia et orthographia linguae Fennicae Aboae* 1810, és *de signis relationum nominalium in lingua Fennica* 1818. Stralmann finn grammaticája finnusok és nem finnusok számára németül jelent meg 1816ban Pétervárbán, ³²⁾ még jobb ennél Iden Wiborg városi titoknok által készült, mely 1819ben jött

²⁹⁾ Schlötzers Briefwechsel V. Band. I. 228.

³⁰⁾ Juslenii Tentamen Lexici fennici Stockholm 1745. 4. még ritkább e' szótárnál a' Schroederé, melyet Tröster használt: czime ez: *Lexicon latino scondicum, quo quatuor celebriores totius Europae linguae atque idiomata orbis, scilicet latinum, svecicum, germanicum et venedicum, seu finnonicum proponuntur.* Ab E. Schroedero Holmiae 1632. (12.)

³¹⁾ I. Allonte Lesboo tudósításait 1819ből Jahrb. der Literatur IX. Band. Anzeige-Blatt p. 19.

³²⁾ Strallmans Finnische Sprachlehre für Finnen und nicht Finnen. Petersbourg 1816. 8.

világra. Inden irt több apró finn költeményeket és elbeszéléseket a' nép számára finn nyelven, melyek közül némelly háromszori nyomtatást is látott. Becher — szinte Wiborgi lakos, hol az orosz kormány alatt állott fel a' typographia, az itt előszámláltaknál is újabb finn grammaticát készített 's 1821ben kiadott. ³³⁾

Dicséri Rask Nyruphoz Koppenhágába küldött finn tudósításaiban az abói *Mnemosyne* czimű folyóiratot is 1820-ból, mely a' finn nyelvről és litteraturáról készült értekezésekben gazdag és érdekes: felhordja itt e' dán tudós az orosz nyelven irt azon régibb és újabb könyveket is, melyek — egyik vagy másik finn nyelv ágazatnak közelebbi megismerésére vezetnek, u. m. Flerow syrjan grammaticáját 1813ból, a' votják, cseremisiz és tschuvasz nyelvek' grammaticáit tárgyzó értekezéseket 1775ből, szinte Müller György Fridrik által 1791ben Péterváron kiadott, 's most megemlített népekről készült ethnographiai tudósításait, melyekben orosz, tatár, tseremisiz, tschuvasz, votják, modwin, perm, syrjan szók, a' tseremisiz és tschuvasz miatyanokkal 17 lapon közöltetvék. ³⁴⁾

A' legújabb írók között dicsőréttel említhetők a' francia Lévesque, ki a' párisi asiai társaság folyó iratában irt 1825ben a' tschuvasz nyelv grammaticájáról, megemlítvén azt is, hogy a' legelső e' nyelvű grammatica 1769ben Moskau-ban jelent meg. Szinte e' tárgyban irt Klaproth is 1828ban öszve hasonlítván a' tschuvaszok nyelvét turkidiomákkal. ³⁵⁾

Klaproth egyéb munkái is főleg az Asia Polyglotta, és Erdmann oroszországi utazásai a' finn nyelvek tekintetében megérdemlik figyelmünket. Ez utolsó 1820—1826 közt betutazta az orosz birodalom északkeleti részét, perm, syrjan,

³³⁾ I. Jahrb. der Literatur. B. IX. Anzeige-Blatt. p. 19.

³⁴⁾ I. Rask tudósításait Nyruphoz Jahrb. der Litteratur. B. XVI. Anzeige-Blatt I. 14—15. és Müller's Sammlung russischer Geschichte Tom. III. lap 382—412. hol németül is feltalálatható a' Rask által oroszul idézett szógyűjtemény.

³⁵⁾ Levesque sur la grammaire de la langue des Tschouvaches. Journal Asiatique. Paris. 1825. Tom. VI. I. 212—224; 267—276. és Klaproth Comparaison, de la langue des Tschouvaches avec les idiomes turcs. Nouveau Journal Asiat. 1828. T. I. I. 237—246.

voltják, samojed, ostják, vogul szógyűjteményeket közöl, egyszersmind az ott lakók' szokásaikról, életmódjokról 'stb. mint szemmel látott tanu beszél.³⁶⁾

Még inkább kitüntette magát a pétervári academicus Sjögren finn nyelvet tárgyaló értekezései által, millyenek 1821ből *Ueber die finnische Sprache und Literatur Petersburg*. 8. a' syrjan nyelv grammaticája 1830ból, mely az academia emlékirataiban jelent meg, 's mellyben Adelung és Vater ellen mutogatja, hogy a' syrjan nyelv rokon az Európában és Asiában szélesben elterjedt finn nyelvtökével, mellyet szerinte inkább *Tschud* nyelv törzsöknek kellene elnevezni. E' tudós több apró értekezéseket is irt a' finn és orosz népek történeteiről, mellyek nyelvtéketben is használhatók, például a' Jemenekről készült dolgozatja, mely 1832ben jelent meg, mely finn nép ellen hadakoztak először 1042ben az oroszok, 's melly nevezetben előtte már Lehrberg a' mai nyugoti Finnlandban Ha'meh, vagy Ha'men népesoportra ráismert.³⁷⁾ Ugy látszik, hogy Rasknak 1820-ban Sjögrennek 1830ban tett felszólalásai a' már kiveszni indult syrjan nyelvügyben némi hatással voltak a' német honi tudósokra is, mert Gabelentz épen most adá ki új szerkezetű syrjan grammaticáját német nyelvben, mellyet Schott Wilhelm körülményesen ismertetett meg a' berlini critical lapok multévi decemberi füzetében, melly szerint a' syrján gyököszók rendszere legrokonabbnak találtatott a' magyarral.³⁸⁾ A' mordwin nyelv grammaticájához is jó előkészülettel járult egy más német tudós, miről Fejér György legujabb munkájában³⁹⁾ a' *Zeitschrift für die Morgenkunde*

³⁶⁾ Joh. Friedr. Erdmann Beyträge zur Kenntniss des Inneren von Ruzsland I. Th. Riga — Dorpat 1822. — II. Theil Leipzig 1825, és 1826. a' szógyűjtemény itt áll lap 203, és 233.

³⁷⁾ Sjögren, über den grammatischen Bau der syrjan Sprache, mit Rücksicht auf das Finnische: Mémoires de l'Académie de St. Petersburg. 1832. T. I. lap 149—169. A' Jämenekről való értekezése áll Mémoires de l'Acad. VI. Serie. T. I. 1830. harmadik füzetében. Az orosz régi történetekről irt Mémoires de l'Acad. 1822. Serie VI. Tom. I.

³⁸⁾ H. C. V. L. Gabelentz Grundzüge der syrjänischen Grammatik. Altenburg. 1841. és Jahrb. für wissenschaftl. Kritik. Berlin. 1840. Heft December. Nro. 118.

³⁹⁾ Ab origines et Incanubula Magyarorum. Budae. 1840. lap 129. azóta, hogy ezt irtam, a' mordwin grammaticára szert tettem, 's a' második rész végén használtam.

után említést tesz, mellynek megszerzése reánk nézve azért is fontos, mivel a' mordwin nyelvről, annak magasztalt képességeiről a' magyarral — ezer évi elválás után is olly szembeszökő egyezéséről, mint a' közlött feles számu példák mutatják, másunnan meg sem okulhatunk, 's a' mennyire szerencsém volt academiánkhoz beküldött finn-magyar nyelv szógyűjteménybe tekinteni, el is mondhatom, hogy az, szótári tekintetben merőben haszonvehetetlen, mert az nem csak nagyon hiányos, 's az ujabbi litteraturára való minden figyelem nélkül van készülve, hanem a' mellett a' finn dialectekre ügyelettel sem volt az őszveirő, 's nem tudni melylyik szó mellyik nyelvágazatból való, mi kútfők kezeskednek a' szó alakokért azoknak kimondása és leírása tekintetében; egyik vagy másik finn-magyar közös szó minő saját formákban jő elő a' keleti és nyugoti finn nyelvekben, szóval nyelv-szabályos critica nélkül illy összeírással nem boldogult, miért idővel szükséggé válik, készülendő nagy szótárunk számára beküldött összehasonlító szógyűjteményeket új — még pedig szoros revisio alá vetni, azokat hiteles módon kijavíttatni, különben illy ingoványos alapokon hasznos és biztos szótárt nem is építhetünk.

E' szűk litteraturai vázlatból, mihez még Possartnak, a' helsing-forsi finn litteraturai társaság tagjának lapp grammaticája és Schott Vilhelmnek értekezése de Lingua csuasorum Berlin 1841.⁴⁰⁾ sorozható, annyi már előre is kitetszik,

⁴⁰⁾ Kleine Lappländische Grammatik mit kurzer Vergleichung der Finnischen Mundarten von Prof. Possart. Stuttgart. 1840. Gablentz emliti syrjan grammaticájában még Máthé evangeliuma syrjan nyelvre fordítását Schergin Sándor által 1823ból, ki 1815ben adott ki syrjan nyelven egy tanító könyvet a' himlőoltásról. Kár hogy Leem német fordítója (Nachrichten von den Lappen. Leipzig. 1771.) épen a' nyelvről szóló bő czikket nem fordítá le, mert Leem lapp nyelvtanító volt, sok évig missionárius a' lappok közt; a' német fordító nem tartá fontosnak a' nyelvczikket, pedig minket magyarokat épen az érdekelt volna leginkább, az eredetit, melly különben is dán nyelven van írva — itt még sem szerezhetni — a' mellett Leem tudósításai kimerítőbbek mint a' Scheffer által közlötték, (Lappland. Frankfurt am Mayn. 1675.) hol a' lapp nyelvről szinte szűken tanulhatni valamit. Sokkal fontosabbak a' nyugoti finn nyelvágazatok közelebbi megismerésére a' dorpatii tudós társaság' értekezései illy czim alatt: „Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat.“ I. Band. I. Heft. 1840. II. Heft. 1843; szinte Ermann archivjában „Archiv für wissenschaftliche Kunde von

hogy az újabb kutfökre akár grammaticai, akár szögyűjteményi tekintetben igen nagy szükségünk van; különösen magyar nyelvünk mind belső mind külső alkotja sokban felvilágulhat a' Sajnovits és Gyarmathy által megkezdett összehasonlítás útján, kik bizonyára többre mehetének, ha bírták volna már mind azon segédeszközöket, mellyekkel jelenleg a' magyar finn nyelvtudomány el van látva. Különösen a' szók átalakulásai egyik dialectból a' másikba bizonyos betűcsere rendszernél fogva a' jövődő vizsgálatnak egyik ágát teendik, mellynek állandó schematismusát meghatározni most már épen nem lehetetlen, ha egyszer birtokába jövünk az itt felhordott kutföknök, mellyekből a' tudományt merithetni.

Azonban a' litteraturai vázlat magában még nem elég a' felserkentésre, ha tárgyunk minden oldalról, mennyire lehet, kimerítőleg még nincs vizsgálva. E' czélból szólani fogok külön szakaszokban a' finn-magyar nyelvvizsgálatok eddigi eredményeiről, a' finn fajú népek osztályaikról, 's történeteikről, végre az utolsó szakaszban beszélni fogok azon tárgyokról, mellyekre utazóink, nyelv- és népvizsgálók, a' történetek buvárjai jövődőre figyelmeket fordítsák.

Russland. Berlin. 2. B. 1842. "több féle nyelvészeti ismertetések állanak egyes tudósok által közölve, de könyvtáraink ezeket nem bírják, még a' pétervári memoirokat, Sjögren dolgozatait, sőt a' párisi journal asiatique 1831 előtti füzetjeit is nélkülözzük.

MÁSODIK RÉSZ.

A' finn-magyar nyelv vizsgálatok eredményei.

Sajnovits idejéig az egész nyelvvizsgálat néhány egyes szók szótár szerinti összehasonlításán alapult, kitünőbb terjedelmű az sem volt.

Más fordulatot vett a' dolog az által, hogy született magyar ment a' finn és lapp földre, 's személyes tudomány és meggyőződés után írta meg, a' mit talált és felfedezett. Ez igen fontos körülmény, mert Sajnovits előtt és utána egy magyar tudós sem fordult meg azon részekben, azért Sajnovits könyve, bár mit mondjanak az ellenfelek — nem annyira felfedezéseinek száma miatt, — pedig azon időhöz képest elég nagy az is — mint a' belső meggyőződésre mutató kétségtelen kitételei által ma is tekintetet érdemel, 's mondhatni nélkülözhető: mert a' későbbi Gyarmathy csak könyvek, nem pedig öntapasztalatai után írt, öntapasztalat pedig élő nyelvek dolgában nagy fontosságu és becsű, a' mit más uton nem is lehet mindég kipótolni, az alapos nyelvbeli elmélkedésekre is felnyomja az igazság bélyegét.

Hogy kezdetben annyi zajt ütöttek Hell és Sajnovits nézetei ellen, a' korszak geniusa hozta magával, azóta magos fokra emelkedtek az ide vágó tudományok is, 's ma már csilapodtabb kebellet nyujthatunk koszorut a' két tudósnek, kik az északi sarkhoz vetődve, gondoskodtak nyelvünk dolgában saját észrevételeiket megírni a' maradék számára. Maga az a' körülmény, hogy utazóink magyarul jól beszéltek, képezetiségeiknél fogva is helyben ítéltek és ítéltettek

a' dologról, a' mellett igazságszeretetök gyanu alá sem jöhet, némileg kezességül szolgál mondományaik tisztasága mellett. És minő jelleműek e' mondományok? — felelet — a' legnagyobb meghatározottsággal irvák, 's tapasztalati győződésre építve. Például legyen itt egy két hely kiemelve. „A' lappok beszéd módja olly megszokottnak tetszett előttem, hogy hallván őket egymásközt beszélni, azt hittem, Magyarországból hazámban vagyok.“ — ismét — „A' lappok szók kimondása, melly felette terhes a' norvégu-soknak, rám nézve semmi nehézség nem volt, magok a' lappok hitték szájejtésem után, hogy tudok nyelveken beszélni. Mikor a' karjeli dialectben készült uri imádságot, *Dass* missionárius elmondotta előttünk, ott születettel né-mel, mely szót valóban megértettünk, a' többi kimondás is egész magyaros volt, úgy hogy Hell ösztönözni kezdett már ekkor további vizsgálatokra. Így volt a' dolog a' hegyi lappokkal is, kik tarand szarvasaikkal hozzánk jöttek, le, beszéd módjuk egész magyaros volt, 's már akkor sok első szükségű szót feljegyeztem, mellyek egyeznek a' magyarral.“¹⁾

Az az ellenvetés, hogy Sajnovits 150 szó után ítélte, mellyeknek fele része származott, erő nélkül való, mert Sajnovits, mint maga írja több helyt — nagy szógyűjtemény-nyel volt ellátva, 's nem csupán azokból ítélte, a' miket közölt, hanem az általa összeirtakból, mellyek — úgy mond — egykor nagy hasznuk lesznek, kivált ha az általa kijavított *Leem* szótára kikerül a' sajtó alól, az honi nyelvünket rendkívül világosítani 's gazdagítani fogná.

Szinte erőtlen egy más ellenvetés is, hogy a' Chamberlain által kiadott lapp uri imádság nem talál a' magyarral. Valóban csudálni lehet, mikép gördithettek illy ellenvetést a' finn-magyar nyelv rokonsága ellen, holott Sajnovits maga nyújt magyarázó kulcsot könyvében.

Ugyanis a' finn és lapp nyelvek több dialectre oszlottak fel, az északiak sokban különböznek a' déliektől, a' tengerpartiak a' hegy közt lakókéktól, 's egymást magok sem értik már a' távolabb lakók, mert politikai viszonyok miatt rég feldarabolva külön csapatokban állanak, még a' közö-

¹⁾ I. Sajnovits könyvét lap 21, 24.

sülés is, melly a' *nyelvegységet fenntartja*, sok század óta megszűnt közöttök. Azonban mégis Hogström 1748ban a' lapp dialectekről megjegyzi, hogy egy nyelvet alkotnak 's könnyen megérthetők némi studium után. Ha már még azt is meggondoljuk, hogy a' dán és schvéd orthographiát a' finn és lappnyelvek természete meg nem szenvedheti, pedig a' térítők ezzel éltek; ha azt is meggondoljuk, hogy grammaticát és szótárt írók a' helytelen orthographiában is öt vagy hat különböző módot követtek, épen nem csuda, hogy magok a' született finnek és lappok, kik olvasni és írni tanultak, nem értik többé azon közléseket, mellyeket egykor finn és lapp nyelvekben irtak és árulgaáltak. Elég rövideden azt is megérteni, hogy Chamberlain idejében még kevés pontossággal készültek a' gyűjtemények, azok ma, jobb kutfők bősége mellett, haszonvehetetlenek.

A' Sajnovits által közölt, egymástól messzire elcsapó lapp orthographiák tisztán szólnak a' dologban, példakép csak Leemet említem meg, kinek írásmódján a' magyar sem értené meg a' magyarul irtakat, 's midőn Sajnovits maga elhárítja még pedig nyílt szókkal a' lapp uri imádságból vendő akadályt, ²⁾ midőn másfelől a' karjeli uri imádságban magyar szókra akadt, önkényt foly, hogy illy nemű ellenvetés ma már meg nem állható, midőn egyik vagy másik dialectus az ellenkezőről győz meg, 's a' magyar miatyánk egyes szavai, mellyek tisztán magyarok, a' finn és lapp nyelvek egyik vagy másik ágazatában jelenleg is fellelhetők. Tóditás az is, hogy Sajnovits csak egyes szókból ítél, mert ő grammaticai összehasonlításokat is tett, mellyek Gyarmathy terjedelmesebb munkájában újabb igazulásokat fellelték, ugyan azért előttünk Sajnovits mint kezdő és figyelmeztető, mint saját tapasztalásain építő, több társai felett

²⁾ „Si tamen adhuc alicui placuerit, Biblia ungarica, aut orationem dominicam ungaricam cum *lapponica* conferre, id facere per me quidem poterit, pronuntiabit procul dubio, idioma utriusque gentis prorsus nihil convenire: sed effatum argumento nitetur a peritis linguarum criticis vix probando, cum ad iudicium de convenientia idiomatis ferendum libri conferri non debeant, nisi qui proprio gentis idiomate, et eadem dialecto, atque eadem prope orthographia exscripti sunt.“ Sajnovits l. c. p. 19.

tiszteletre méltó; az általa letett talpkövnön tovább építeni most már mind könnyebb, mind öröndetesb.

Sajnovits felfedezéseinek eredményeit a' lehető rövidséggel közlöm, őt Gyarmathy fogja felváltani, egyik a' másikat kiegészítők, de a' dolgot koránt sem bevégezők, mert sok, felette sok van még hátra, a' mit újabb magyar utazóknak tenni kell.

Sajnovits, mint már érintve volt, a' lapp és magyar beszédmódot, a' kihangoztatást nagyon egyezőnek találta. Ez általános észrevétel mellett megjegyzi, hogy a' lappok magánhangzói épen azok, a' mik a' magyaroké, a' mássalhangzók közül a' *g, l, n, t*, betük *gy, ly, ny, ty*-vé mindenben egyezőleg ellágyulnak: szinte fellelhető az *s* betű kétféle vastag és sziszegő hangoztatása is, mint az a' magyar *só* és *szó* szavakban meg van, a' *zs, ts, tz* szerinte még kettős hangok, mind a' két nyelvben gyakoriak. A' lapp nyelv általjában véve szereti a' magány hangokat, két mássalhangzó közé vocálist szur, sok magyar szó, melly *f*-en kezdődik, az *esth*, finn és lapp nyelvekben azon kevés különbséggel meg van, hogy *f* helyett *p*-t mondanak ki, mint *púl* = *fül*, *pöld* = *föld*. Rendes, hogy Fischer Éberhard ugyan Sajnovitssal szinte egy időben tette ez észrevételt, még pedig egyik a' nyugoti, másik a' keleti finn dialectekről szólóban, ³⁾ a' mit így tudva hihetünk is Possartnak, a' lapp grammatica legújabb írójának, hogy *b* betű hang ninos a' lap nyelvben, a' régibb grammaticusok és szótárírók helytelenül vették azt fel, mert az csak a' becsuszott idegen szókban kerülhet elő, a' *p* betű lévén az, a' mit a' lappok, szinte úgy mint finnek *b* — helyett használnak: ⁴⁾ hozzá tehetne volna azt is, hogy sok finn-magyar szóban *p* helytartója az *f*-nek is.

Egyezik továbbá a' lapp nyelv Sajnovits szerint abban is nyelvünkkel, hogy a' vérrokonság fokainak meghatározásában, 's elnevezésében határozott és bő, a' *bátyám*, *öcsém*, *hugom*, *néném* kijelentésére elkülönözött szókat

³⁾ L. Hagert. I. c. lap 101.

⁴⁾ Kleine lappländische Grammatik, mit kurzer Vergleichung der finnischen Mundarten von Professor Possart. Stuttgart. 1840.

használ, például, a' férjfi testvér neve *fel* (=dimidia pars) honnan a' magyarban *felekezett*, *feleség*: atya, anya, aszony, meny, ángy, üköm, vakarts, (proles ultima) divatosok a' lappok közt; a' gyököszók származékainak nagy bőségében élnek, melyeknek külső alakjuk is magyar hangoztatásra mutat, mint az *adok*, *álmos* és *élek* származékjaiban kitünteteti. Grammaticai egyenlőséget talált a' főnevekben, a' mennyiben nincs *nem* különbség benne (genus), ragozásaik a' birtokos és szenvedő esetben, a' többes képzésben egyformák, (i=e, t=at, et, ot, k=ak, ok) a' melléknemek második lépcsőzete épen az, a' mi a' magyarban (bb, albb, obbb, abbb) úgy hogy elhatározólag írná: „a' melly szabályokat o' tekintetben Leem közöl, úgy látszik, mintha magyar grammatikákból szedte volna ki.“ Még a' lépcsői fok megkettőztetése is, például *szépnél szebb, szebbnél szebb* meg van a' lappoknál azon különbséggel, hogy ők csak az első fokot kettőztetik.

Más hasonlatosság mutatkozik a' melléknemek összetételében főnévvel, az első, ha elől állnak, nem változnak mint a' magyarban, ha pedig a' főnév nélkül állnak, de azokra van rávitelek, szám és ejtési ragok szerint módosulnak. A' kicsinyítőkből is megvan az egyezés, mert a' lapp *tzh*, *sh* a' kimondásban a' magyar *ts* és *s*-nek felelnek meg. A' számjegyekben — mondhatni a' tíz első számig bezárólag egyeznek a' finn-magyar nyelv, a' lapp *kantze*, (Possartban *kaktse*) a' magyar nyolcz, nem kilencz, mint Sajnovits vélte, a' kilencz lappul *autze*, *atze*, (Possartban *aktse*) az innen elől kiesett *k* betű meg van még a' kando ostyákoknál. (=killien) szinte meg van az *n* betű a' nyolcz számban a' voguloknál, (niollola),⁵⁾ miből az is kiviláglik, hogy a' finn és lapp dialectek összeséges vizsgálata fog egykoron legbiztosabb eredményeket adni, miként változtak a' szók alakjai a' kiejtés szerint, 's a' betűk felcserélése állandó schematismusát meg lehet akkor készíteni.

Az egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét, tíz számnevek egyezése olly szembeszökő, ha a' keleti dialecteket

⁵⁾ Rüdiger I. c. lap 73, 74. vesd össze Révai Grammat. Vol. I. lap 267—271. „nostrum *nyol* congruit cum vogulico *nöl*“ és asia Polyglotta tabula XXIV.

is megtekintjük, hogy maga ez a' körülmény a' finn nyelv egykori közeli rokonságát a' magyarral kétségtelenné tehetné; mert tudjuk, hogy műveletlen állapotban a' népfajok terjedelmes számolást nem tesznek, 's a' tizig való számolás már előhaladásra mutat 's ha már az első szám elemek egyek, ha továbbá a' testrészek, és más első szükségű tárgyak elnevezésében is hasonlatosság mutatkozik, mint Hager mutatóványaiából is már némileg látható, 's még szembe-tünőbb lenne, ha a' rossz leírásokat helyben a' kihangoztatások szerint javítnók ki, bizonyossá is válik az érintett nyelvek hajdankori testvérsége.

A' mi illeti a' névmásokat, azokra már nem építhetni annyira, mint a' számolási egyezésre, Sajnovits azonban ezekben is akadt hasonlatosságokra a' *mi*, *ti* hasonlatban megvan a' lappok közt, az *én*, *te*; ő már elűtnek valamennyire, ellenben a' *ki* és *mi* kérdezők a' magyarral sajátos tulajdonnal felruházvák, nálok is a' *ki* mindég élő, vagy személyes, a' *mi* mindég életnélküli tárgyakra használatva. A' mutató *ez*-t és visszatérő *magam*-at szinte divatban találta.

A' birtokos ragozásokban bővebb a' magyar, mint a' lapp nyelv, az *am*, *em*, *om*, *im*, *ad*, *ed*, *id*, *od* első és második személy ragjaiban megvan az egyezés, megvan abban is, hogy a' névmások birtokos gyanánt szolgálnak, ha a' birtok nincs név szerint kitéve.

Az igékre nézve megjegyzi Sajnovits, hogy a' jelen idő harmadik személye elvéve a' ragokat, képzi a' gyököt, az első személy ragjai *om*, *am*, *im*, *élek* lappul *élam*, a' rag elvételével gyöknek marad *él*, a' második és harmadik személy ragozásaira nézve több vizsgálatot kell még tenni, mint Sajnovits tett. Leem grammaticájára utalva, csak annyit jegyzett meg, hogy azok sokszor magány hangban végződnek, a' mi a' magyarban is helyt áll, mikor szenvedő eset forog fenn, például *éli* — a' *világot*, a' mellett Fielström megjegyzi, hogy a' magány hang nem hallható a' déli dialectben, tehát a' szabályt csak az ige határozott vagy határozatlan jelentése szerint kell magyarázni.

A' félig mult, és egészen mult idők ragozásait sem tüntet ki Sajnovits, csak az első személy *im*, *ék*, *ém* ragjait jegyzé fel, a' mi természetesen ismét magyaros ragozás. A' lapp parancsoló módot egészen magyar alakunak állítja,

például *gol*=hall-d, vagy hall-jad; a' határtalan mód végzete lappul *t*, magyarban *i*, de azt mind a' két nyelvrágások segédelmével, egyes vagy többes számban, névmást is jelentőleg — használja. Ha Sajnovits a' keleti finn nyelvágazatokat ismerte volna, könnyű vala megjegyezni, hogy a' votjakok vagy vitkaiak, syrjenek, permek 'stb. nyelvében minden ige a' határozatlan módban *ni* végű, tehát egészen magyaros, a' mire már 1796ban figyelmeztetett Dobrowszky; Possart és Gablentz új grammaticáik pedig kétségtelenné tesznek.

A' lapp igék részesülő ragjai Sajnovitsban *dün schiet*, v. *set an*, mellyek a' magyar *andó*, *endó*, *ett*, *ott*, *an*, *en* ragoknak felelnek meg.

A' mult, régmult, és jövőidő idők segéd igék társaságában formáltatnak, mint néha a' magyarban; illy lapp segédigék *kall kam*=kell, (syrjänül *kol*) és *leem*=vagyok. Ez utolsó kiveszett a' magyarban, de a' lapp *leigyém*, *leigyék*, *lei* (=eram, eras, erat) *lezsam*, *lezsak*, *lezsa* (=sim, sis, sit) *lislam*, *lislem* (=essem, essés) *let* (=esse) hajlításai a' *lem* gyöknek mutatják eléggé, hogy a' magyar *légyek*, *leszek*, *levék*, *lett* 'stb. egyenesen ide köthetők, 's magyar helyesírás szabályinkban a' puszta *le* gyök felvétele helyes ⁶⁾, mert az *m* a' lappban is csak az első személyrag, 's az indo german nyelvekben is ezt a' szerepet játsza. A' mult idő magyar *tom*, *tem* ragjait visszaadja a' lapp nyelv igeszarmazékaiban, mellyekről azonban még nem bizonyos, valjon nem csalták-e magokat a' régi grammaticusok, midőn azokat külön igéknek vették?

A' mi illeti a' kezdető, kicsinyítő, műveltető 's tehető igéket, azokra nézve Sajnovits általánosan mondja ki az egyezést, *Leem* — általa kijavított szótárára utalva, mellyből — úgy mond — minden világosan kitetszendő, önmaga három példát állít elő *adom*, *álmos*, *élek* szók különböző származékainak előadásában, mellyeknek a' magyarhoz hasonlatos voltát nem lehet el nem ismerni.

Ennyire ment Sajnovits felfedezéseiben, most lássuk

⁶⁾ L. Magyar helyesírás főbb szabályai. Budán. 1834. lap 36, 's vesd össze Sajnovitsot lap 104.

Gyarmathyt, kinek nyomozásai által még több felvilágosítást nyert a tárgy.

Könyve első részében a' lapp- 's szorosan finn nyelvek, a' másodikban esthon, harmadikban vogul, perm 's más sibériai nyelvek vétetnek vizsgálat alá. A' lapp nyelv rokonságát mutogatja grammaticai formák hasonlatosságai által, ugymint fő és melléknveket képző betűhangok *k, m, s, t*, mind a' két nyelvben egyformák, mellyek *ak, ek, ok, em, as, es, is, at, ot* magányhangok kapcsolatában jönnek elő: legszembetűnőbb példa erre a' lapp *dage* magyarul *dag* vagy *tag*. A' kicsinyítő formákban is van némi egyezés, csakhogy a' magyar a' lapp *ats* formákhoz *ka, ke* ragasztékokat toldott, a' mi ismét az esthnusok nyelvében megvan. ¹⁾ A' tagadó vagy is fosztó melléknveek más nyelvekben előragok utján tagadó vagy fosztó részszócskák-kal képeztetnek, például a' görögben *a*, latinban *in*, slávban *ne*, németben *un* particulákkal, de a' lapp 's magyar nyelvben utóragok után esik a' módosítás, a' lappban *ta, teme, tembe*, a' magyarban *tlan, tlen* formákban, itt azonban csak a' *t* betű egyezik, de már a' finn nyelvben, mint alább látni fogjuk, az *n* betű is megvan, (tön=*tlan, tlen*) szinte a' casus negativus végzetei a' lapp *atta* finn *alta* 's a' magyar *atlan* szembetűnőleg találunk egymással. Fontos Gyarmathynak azon észrevétele is, hogy a' lappok mint a' magyarok két mássalhangzón nem kezdik a' szót, azonban e' jelet a' semitici nyelvekben is, 's különösen az arabban feltűnik, 's a' lapp nyelvről az nem is általjában elmondható, inkább a' finn nyelv sajátosságának lehet azt mondani, mint Lindheim a' finnek és lappok különböző eredetéről szólóban megjegyezte. Az oroszokra is elragadt e' finn nyelv szokás, kik finnusok közt vagy közelebben lagnak, nem mondják *grad, grod*, hanem *gorod* (=város) nem mondják *berg* (=part) hanem *bereg*. A' magyar idegen, két mássalhangzón kezdő szók elébe magányhangot tesz, például a' sláv

¹⁾ I. Gyarmathyt lap 6, és 126. a' *ka* végzet a' georgiai, a' *ki* örmény nyelvben szinte kicsinyítő. I. Brosset értekezését a' georgiai nyelvről. Nouveau Journal Asiat. 1834. 4. ord. 83. lap 389. A' persában mint a' németben megvan ez a' *k* kicsinyítő, az elsőben *ekh, khek*, a' németben *chen, che*, hajdan *ken, ke*, *kin* formákban I. Wahl allgem. Geschichte der morgenländ. Sprachen. Leipzig. 1784. lap 324.

streacha = eszterha, vagy pedig a' magányhangot közikbe tolja, mint *slama*=szalma, minélfogva a' finn és magyar első szótagoknak Dobrowszky szerint is könnyebb a' kimondása, mint a' hellen szóknak is. ⁸⁾

Az ejtegetésformákban Gyarmathy szerint bővebbek a' finn és lapp nyelvek, nem akadt nyomára a' *nak* dativusi ragnak, a' *t* és *at* accusativusi végzetet is csak az esthnusok közt találta fel; (lap 127) az ablativusi *st*, *est*, *asta* ragok mind a' három nyelvben találunk azon különbséggel, hogy a' magyar *ol* raggal toldá meg azokat, például, *halastól* finnül *calasta*. Mind a' mellett is a' magyar ejtegetés későbbi kifejlésnél fogva határozottabb lett, kivált a' többes szám *ak*, *ek* ragjaival, mellyekkel Gyarmathy a' lapp *ch* többese ragot hasonlítá össze.

Egy más észrevétele abban áll, hogy a' lapp és magyar nyelvben nincs *nem* különbség, a' melléknevek minden különbség és változtatás nélkül elibe tétetnek a' főneveknek, ezt Sajnovits már megjegyzé, 's Dobrowszky azt fontos jelenetnek nézi a' nyelvek osztályozásában, mellynél fogva a' finn nyelvek elkülönözik magokat Europa más nyelveitől, 's az ásiakhoz hajlanak.

A' mellék nevek lépcsőzeteiben megvan a' magyarban is a' lapp *ab*, *eb* comparativusi rag, de a' superlativban elűtnek egymástól, a' lapp *amus*, *emus* végzeteket használ mint a' latin *imust*, a' magyar *leg*, az esthnus *kige* szórészeckét tesz a' comparativus elibe (l. 129).

A' szám szóról főlebb értekeztünk, itt hát csak azt jegyezzük meg, hogy Gyarmathy is a' rendező lapp *ad* szótagot egynek találta a' magyar *ad*, *od*, *ed* rendezőkkel, megtoldva *ik* végzettel. Itt már Possartból előre is annyit megjegyezhetünk, hogy a' számszók tizen felül összerakása is magyaros, csak más ragzattal, például *kolma*=három, *lokke*=tiz, *kolma lokke*=három tiz, vagy harmincz, *wita lokke*=öt tiz, vagy ötven, úgy van ez a' votjak vagy perm nyelvekben is, hol az egy törvényűség még szembetűnőbb; *tass*

⁸⁾ l. Allgemeine Literatur-Zeitung. 1799. Nro. 214. mikép zuzta széllyel a' két mássalhangzót a' zsidó is (például *kiam* — helyett *kalam* 'stb.) l. Gesenii Lexicon manuale hebraicum et chaldaicum. Lipsiae. 1833.

ötüg = tizenegy, permül *tass-ätük*, *küss* = husz, permül *kük-tass* = két tíz összevonva *kusiss* azaz = husz. A' rendezőkben a' lapp *t* helytartója a' magyar *d*-nek, *kolmat* = harmad, (ik) *neljat* = negyed (ik) *witat* = ötöd (ik) *kotat* = hatod (ik). Itt már a' magyar *ik* végzet, azt hiszem, egyest jelent, mivel némelly finn dialectben ez az értelme, és így a' második, harmadik, tizedik 'stb. rendezők végzete bizonyos értelmet nyer, mintha mondanánk, másik egy, azaz második, háromnak, négynek, tíznek egye, azaz = harmadik, negyedik tizedik. ⁹⁾

A' személyes névmások egyenlőségére — azt mondja Dobrowszky — nem sokat lehet építeni, de már birtokos ragjaikra nézve elismeré ő is, hogy a' finn nyelvek eltávoznak Europa más nyelveitől, 's az ásiakhoz szítanak: *am* birtokos rag a' lappban első, *ad* a' második személyé mint a' magyarban, de már a' harmadik személyben és a' többes számban ismét nincs egyezés.

Az igékre nézve azt jegyzi meg Gyarmathy (l. 27), hogy számos lapp (nyomtatási hiba lesz a' finn) igék *m* (am) végűek, a' mi leggyakoribb a' magyarban is. A' finneknel ez az *m* — *n* — *é* — lett. A' magyarban is előfordul ez a' betűcsere, mint Révai már megjegyzé, például *nevet* = mevet, *én* = ém. ¹⁰⁾ Ez az *m* (a' magyarban *am*, *em*, *om*) az első személy legrégibb hajlítás módja egyéb nyelvekben is (persa, latin, görög, sláv). A' lapp ige többes szám hajlításában a' *me* első, *te* második személyben egyez a' slávval, hihetőleg a' *k* betűt *unk*, *ünk*, *tak*, *tek* többes forma ragasztékokban később vették fel a' magyarok tatár szomszédoktól a' többes szám erősb kijelelése végett.

Egyezőnek találta Gyarmathy a' lapp igehatározók közül *laka* 's a' magyar *lag*-ot, (lap 41); szinte a' propositiókra nézve azt jegyzi meg, hogy mind a' lapp, mind a' magyar nyelvben hátul ragasztatnak a' főnevekhez, talált a' szóbeszéd összerakásában is némi hasonlatosságot, a' mi azonban nem példátlan más nyelvekben is, hogy t. i. a' melléknév és mutató névmás változatlanul tétetnek a' főnév

⁹⁾ Possart l. c. p. 60.

¹⁰⁾ Révai Grammat. I. 401. de más kiholt, és élő nyelvekben is megvan ez a' betűcsere l. Bocharban számos példát Geogr. sacra L. 11. c. 5. lap 718. és Grimm német Grammat. 1 : 120.

elibe, hogy a' dativusnak genitivusi birtokos jelentése van, a' mi a' slávban Dobrowszky szerint gyakran előfordul, 's még a' görögben is példákra akadhatni.

A' melly helyeket a' biblia finn és magyar fordításaiból közöl (lap 95—119) itt-ott a' beszéd részeinek összeszerkeztetése egyenlőségét kitüntetve, nagy gondnal készült 's köszönetet érdemlő dolgozat.

Végig menvén Gyarmathy a' grammaticai összehasonlításon, szöfűzért ad, melly gazdagabb az azt megelőzőknél, de a' mellyet már ma sokban bővíteni kellene.

Gyarmathy után Révai és Sándor István fordítottak még némi figyelmet a' tárgyra, de hogy egyik is elébb vitte volna azt, nem mondhatni. Révai mint egy ut közben érinti csak meg a' finn magyar nyelv rokonságot, a' szóképzőkről és névmások birtokos ragjairól szoltában, több egyes finn magyar szók értelmeit, külső alakjait is fejtegeti, 's észrevételeit azzal zárja be, hogy mind a' két nyelv közös tőkéből eredt. ¹¹⁾ Sándor István Ihre lapp szótára kivonatát adta, (Holmiae 1780) grammaticai felfedezései kevés számúak, nem is ujjak, az egyező szók száma mintegy kétszázra megy kivonatában, tehát Sajnovits és Gyarmathy könyveik még máig is a' legérdekesebbek, mert Hager nyelv tekintetben semmit sem tett, csak történeti és népismertetési adatokon épített, azért bizonyítványai is egyoldaluak és nem kimerítőek.

Kihallgatván honi íróinkat, szükség tudni a' külföldi tudósításokat is, a' mennyiben azok a' finn nyelv ágazatok jelen állapotját 's osztályozásait illetik.

Müller Ferdinánd írja a' vogulokról, vagy is a' Vág vize mentében lakókról, hogy ők ős lakosok ott, szomszédaikat az osztyákokat vagy üstökösöket a' syrjännek ma is *Jógraj*nak nevezik, a' *jász* végzet a' syrjáni többes szám ragja, mit le vonva, a' régi orosz cronikákban előjövő *ugra* nevek látni való ma is divatos a' syrjän földön, tehát az osztyákok hosszú hajokról *östökösöknek*, *Ugra* vizről és földről *ugraiaknak* hivatnak; hogy e' név a' magyar *ugron* és *Ugra* család, és helység-nevekben ma is fenn van köztünk elég itt megérteni.

¹¹⁾ Elabor. Grammatica. Vol. I. lap 47. és antiquit. Literat. Hung. lap 122—131.

A' vogulok magokat egy népnek tartják az üstökösökkel, 's a' magyar, vogul és osztják nyelvek sokban hasonlítanak Pallas és Fischer szerint, de bir a' vogul nyelv elkülönböző sajátságokkal is, melyeknél fogva azt Georgi szerint önálladalmu nyelvnek is vehetni.

Azon vogulok, kik orosz telepek közt, vagy azokhoz közel laknak, sokban orosz életmódot és szokásokat vettek fel, mi egyik fő oka a' vogul nyelv dialectjeinek; mert a' soswa (a' magyar *szatsva*?) viz mellett lakó északi vogulok különböznek Pallas szerint kimondásban a' déliektől, mely rövidebb és férjfasabb, midőn a' *Tur* viz (*Tura*) mellettiek phlegmaticusabbak, 's nem olly élénkek. ¹²⁾

Az osztjakok és samojedek két külön fajú és nyelvű nép a' *kandó* osztjakokat (kanda) Tahiaknak (thahe=férjfi) hívják az utolsók: azon osztjakok, kik Beresowon felyül laknak, sok érintésben vagynak a' vogul néppel, azért vegyített nyelvűek, tatár szó is sok ragadt rájuk, midőn az északi osztjakok samojedi szókkal bővölködnek. (Müller. I. 300.) Északi uraltól keletre a' skandinávi hegy vonalig nyugotra egykor Tschud vagy is finn fajú népek laktak, Kholmogoria az archangeli megyében híres kereskedő városuk volt az *ugor* és *permi* nevű népeknek. Fenn maradt a' IX. századból a' normann *Other* utazása Aelfred király idejéből, melyben a' permek, vagy biarmok, finnek szomszédjaiknak 's rokon nyelvűeknek iratnak; ma már e' földön is leolvadt az őslakosok száma, a' feltolakodott sláv telepek megszakíták itt is a' bálti és urali finn népek lánczolatját, épen úgy mint keleten a' Volga, Jaik, 's Obi vizeknél turk, tatár 's orosz telepek keveredtek az őslakosok közé. (Müller. I. 370—376.)

A' svéd és orosz hatalom alatt élő finnek a' lappokat nem ismerik el ma rokonjaiknak, ha bár ezek magokat örmest finn származatuaknak tartják is, a' karélek nyelve orosz Olonez földön meg van már oroszszal vegyítve, 's e' vegyíték külön nyelvet képez, mely finnel feleresztett sláv dialect. (Müller. I. 400—404.) Vátz félsziget lakói (Voitz), hol arany- és rézbányák vagynak Wig viz és tó mellett finnsláv keverék. A' hajdani *Finna* föld (Finna-Land) a' mai

¹⁾ Müller, der ugrische Volks-Stamm. I. 162—165.

Lappland, hol az Olt viz (Alten) különböző ágazatokban folydogál; *Wardochus*, hol Sajnovits és Hell csillagi vizgálatokat tettek, az orosz követ Istoma Gergely utazásában 1496ból Barthuz-nak iratik, ott vagynak *Torna*, *Lippa*, és *Joka* vizek és földek, melly a' magyar és erdélyországi Vázt, Finna, Barthos, Várad, Torna, Lippa, Jokai hely és személy neveket hiven tükrözik vissza. A' régi finn Karéliában mellynek czimere is két felemelt fegyveres kar, mint Hell rajza mutatja, megkapjuk a' Mátra vizzuhamot, a' Pojan és Szabolcs földet hason nevű vizekkel, 's a' finn kárdok hiresek a' svéd historiában. ¹³⁾

A' finn és lapp nyelvek közelrokonok — folytatja Müller — (I. 482—494) Rüh s Sjögren tudósításait használva, az első — ugymint a' finn — nagyon melodias, énekre alkalmatos, mert többnyire a' szók magány hang végűek, 's két mássalhangzó ritkán ütközik össze, a' szók, ha jól kimondják, teljes erejűek, de maga a' nyelv még kevésbé van kiművelve, írási előadásra azért nem igen alkalmatos. Nevezetesebb dialectje a' szabolcsi a' közönséges beszédmód mellett, melly utolsó a' nyugoti finn földön uralkodó, melyet írásra használnak. Ez a' nyugoti finn nyelv sokat felvett a' svéd nyelvből, vallásos könyvek e' nyelven készültek, midőn a' szabolcsi és karéli dialectek oroszszal vagynak megkeverve. Azonban mégis a' szabolcs föld a' finn poesis anya földje, énekekben és költeményekben a' szabolcsi szóejtés használtatik.

Illő itt Rask ismeretes utazó és nyelvtudósnak a' finn néptölkék és nyelvek osztályozását mint legujabbat felhozni, ugymint:

A Finn néposztály.

a) Ennek déli tőkéje elágazik

1) Finnekre, kikhez tartnak az *ingrek*, *karélek*, *olonczek*, ezek tiszta finn nyelvűek, kivéve az olonczeket,

¹³ Müller. lap 412, 420, 428, 434, 437, 444, 447, 451, 459, 482 — 494. Jo ki vizet jelent finnül, ke mi helység, és ke mi-joki viz Tornea torkánál mit jelent, nem tudja Müller, a' ke mi nem egyéb mint a' kama, más keleti dialectekben kumma, azért ke mi-joki=kem vagy kama vagy kuma viz, a' Sawolax föld Saimen tó mellett, a' sláv sawolotschje, a' magyar Szabolcs-Karélia nevét Müller a' finn karja szóhoz köti, melly barmot jelent. Hell a' magyar kar-ból magyarázza.

kik már orosz szókat is vettek fel, mint a' karélek egy része orosz írásmódot követ, magok a' finnek a' karéli szókiejtést legkeményebbnek vagy durvának tartják.

2) *Esthnusokra* (Esztek), máskép révaliakra: nyelvök rokon a' finnel; leginkább a' szavégek megrövidítése által különböztetik meg magokat a' finnektől, a' két nyelv olly arányban áll egymáshoz, mint a' német a' hollandiaiakhoz. Az itt említett nyelvek aránylag és a' magány- 's mássalhangzók felosztására tekintve a' legharmoniasabb nyelvekhez tartoznak, grammaticai rendezetekben pedig bennük talán a' legtöbb philosophia és szabatoság tűnik fel.

b) *Északi finn-tőke*. Ide tartoznak a' *lappok*, kik három beszédmódot követnek, ugymint:

3) norvégiai vagy finn-lappi,

4) svédi vagy lapplandi és

5) orosz-lappi dialectusokat. Mindnyájokban egyenlő nyelvalkot van, ejtegetések 12 esetű, azokból három eset összetart, vagy egyéb esetet képeznek, u. m. az első főeset kezdetet, a' második lételt vagy nyugalmat, a' harmadik megszűnést jelent. ¹⁴⁾

c) *Keleti tőke*.

6) *Tscheremiszek*; nyelvök közel rokon a' finn nyelvvel, a' birtokos névmásokat ezek is utó raggal képezik mint a' lappok, finnek és magyarok.

7) *Mordwinek*, nyelvök oroszszal nagyon kevert már, ismeretlen is, a' mellett, hogy elhanyagolva áll. A' magyar és vogul nyelvek az eddig felhozattaktól távolabb állnak, de mégis más ási nyelvekkel egy körbe, ugymint az ugori körbe tartoznak. Rask azonban kételkedik még: vajlon meg kell-e különböztetni a' finn nyelvtőkét az ugoritól, hajlandóbb az elkülönöztetésre.

B. Ugor néposztály.

1) Magyarok,

2) Vogulok,

3) Kandó vagy kondi ostyákok Obi viz mellett.

¹⁴⁾ Bél Mátyás tiz, 's némi módosítással tizennégy esetet hord fel a' magyar ejtegetésben. Meletema de peregrinitate Linguae Hungaricae: in Miscellaneis Berolinensibus. Tom. IV. 1734. lap 24. Sjögren: a' syrjän nyelvben 13 esetet hord fel.

C. *Permi néposztály.*

- 1) Syrjänek ,
- 2) Permek ,
- 3) Votjakok vagy Vitkaiak.

Ezek nyelve a' finnől főleg abban különbözik, hogy az utolsó szótagra ejtik a' tonust. A' Tschuvaszok nyelvét Rask, Schlötzer és Adelung után tatár fajnak veszi, mert némelly szókban látszik az átmenetel finnből tatár nyelvbe, ¹⁶⁾ de Sjögren a' perm, votjak, syrjän nyelveket egynek veszi, permi nyelvtőke alatt foglalja azokat be, melly a' kelet finn vagy volga urali nyelvtőkének egyik ága, rokon a' nyugoti finnel, de lényegesen is különbözik. A' syrjän nyelvnek négy dialecto van, három egyező, a' negyedik legdurvább és samojeddel vegyült, 's épen erről készült a' legelső syrjän grammatica. ¹⁷⁾

A' tudomány kárára korán elhunyt Raskot váltsa itt fel a' most is élő nagy érdemű német tudós Arndt, ki így ír a' finn-magyar nyelvről: „A' magyar nyelv tschud vagyis finn „nyelvtőkéből való, a' mai finn nyelvágazatok egy már rég „feldarabolt nyelvtőke sarjadékai. Europa legészakibb csu- „csától elkezdve a' Bált tenger keleti partjainál be Ásiába, „a' jugori hegyeken elszórva sok helyen, hol hajdan virág- „zott, már egészen kiveszett, hol pedig még életben vagy- „nak a' sarjadékok, az itt uralkodó nyelvek által mind in- „kább elnyomvák, úgy hogy félni lehet kevés századok tel- „tével nyelvnymok is kivesz, azért jó volna, ha valamelly

¹⁶⁾ Rask hátra maradt irományairól bő tudósítás áll a' berlini critica lapokban 1834. 17, 18, 19 számok alatt, mellyek bár világra jö-
hetnének; mivel az értesítő szerint Rask azokban Suhm és Hallen-
berg ellen győzhetetlenül megmutatá, hogy igaz a' finn hagyomány,
melly szerint a' finnek északnak legrégibb lakói 's a' bevándorlások
folytában tollattak mind inkább inkább fel az északi részekre. Rask ma-
gasztalásait a' finn nyelv szabatos és mindenek felett melodias termé-
szetéről I. Jahrbücher der Literatur. Wien. 1821. XVter Band. Schott is
legújabbán (de lingua Tschuvaschorum. Berolini 1841.) turk tatárnak
véli e' nyelvet, de mutatványai kevés számuak 's nem kielégítők, mi-
ről más alkalommal külön szót teszek.

¹⁷⁾ Sjögren über den grammatischen Bau der syrjän Sprache, mit
Rücksicht auf das Finnische. Mémoires de l'Académie de St. Petersb.
1832. T. I. lap 149—169.

„tudós előítélet nélkül vizsgálná meg a' még élő nyelvágazatokat, mert azok a' legrégibb nyelv maradványai. A' finnek és esthnusok legtöbbet fenntartottak a' régi nyelv sajátágaiból. Jellemökben inkább hasonlítanak a' tschud nyelvek a' kelta 's uj latin, mint a' sláv és germán nyelvekhez. Ásia észak és keleti nyelveivel inkább találunk, mint déli 's nyugoti nyelveivel. Scythia és tschud nyelv egy volt valamikor. Scythiától keletre Herodot szerint más nép lakott, melly nem volt scythia, hanem mongol vagy hunn faj. Ezek egymással érintésbe jöttek, 's hihető, hogy a' régi scythia és hunnus nyelv más északkeleti nyelvekkel tették a' tschud nyelv alapját, mellyen most finnek, esthek, ingrek, karélek, lappok, syrjänek, permek, votjákok, mordwinek, mokschák, tseremiszek, tschuvaszok, vogulok, magyarok beszélnek.“¹³⁾

Megérdemli figyelmünket Klaproth osztályozása is a' finn-magyar nyelvnek, bevezetésül irván: „Europa északkeleti és Ásia északnyugoti részét lakja az elterjedt finn törzsök, nevét legszelső ágazatjától kapta, inkább lehetne uralinak nevezni, mert historia és nyelv szerint onnan szakadtak le nyugatra és keletre a' finn népek. A' népvándorlás előtt úgy látszik lejjebb délfelé is laktak Európában egész a' fekete tengerig, hol több más népekkel a' bizonytalan scythia név alatt ők is befoglaltattak. Az ural tartományok tették a' nagy kaput, hol közép Ásia nomádjai Európába betörték; de gyakran utjokban megállapodtak, p. o. Ural két oldala termékeny volt, 's ott összeelegyedtek az ős lakó finnekkel, mi uton új nyelvek származtak és új nemzetek, kik vagy ott maradtak, vagy nyugatra tovább nyomtak. Innen a' finn dialectek, kivált hogy a' VI. század óta nyelv által megkevertettek, p. o. a' tseremiszi és magyar nyelv így támadt; ez utolsóhoz sok sláv és német szó is ragadt idővel. A' Tschuvaszok dialectjének $\frac{1}{3}$ turk lett ez uton. A' nyugoti finnek a' bált tenger partjainál és bothniai öbölnél német népek által keveredve épen úgy elnémetesedtek, mint a' keletiek eltörökösödtek. Samojedek 's más finn törzsökbe felolvadt nemzetek is befolyással lehettek a' vegyületekre, mellyekből a' hunnusok, kozárok 's más

¹³⁾ Arndt I. c. p. 136, 141.

népek a' közép időszakban kerekedtek ki, kiknek emlékeik csak a' historiában maradt fenn, magok elenyészvén irás és saját műveltség szükében, mellyek által származásukat documentálhatták volna."

Öt fő ága van Klaproth szerint a' finn törzsöknek, de tábláiban hatra teszi, a' magyart egy külön főágnak vevén.

I-ső ágat teszik a' *németesedett Finnek*, kikhez szám-lálja a' Finna földön lakókat, estheket, karéleket, olone-zeket, finneket, és lappokat, kik az orosz évkönyvekben *Tschud* név alatt jönnek elő. Juslen finn szótára mutatja, ugy-mond, hogy $\frac{1}{3}$ az abban foglalt szóknak német.

II-dik ág a' *Wolga finneké*, kiknek nyelvében sok turk szó van, kik közt lappanghatnak a' kozár maradványok is. Ez ágból valók a' mordwinek, mokschák, tseremiszek.

III-dik ág a' *permi*, ehez tartnak a' votyákok, syrjä-nek, permek, ez utolsókat, ugymond, meg kell különböztetni az islandi mesés mondák biarmjaitól, kik a' fejr tengertől délre és keletre alsó Divina alatt laktak. De ez nem áll Müller szerint, mert a' régi Biarmia vagy Permia csak egy föld, hanem hajdan nagyobb kiterjedésű volt.

IV-dik ág a' *Vogul* Tschiusow, Werhotur, Tsherdym Beresow földhatárokön.

V-dik ág a' *magyar*.

VI-dik ág végre az obi *ostyákoké* Beresow, Narym, Jugan, Lumpokol föld és vizek mellett, 's végre azt jegyzi meg, hogy a' kaukasi osset nép nyelvében sok votyák syr-jän perm szó van. ¹⁹⁾

Dobrowszky mint Rask a' nyelvek közönséges jelle-meikre tekintve, azokat osztályokra, az osztályokat ren-dekre, ezeket családi részekre, a' családokat fajokra osztja fel. Szerinte a' Rüdiger által elnevezett Tschud-jugor nyelv lenne Európában a' második főnyelvosztály, melly finn, lapp, perm, vogul, magyar 's más finn származatu nyelveket ma-gában foglalná, 's terjedelmére Lappland északi határától kezdve a' Káspiumon keresztül az Indus folyó torkolatjáig elnyulnék.

Ez osztálybeli nyelvek főbb egyezései központosíthatók.

¹⁹⁾ Asia Polyglotta lap 87. 182. és Tabula XII.

a) Főnevekben nincs nem- (genus) különbség.

b) Főneveiket nem előzik meg praepositioik, hanem véragokat vesznek fel.

c) Nincsenek ily birtokos névmásaik, melyek a' főnevektől elválhatók lennének, vagy azoknak eleibe tételhetnének, csak véragokat vesznek fel a' névmások a' birtokos személy kijelentésére, 's az analogia szerint tatár és grönlandi, esquimauxi nyelvek is a' második osztályba jönnek. Azonban az ily egy osztályba eső nyelvek más egyéb tekintetben még sokban elütnek egymástól, ha bár sok gyök-szókbán egyeznek is: például a' magyar *mony* lappul *mon-ne*, finnül *muna*, tseremisiz, vogul, samojed nyelvben *mong*, Északamerika nyugoti határain *manik*.

E' második főosztályt ismét közjellem szerint el lehet rendezni, például külön rendezetben állna a' tatár nyelv, ismét különben a' finn-magyar-lapp: a' rendezeteket felválthatnák családi csoportok, 's azoknak fajaik, miszerint lapp, finn, vogul, magyar nyelvek külön fajokat képeznének. ²⁰⁾

Hátra vagynak még Possart lapp, 's Gablentz syrjän grammatikáik, mint legujabb jelenetek a' kérdéses ügyben, mert mindkettő 1840. hagyta el a' sajtót. Figyelemmel olvastam végig tanításaikat, 's azon buzgó ohajtással tettem le kezemből, bár az első részben általam megemlitett Sajnovits és Gyarmathy által nem használt kutfők valahára honnunkban is megkaphatók lennének, mivel csak így lehetne valami egészet és kielégítőt a' magyar közönség elibe adni.

Azonban a' töredékek is, ha tisztán felfogvák és előadvák, czélt érnek, melly nem más mint buzdítás és serkentés egy boldogabb nemzedékhez, hogy magyar nyelvök történetét, belső jellemét, jelenig kifejlését több segédeszközzel egykor ellátva szoros tudományossággal napfényre hozza. Még egy jegyzést kell tennem, melly ugyan a' finn grammatikákat és szófárokat forgatókra nézve felesleges, de kezdőkre nézve szükséges, hogy az első pillanatokra 's beha-

²⁰⁾ Litterarische Nachrichten von einer Reise nach Schweden und Russland. Prag. 1796. lap 97—100. Vesd össze Adelung Friedrich osztályozását a' finn nyelveknek: Catharinens Verdienste um die vergleichende Sprache. Petersburg. 1815. p. 80. és Übersicht aller bekannten Sprachen und ihrer Dialecte. Petersb. 1820.

tásokra semmit nem építsenek, minél több gonddal, minél huzamosb fáradsággal járnak el tanulásaikban, annál biztosabb lesz a' siker, melyre munkájokban számolhatnak: a' nehéz kincsre csak így tehetni szert, 's még akkor is minden rejtvények csupa holt betűkből fel nem nyilhatók, ha az élő dialecteket beszédben nem hallják, ha a' kihangoztatásokra érzékileg nem ügyelhetnek; a' mellett ne gondolják, hogy bár mely felkészült magyar egyszerre megértse a' vogul, syrjän, votyák vagy vitkai népcsoportokat; ezer év alatt sok változás történik egyik mint másik nyelvében, csak a' gyökszók és származékok hasonlata, a' grammaticai szabályoknak sok pontban egyezése mind az, a' mi a' magyar- finn nyelv közti egykori szorosabb viszonyokra visszaül, valamint más oldalról a' finn nemzet némely ágazatai közt még fennmaradt saját pogány vallások, szertartásai, életmódjok, szokásai physiognomiája nem alaptalan következtetésre nyújt alkalmat, hogy eldödeink is egykor mig keresztények nem lettek, hason saját pogány színben léptek fel Europa déli részein, de abból kiforgattatva most már tudni vágyásunknak itt is, mint egyebekben, csak az összehasonlítás útján tehetünk eleget, 's ha mindezekben hiven eljártunk, ha a' sötétség csomozatait szerencsés vizsgálatok és helybeli tapasztalások útján fel is oldottuk, megtettük azt, a' mit kellett. Egyéb követelése a' tudományos életnek — a' mennyiben a' keskeny kör itt kitűzve van — nem is lehetnek.

Térjünk vissza a' két új grammatika íróihoz. Possart lapp grammatikája sokban meghitelesíti Sajnovits és Gyarmathy előadásait: például hogy nincs nemkülönbség a' lapp nyelvben, 's az olly élő tárgyakat, melyek magától a' természetből nemekben megkülönböztettek, a' nyelv is más más szókkal egymástól elkülönbözteti. Így van ez a' magyarban is, de a' tatár nyelvben is feltűnik e' jelenet.

Fő- és melléknevek ejtegetései a' lapp és magyar nyelvben annyiban egyezők, hogy hátul ragoztatnak, de a' ragozásokban már nagyobb a' különbség, mint Sajnovits és Gyarmathy szerint hinné az ember. A' többes szám *k* ragja nincs meg Possartban, de a' finn nyelvből erre is hoz példát fel a' *veli* szóban, mely a' magyar *fél* (dimidia pars) finnül testvért jelent, ennek többese *veljet*, és más formában *veljek set*=felek, azaz testvérek. Egyedül a' lapp accusativus

t jegye az is csak a' többesben, és némileg az ablativus találunk a' magyarral; de minden ragozási eltérés mellett is könnyű a' lapp ejtegetés felfogása, kivált rokon szóban, mint *usto* = kedv, ösztön, genit. *uston* = ösztöné, dativ. *ustoi* = ösztönnek, accus. *ustop* = ösztönt, vocat. *usto* = ösztön, ablat. *ustost* = ösztöntől, locativ. *ustosne* = ösztönbe, mediat. *ustoin* = ösztönnel, negativ. *ustotak* vagy *ustof* = ösztönellen vagy ösztön nélkül, factitiv. *uston* = ösztönre.

A' lapp kisebbítő *ats*, *ets* formák is találunk a' magyarral, mint már Gyarmathyból kijegyzénk, de Possárt itt azt is megjegyzi, hogy hizelkedőleg is élnek azokkal, például *valjats*, vagy *väljets* magyaroson felecs, azaz testvérecske. A' magyar *bácsikámban* még tisztábban megvan a' forma, melly lappul *väljatjam* azaz felecském, hol ismét a' birtokos *am* rag egyez a' magyarral, a' *bátya* szó pedig apát jelent a' syrjän nyelvben.

A' főnevek továbbá Possart szerint gyakran hasonvégek a' melléknemekkel, ez a' magyarban is így van, sőt mint tudva van, ugyanazon egy szó fő- és melléknév is egyzersmind. Főnévből a' lapp *tepme*, *teme*, *temes* ragokkal melléknemeket képez tagadó vagyis fosztó jelentéssel, a' magyar épen így, mint *tjalme* — kimondva *salmé* (Leem szótárában *zhialme* l. Sajnovits p. 58.) finnül *szilme* = szem, ebből *tjalme tepme*, vagy *tjalmetes*, = *salmé tepme*, finnül *szilmtön* = szemellen, azaz vak. A' syrjännek *töm* raggal élven, lesz *szilmtöm*. Itt egy más példa is, syrjänül *ki* = kéz, finnül *kat*, hozzáadva a' ragokat, lesz *kitöm*, finnül *käetön* vagy *käetön*, magyarul kezetlen.

Possartban a' lapp comparativus ragjai *sup*, *up*, *uppu*, a' superlativusé *umus*, *emus*, amaz a' magyarral emez a' latinnal egyez: ²¹⁾ például *nialyes* nyalkás, jóízű (l. Sajnovitsot lap 50. *nialom* alatt) *nialgasup* nyalkásabb. Az *a* és *as* végű melléknemek közül sok csak *p* betűt vesz fel, így a' magyar is, mint *tarka*, *tarkább*, *magas*, *magasb* vagy hogy közös szót hozzak fel *lättje* = a' mi meglett igaz,

²¹⁾ Schaffarik a' latin superlativ *issimus* ragot si és *mus*-ból eredeti, hogy a' régi sláv *y* és *sy* ragokat közelebb vigye hozzá, de ez csak hypothesis. L. Geschichte der slavisch. Sprache und Litteratur. Ofen. 1826. Lap 38.

lättjep = lettebb vagy igazabb, *fauro* = fehér vagy szép, *faurop* = fehérebb, azaz szebb. A' comparativus *b* (=p) jegye megvan a' dorpáti dialectben, mint *suur* = szörnyű, vagy nagy, *suremp*, más formában *suremb* = szörnyebb.²¹⁾ Elég megérteni, hogy a' lapp melléknevek épen úgy, mint a' magyarok. gyakran ige határozók is, 's mint ilyenek meg is lépcsőzhetnek. (Possart lap 6, 8.)

A' lapp névmásokra egyszerre ráismer a' magyar, például *mon* = én, többesben *mije* és *mi* = mi, *mijen*, *mijan*, *mija* = miénk, *miji*, *mijit* = minknek, vagy minékünk, *mijep* = minket, *mijést* = minktől, vagy mitőlünk: *totn* = te, *sotn* vagy *son* = ő, vagy ön, többes *tije* = ti, *sije* = ők, mikkel kisebb vagy nagyobb mértékben a' finn, syrjän, tseremisiz, votyák névmások is találunk. (Possart I 8, 59.) A' birtokos névmások mindenkor a' magyarhoz hasonló ragokkal jeleltetnek ki, mint *attjam* = atyám, *mo attjek* = mi atyánk, *attjine* = atyáinké, *attjistan* = atyáinkból, *attjestan* = atyáinktól, *attjat* = atyád, *to attjeh* = ti atyátok, *to attji* = ti atyátoké, másképp *mia* vagy *mienattje* = mi atyánk, *tifa* vagy *tijen attje* = ti atyátok, *sija* vagy *sijen attje* = ő atyok. Maga Possart elismeri (I. 59.), hogy ez mindenben magyaros ragozás, 's felhossa a' finn nyelvből is például *isäni* = ösöm, (vagy atyám) *isäs* = ösöd, *isänsa* = öse, *isämme* = őseink, *isänne* = őseitek, *isänsansa* = őseik, a' halottas beszédben előforduló *mu isemue* tehát egészen a' finn *mia isämme* vagyis mai magyarossággal = mi őseink.²²⁾

Hogy a' többi esetek ragozásai nem egyeznek, felebb már említve volt; de az illy eltérések reánk nézve többé nem lényegesek.

A' visszamatatók (pronomina relativa) *juok*, *jukko* = a' ki, *juoke* = valaki, finnül *joka*, *jolka*, *kaik* = kiki, a' kérdők *kä* = ki, *käh* = kik, finnül *kuka* = ki, *kutka* = kik, ismét lappul *mi* = mi? *kätas* = kicsoda, *mitas* = micsoda, finnül *mikä* = mi? *mitka* = mik? mind megannyi magyar hangzatuak, 's *kuttes tieta* annyi mint = ki tudja?

Ezekkel egyeznek a' syrjän és perm visszamatatók és

²¹⁾ Possart. Kleine lappländische Grammatik. Stuttgart. 1840. lap 59.

²²⁾ I. Magyarnyelvemlékek. I. D. lap 5.

kérdők, *kody*, *kodi*, (permül *kodja*) = a' ki, ki: *myi* = mi, *kidzi*, *kutsek* (permül *küds*) = hogy, mikép.

A' számszókknak tizen felül öszverakásai a' magyar nyelv természete szerint történnek meg, csak más ragzattal, *kolma* = három, *lokke* = tiz, *kolma lokke* = három tiz, vagy harmincz, *nelje lokke* = négy tiz, vagy negyven, *wita lokke* = öt tiz, vagy ötven. Így van ez a' votyák és perm nyelvekben is, például *tassätüg* = tizenegy, permül *tassätük*, *küss* = husz, permül *kük tass*, összevonva *kusiss* azaz két tiz. (Possart lap 60.) A' rendezőben *t* helytartója a' magyar *d*-nek, *kolmat* = harmad- (ik), *neljat* = negyed (-ik), *witat* = ötöd (-ik), *kotat* = hatod (-ik) 's mivel az *ik* rag némelly finn dialectekben és több más ásiái régi nyelvekben egyet jelent,²⁴⁾ a' magyar második, harmadik, tizedik 'stb. rendezők végzete értelmet nyer ez által, mintha mondanánk másik egy, háromnak négynek, tiznek egyje.

A' lételes ige segítő a' lappban mint a' magyarban, 's a' *lessz*, *lön*, *legyek*, *lettem*, *lett*, *levő*, *legyen* formák némi hasonlatosságai a' *lep*, *len*, *leimen*, *leitem*, *leite*, *lejen*, *litjap*, *litja*, *lékes*, hasontartalmu lételt jelentő ige módosításokban kitünők, melyek külön is, de más igékkel össze téve is használatnak. (Possart l. 16, 21, 27.)

A' lapp igék határtalan módja *et*, *ot* végzetű, de már a' syrjän, perm, votják dialectekben *ni* a' végzet mint a' magyarban. Az *ot* végről azt írja Possart, hogy az szenvedő jelentést ruház az igére, mint *kullet* = hallani, *kullot* = hallatni, *täptet* = tapintani, *täptot* = tapintatni, a' mi ismét magyarismus.

A' névragok közt említést érdemelnek *kuora*, mely a' magyar *kör*, *körül*-nek felel meg, például *attjes kuoren* = atyja körül, vagy atyjánál: *melte* = mellé, *mellett*, *mellöl*, p. o. *mo mellte* = mellettem: *paijel*, *paijela* = fejül, vagy

²⁴⁾ Révaiban (I. 267. Gramm.) tseremisziül iktet, vogul: ak, aku esthnus: ühs, yxy formákban, Tappéban üx finn forma, Klaprothban yks, juksi, akt, iktet, aku szinte finn ágazatokban egyet jelentenek (Asia Polygl. Tab. 40, 42.) Adelung szótárában ik persául és indusul = egy, Klaprothnál Sanskritban ek, persául jek, chinában jik czigányul jék, kurdul jek. Bayer előadja az indiai számításmodot több dialectek szerint, 's az ek forma mindenütt kitünő. J. Historia Regni Graecor. Bactriani Petropoli. 1758. lap 113, 114.

felül, *paijela* = fejülem, vagy felettem, *paijela* = fejüled; vagy feletted; *vuole*, *vuolen*, *vuólan* = alá, alatt, alól, *vuolam* = alám, *vuolat* = alád, v. alattad.

Gablentz syrjän grammatikája, 's az abban közlött Má-té evangéliuma syrjän fordítása még szembeszökőbb bizonyítványokat nyujtnak felvett kérdésünkre.

Már a' berlini nagy nyelvbuvár Schott Wilhelm így ismerleti meg e' könyvet. A' syrjän grammatica sokat hasonlít a' magyarhoz, kivált analogiai és hangrendszeri tekintetben, a' névejtegetés ragozásokkal megy végbe, a' rendező számok *od*, *ed* végzete épen az, a' mi a' magyaré, például *vitod* = ötöd. A' névmások ejtegetése valamit különbözik a' főnevek ejtegetésétől, némelly görbe esetben a' syrjän névmás mint a' magyar maga magával tétetik össze, mint *men-nam* = enyém, *menn-ym* = én nekem, *ten-nad* = ti-éd, *ten-nyd* = te nek-ed ²⁵⁾. A' személyes névmás genitivje rendszerint birtokosságot jelent, melly ejtegethető névragasztékok által is kijelenthető. A' syrjän igéknek nincsenek kapcsoló és határozott módjai, mint a' mordwin 's magyar nyelvnek, de vagnak két részesülői, három gerundiuma, melyek utóragokkal módosított összekötéseket formálnak. Minden ige a' határtalan módban *my* vagy *ny* végű mint a' magyarban. A' jövendő idő első 's második személye mind a' két számban épen az, a' mi a' jelen időé; 's tulajdonkép egy ige hajlítás mód van a' syrjän nyelvben, melly a' mély vagy magas hangú végzetek szerint oszlik fel két osztályra: például *mun-a* = menek vagy megyek, *adz-ä* = látok, *mun-y* = menék, *ads-i* = látám. A' mult idő végzeteiben lévő *l* a' magyar *völ*, vagy *vol* ige substantivum maradványa, melly hogy eredeti gyökbetű mutatja a' magyar *vol-tam*, a' turk *bol-dum*. E' létige syrjän jövendő és határtalan módjában ráismerni ismét egy más magyar gyökre, *vo-a* = leszek, *vo-ny* = lenni, ez a' *vo* már az ustsüssol dialectbeli *lo* szótágból lett, mellyben *loi* = leszek, *lony* = lenni.

²⁵⁾ Die Affixa m, d, sind hier offenbar die Initialien derselben pronomina, und man sagt also wörtlich meinem Ich, deinem Du, u. s. w. Eben so im ungarischen én nekem = mir, teneked = dir. Jahrbücher für wissenschaft. Kritik. 1840. Heft December Nro. 118. Schott Wilhelm.

Az igékben gazdagabb a' szóképzés, mint a' neveken²⁶⁾, ezekből igéket is formálhatni *d* és *in* közbeszurással mint a' magyarban, például álomból lesz álmodni, a' syrjänben bur-ból lesz *bur-dy-ni* (= kigyógyulni). Gyökigékből lesznek közép-szenvedő, kiható, gyakorló igék *si* (tschi) *t*, *öd* (ed) *l* közbeszurással, mint *pörni* — esni, törni, *pör-öd-ny* = tör-öd-ni. A' magyarban *od*, *öd* benn maradó, (neutro passiv) *at*, *et* kiható passivumokat formálnak.

Eddig terjednek Schott Wilhelm ismertető tudósításai; lássuk most már magát a' könyvet.

Mindjárt a' betüknél megjegyzi az író (l. 4.), hogy két vagy három mássalhangzón kezdődő szó nincs a' syrjän nyelvben, a' mi van, az oroszból vagy más idegen nyelvből csuszott be. A' magányhangok igen változók, mert írás által még most nincs megállapítva. Schergin, Máté evangeliuma fordításában e' tekintetben habozó írást követ, például a' magyar *tudni* igét *tödni*, másutt *todny* formában adja. A' belücsérében érdekes ránk nézve az *s* és *tsch* (is) a' *d* és *t*, *l* és *v* egymásközti felváltások, mint *tüdsiny* vagy *töd-tschiny* = tudatni vagyis tudatásból megismerni; *kolö* = kell, *ox-kov* = nem kell, *lov* = lélek, *lövlön* = léleké, *lölös* = lelket, *vyv* = fel, *vylö* = felül: az *i* és *j* végű nevek *ö* helyett *e*-t vesznek fel, *batj* = bátya, vagy atya, *batjes* = bátyát, atyát, így az igékben is, *vajnyi* = vinni, *vaje* = viszi, *korsni* = keresni, *korsü* = keresem, *korsan* = keresel, *korse* = keresi.

Sjögren 13 casust állít fel az ejtegetésre, Gablentz a' vocativust elmaradhatónak tartja, ellenben egy új casust, melyet *terminativnek* nevez, *ödz*, *edz* ragokkal fedezett fel, melyek a' magyar *ig*-nek felelnek meg: például *vir-ödz* = vér-ig (usque ad sanguinem). A' syrjän mint a' lapp ragozások, elütnek a' magyartól, de mind a' mellett is könnyű egyiket mint a' másikat felfogni, mint im e' példák mutatják. *Pi* = fi vagy flu, *piös* = fiut, *pilön* = flué, *pilys* = fiunak, *pie* = fiuba, *piys* = fiuból, *pi-säny* = fiutól, *pi-yn* = fiuban, *pi-ön* = fiuval. E' ragok szerint ejtegethetők sok számú syrjän magyar szavaink, mint *ki* = kéz, *voj* = éj, *mam* = mámi vagy anya, *verös* = férj, *sluga* = szolga, *vir*

²⁶⁾ Possart és Sajnovits a' lapp nyelvről épen ezt állítják.

= vér, *gort* = kert, vagy ház, *tschudesa* = csuda, *va* = viz, *sov* = só, *sin* vagy *sim* = szem, melyben az *m* Gablantz szerint is gyökbetű.

A' permi ejtegetés egyez a' syrjännel; Popow irta meg a' perm nyelv grammatikáját, ²¹⁾ de csak öt casust hoz fel, miből látszik, hogy a' perm nyelvre nézve is szükséges az újabb vizsgálat. Imé Popowból is egy mutatóvány, *karta* = kert, vagy ház, *karta-len* = kerté, *karta-le* — kertnek, *karta* = kert-et, *karta-en* — kert-ből, *karta-es* = kert-ek 'stb.

Valamint a' főnevek, úgy ejtegettetnek a' melléknevek is, ezeknek lépcsőzete a' comparativusban *olsyk*, *shyk* vagy *tschyk* rag, Schott Wilhelm írja *diyk*, *shyk* törökül *djek*, *djak* annyi mint valamivel több. A' superlativusnak nincs külön formája, hanem a' comparativusból lesz mint a' magyarban *zev* vagy pedig *med* particulák előtételével, például, *itschet* = kiosi, *itschet dschyk* = kicsibb, *zev itschet dschyk* = legkicsibb, *koknyd* = könnyű, *koknyd shyk* = könnyebb, *med koknyd shyk* = legkönnyebb, a' magyar könnyébségben ez a' comparativ *dsyk* v. *shyk* rag önkényt előtűnik.

A' számszók ragasztásai jobban hasonlítanak a' magyarhoz, mint a' lapp nyelvben, *ötik* = egy, vagy egyik, *kyk* = kettő, *vit* = öt, *kvajt* = hat, *das* = tíz, a' tizesek közt eső szám particula nélkül köttetik, *das-ötik* = 11, *das-kyk* = 12, *kyzj* = husz. A' magyar *van*, *ven* ragnak, p. o. hatvan, hetven, a' syrjänben *myn* rag felel meg: *nelja-myn* = negyven, *vity-min* = ötven, a' rendezőkben *od*, *ed* magyar rágok állnak, *nyoljed* = negyed, *vit-öd* = ötöd. A' mellett ejtegethetők is a' számszók, *ötik* = egyik, *ötikös* = egyiké, *ötik-ly* — egyiknek, permül *etik*, *etik-es*, *etik-le* 'stb.

Ha határozott sokaságot fejeznek ki, *nan* véget vesznek fel, *kyk-nan* = kettőn, *nyolnán* = négyen, *das kyknan* = tizenkettőn: így az osztoztatók *kyk-ön* = kettőn, kettőn, *kujmön* = hárman vagy hármával.

A' névmások is egyeznek, *me* = én, *te* = te, *syja* vagy *syje* = ő, *mi* = mi, *ti* = ti, *nyja* = ők, ezek aztán kevés különbséggel a' főnevek módja szerint ejtegettetnek. A' permi névmások majd ugyanazok, mint a' syrjänek. Hogy a' sze-

²¹⁾ Adelung Mithridates. IV. 227..

mélyes névmások genitívjei és dativusai birtokos névmások is egyszersmind, felebb mondtuk már, a' mutatóványokhoz kapcsoljuk még ezeket: *mijan*, *mijanlys* = miénk, *tijan*, *tijanlys* = tiétek, *najalon*, *najalys* = övék: ellenben más birtokos ragzatok Gablentz szerint már kimentek a' szokásból, mert az evangelium fordításában igen gyéren fordulnak elő, ott is csak a' második és harmadik személyben: például *batjyd* = bátyád (atyád), *batjtö* = bátyádat, *pi-yd* = fiad, *pi-ys* = fia, *pi-sö* = fiat, *pijan-pasyd* = fiaitok, *pel-nad* = fületekben, *sim-jasis* = szemeik, *sim-jasnas* = szemeikkel, *pel-jasnas* = füleikkel, *sizimöd-ödzis* = hetedikéjig.

A' személyes és birtokos névmás helyett gyakran használják a' visszatérőt, *as* = enmagam, *atschim* = én magam, *atschid* = te magad, *atschis* = ő maga, ez az *as* a' magyar mutató *az*, *amaz*, és változatlan áll a' szók összeköttetésében, mint a' magyarban: például — „*Rachil bördö as tscheleidvöсна*“ Rachel ordit (sir) az cselédjeiért; azaz gyermekeiért, vagy családja felett.

Az igeajlitásban sok a' különbség a' magyar és a' syrjän közt, főleg a' ragozásokban, csak a' határtalan és parancsoló mód egyezését találtam a' grammatikában, *munny* = menni, *mun* = menj, de még a' parancsoló mód harmadik személyében és a' többesben is más ragozások állanak: ellenben a' gyökigék egységét minden eltérő ragozás mellett is egyszerre felvehetni, mint *loi* = lett ő, *pöri* = töri vagy töré, *usi* = es (ő) *kuly* = hala (ő) azaz megholt, a' többesben *loiny* = lennének, vagy levének, *usiny* = esének, *kulyni* = halának, *schuny* = szólni, v. szólni, *juny* = inni, *viny* = ivni, ölni, *voa* = jövők, *schua* = szólok, *voi* = jövők, *schui* = szólék, *pyschiny* = fusni, vagy futni, *pischä* = futok, *kevminy* = kérni, *kevma* = kérem (v — r — helyett) *taläla* = találok vagy ráhágok, *talav* = találj, *talävny* = találni azaz rálépni, *vony* = jöni, *volö* = jő, *volöny* = jönnek, *volöny* a' *vony*, vagy *jöni* megkettőztetése csak, mintha mondanók, *jöve* — jöni, azaz jövőgetni: hogy itt az írásos v betűt a' szó elején *j*-nek mondják ki a' syrjänek, alkalmasint hihető.

A' létige *vagyok* hajlítása szám, idő és mód szerint mind a' syrjän, mind a' perm nyelvben csak nem ugyanaz a' magyarral, *me vyjim* = én vagyok, (vagyok) *te vyjim* =

le vagy, *syja vyim* = ő van, *mi vyjym* = mi vagyunk, *ti vyjmös* = ti vagytok 'stb. a' félig multban *me völy* = én valék, *te völym* = te valál, *syja völy* = ő vala, *mi völym* = mi yalánk, *ti volynnid* = a' permiben *tüe vólat* = ti valátok, *naja volynyi* = ők valának. Mult idő a' permi nyelv szerint *me velü* = én voltam, *te vélön* = te voltál, *siija velüs* = ő volt, *mi vélüm* = mi voltunk, *tüe vülüt* = ti voltatok 'stb.

Határtalan módban *von* = vagyni, vagy van-ni: az ust-süssöli beszédmódban a' jövőendő és határtalan módok *loi* igével lesz, ez a' magyar lesznek, *lony* = lenni, *loas* = lesz, *loasni* = legyenek, *loö sesko* = lenne, mert kapcsoló módja nincs, jelentő móddal pótolja veskő véggel: *pusta loö* = pusztá lön, *vi-vocis* = pusztá leend. A' halottas beszéd *mic vogmuc* ja hát közelebb jár a' syrjän és perm *mi vyjim*-hez, mint mostani beszédmódunk szerinti „*mik vagyunk*“ (l. a' paradigmákat lap 31.)

A' név határozók közül kiemeljük *kindza*, *kindzi* = kint, kívül: mint, *neköd öz töd piös batj kindzä* = senki nem tudja (ismeri) a' fiut bátyján kívül: (= atyján) *koztyn, köstyn* = közt, között, *tijan köstyn* = ti köztetek, *schörö* = kör, sor, *naja schörö* = ő sorokban, vagy körökben, tulajdonképp jelent, *ban*, *ben közepén* 's az illy utóragok Gablentz szerint főnevekből lettek. Ide tartnak még *ülő*, *uly* = alól, alól, alá, *vylö* = felül, *vylin* is annyi permül, *vülün*, *vylyn*, csak más írásmód, *vylin-gorén* = góré felül, azaz hegyen felül, *vodze* = hoz, *oltar-vodze* = oltárhoz. Igehatározók *kor* = mikor, *ta lun-ma*, szó szerint = e' napon, *ta-voj* = tavaj, szó szerint ez éjen. Helyhatározók *köny*, *kon* = hol, hon? *ülő* = alá, *sety* = ott. Kérdők *mylä* = miért, tagadók *ne*, *ni* = nem, ne, a' kettő együtt is megvan, mint *ni nöm* = nem nem, *nekod* = senki, *ne-kor* = soha. A' kötszőkban szegény a' syrjän nyelv, oroszokkal pótlá szükségét, eredetiek még is *myj*, vagy *miy* = mivel, *kor* és *kö* = ha és mikor, *med* = meg és hogy: például *no med ti tödannid* = no hogy ti tudjátok (meg).

Syntacticali egyezésre mutatnak

1-szor, Melléknevekből is lehetnek főnevek.

2-szor. Az igerészesülő formái ige substantivumok gyanánt is használhatók, 's akkor *ysi*, *isj* végeket vevén fel a' cselekvő formában, jelentik a' cselekvőt: p. o. *todni* = tudni, *tödysj* = tudós (tudó) *korysj* = kérő, koldus, *vijisj*

= vijaskodó, gyilkos, *munysy* = menő, járó, *sjois* = esző, vagy evő.

3-szor. A' szenvedő forma részesülője *öm*, *em* raggal cselekedetet vagy állapotot jelent: *tödöm* = tudomány, tudás, *schuöm* = szó, beszéd, *köröm* = kérelem, kérdés, *viem* = vivás, ölés.

4-szer. Főnévből lehet melléknevet képezni *a* raggal; *bi* = tűz, *bija* = tüzes, forró, ez egyszersmind hegynév is volga ural földön, melly a' magyar Bia helység névvel egy, hol szint ugy hegy van. Bia hegyet is jelent e' nyelvben: *mykyd* = működés, okosság, érzés, *miokydal* = működő okos, *nim* (=név)-ből, *nima* = nevü, nevezetes. A' magyarban is illy *a* raguak a' *néma*, *sima*, 's más melléknevek. A' fogyatkozást jelentő melléknevek *töm* véggel képeztetnek igékből, mint főnevekből, *simtöm* = szemetlen, vak, *peltöm* = fületlen, *tödtöm* = tudatlan; *myskytöm* = mosatlan, *tschelädtöm* = családtalan, azaz gyermektelen *jütöm* = itatlan, szomjas.

5-ször. Az *yd*, vagy *id* végü melléknevekben is könnyen ráismerni a' magyar gyökre: p. o. *dzes kyd* = keskeny, *dsudschyd* = csucos, magos, *veknid* = könnyü, *nebyd* = nedves.

6-szor. Hogy közbeszurással igék képeztetnek fő- és melléknevekből, láttuk már felebb, szint ugy *m* (*my*) beszúrással is formáltatnak lételt és származást jelentők. p. o. *schom* = kovász, kesernyész tészta, *schommym* = somolni, azaz kovászolni, *kos* = koszos, kiaszott, száraz, *kosmyni* = kosszá lenni, kiszáradni, *ram* = romos, alacson, *rammyni* = romlani, lealacsonyulni.

7-szer. *Si* és *tschi* szótagok közbetételével egy igéből más ige lesz szenvedő jelentéssel, *schuny* = szólni, *schusiny* = szólítatni, *sotni* — sütni, égetni, *sotsiny* = sülni, elégni (benn maradó jelentéssel), *leptyny* = léptetni, felemelni, *leptysiny* = fellépni, feltámadni, *pukavnij* = bukni, bokolni, ülni, *puksyny* = lebokolni. *Pas* = posztó, *pasztavni* = posztóztatni, *pastasiny* = posztóba öltözni, *vesavny* = fésülni, tisztítani, *vesasiny* = fésüldödni.

8-szor. Műveltetők vagy kihatók *t* (*ty*) képzővel: *voschni* = veszni, (neutrum) *voschdyni*, *voschtyni* = elvesztetni, *vöjny* kimulni, *vöjtny* = semmivé tenni, *tyrni* = tele lenni, *tirtny* = töltetni: (r. l.) *mödney* = megyni,

vagy menni, *mödödnj* = menődni: azaz küldeni, *vörny* = verni, *vörödnj* = verődni, mozgatni, *pörny* = törni, esni, *pörödnj* = törődni, felfordítani. Sok ige *v* képzőt vesz fel, *vötlynj* = futni, *vötlavny* = futtatni, üzni, *tschegny* = szegni, törni, *tschegävny* = szélszegni, törni, *ötla* = öntve, összesen, *ötlaavny* = önteni, összesíteni. A' felvett orosz igék után a' syrjän végzet is hozzájárul, *sluschit* oroszul, *sluschitny* syrjänül = szolgálni, *merat* oroszul, *merajtnj* syrjänül = mérni.

9-szer. A' szók egymásmellé rakatnak a' nélkül, hogy rajtok változás esnék, *vir-petöm* = vér-folyás, *vina-jaysj* = bor-ivás; *sov-dox* = só-dézsza, azaz sótartó, *mü-vöröm* = földverés, azaz rengés.

10-szer. Ha két főnév appositióban áll, lehet az utolsót, lehet mind a' kettőt is ejtegetni. *David tzurös* = Dávid tzárt, vagy királyt: *vaisny sydjnő hesnő vatoj mortös nemöjös* visznek (vittek) hozzá ördögös embert, némát.

11-szer. Ha genitiv áll a' főnév előtt, melytől függ a' casus ragja, kihagyható: *mort-pi* = ember-fi, vagy fia, állhat hátul is a' birtokos eset, mint *Jisus pi Davidlöm* = Jesus fia Dávidnak, így a' pronomen genitivje is *mijan batj*, vagy *batj mijan*. Gablantz itt megjegyzi, hogy a' független birtokos és a' mással álló birtokos eset közt a' syrjänben nincs ma már különbség, egyik a' másik helyett használta-tik, a' mik rég tán megkülönbözve voltak.

12-szer. A' számszóknál a' főnév egyes számban áll, az ige többesben. A' melléknevek részesülők, névmások, főnevek előtt nem ejtegettetnek, hanem ha főnevek helyett állanak vagy pedig azoknak praedicátumai: különben a' melléknév mindég elébe tétetik a' főnévnek szókötésben.

13-szor. A' személyes névmás elmaradhat az igétől, hozzá is tétethetik, *kylynnid-ti* = hallottátok-ti, vagy csak *kylynnid* = hallottátok.

14-szer. A' féligmult és régmult idők egymás helyett gyakran használtatnak. Nem lévén kapcsolómódja a' syrjän nyelvnek, azt néha jelentőmóddal *vesko* raggal pótolja ki, vagy pedig határtalan móddal él, mikor is a' *kolo* vagy *kell* igét oda gondoljuk. Példa az első esetre „*kor veskö völyny setschöm tschudesajas*“ = ha (mikor) volnának (lennének) illy csudák: a' másik esetre „*en töshdö aslanyd lolön myj tjanly sjojny i myj juny i myjen asnito pastodni*“ = gon-

doskodjatok a' ti életekről, mit tinéktek enni és mit inni és mikép néktek posztósnodni (öltözködni) kell.

15-ször. A' személytelen *kolo* vagy *kell* ige dativust kíván, *kodly kolö vony* = kinek (el) kell jöni, *kolö taja bydsönly lony* = kell ennek mindennek (meg) lenni: *myj tenyd kolö* = mi teneked kell? azaz: mit akarsz?

16-szor. A' subjectum állhat ige előtt és utána is, *schuis syly Jisus*, vagy *Jisus schuis syly*, vagy *Jisus syly schuis* = szóla neki Jésus, vagy Jésus szóla neki, vagy Jésus neki szóla. Szintugy állhat a' tárgy is ige előtt: *vüis syje vüisjasös*, *ikar najalys sotys* = szószerint fordítva — „vívta (ölte) e' viaskodókat (gyilkosokat) és városokat süté (elége)te.“

Hogy Máté evangéliuma syrjän fordítását minden nagy munka nélkül megértheti a' magyar az eddig felhozott példákából is láthatni, melyekhez még négyet kapcsolok Gablenty után, mivel az eredetit nem bírjuk.

Ni oz verossaje munny = sem férjhez menni, (nem fognak) *vasalyj menö* = veszlö engemet, azaz: engemet elvesztö, vagy elárulö, *korsni i vidzny voschömös* = keresni és védni (a') veszdötteket, vagy is az elveszetteket. *As köndnyd en bostö ni zarni ni ezyz* = magatokkal ne vigyetek sem aranyt sem ezüstöt. Dobrowszkynak azon állítása hát, melly szerint a' német hamarább és könnyebben megérténé a' biblia gót vagy islandi fordítását, mint a' magyar a' finn fordítást, egy kevésbé erőltetett.

Hogy a' syrjän nyelvben legtöbb a' magyar gyökszó, már Schott Wilhelm észrevette, az orosz és indogermán szók későbbi ragadványok kereskedés utján, millyenek például a' persa *merd*, syrjänül *mort*, votjakul *murd* = ember, *nan* persául, *nan* syrjänül = kenyér, *nam* persául, *nim* syrjänül = név, *saer* persául, *zarni* v. *sarni* syrjänül = arany. Ysbrants Ides a' XVII-ik században syrjän földön utazván azon jegyzést tevö, hogy a' syrjän nyelv nem orosz, inkább a' lettus vagy lieflandi nyelvhez von. (I. Dreyjährige Reise nach China. Frankfurt. 1707.)

Az eddig elmondattokból kiviláglik, 1-ször hogy a' bel- és külföldi vizsgálatok eddigi álláspontjához képest a' magyar nyelv inkább a' finn törzsokhöz, mint akármelyhez máshoz köthetö.

2-szor. A' nyugoti finn- és lapp nyelvekkel mind szó-

tárak, mind grammatikák szerint összehasonlítva az eredmények már is nem megvetendők; legalább semmi más nyelvvel, a' mi nem tisztán finn törzssökü, a' gyök és származékszókban, a' nyelv belső alkotjában annyira nem egyez össze a' magyar mint épen a' finn nyelvekkel.

3-szor. A' keleti finn nyelvágazatokkal valódi összehasonlítások grammatikai tekintetben még nem tétettek, pedig a' historiai nyomok 's temérdek szógyűjtemények szerint ezekhez még közelebb áll a' magyar nyelv, mint a' nyugotiakhoz; de mivel a' keletiek literatúrával nem birnak, egy magyar utazónak helyben kell mindent véghez vinni és megtenni, hogy még nagyobb fénypontra emeltessek nyelvünknek a' keletészaki finn nyelvekkel legközelebbi rokonsága.

4-szer. Sajnovits, Gyarmathy, Sándor szógyűjteményeit ki kell pótolni a' külföld újabb közleményeiből, nevezetesen az első szakaszban felhozott nyugoti újabb finn literatúrát használni mulhatatlanul szükséges, a' mellett az urali utazások leírásai, Erdmann és mások szóközlései azon részekről, az orosz tudósok Frähn, Sjögren, Lehrberg, Krug historiai nyomozásai segéd kutfőül szolgálhatnak a' keleti finnek beszédmódjainak, hegyek, folyók, erdők, érczek, vadállatok, helységek, 's nemzetségi nevek igazi megismertetésére; minden esetben itt a' különféle szókiejtéseket helyben kell kitanulnia, 's feljegyezni, hol és mikép tévedtek meg a' nem magyaros ajaku külföldi tudósok a' névszók leírásaiban.

Hogy a' finn magyar szók át- és leírásába sok hiba csuszott, az eddigi szóközlemények critical összehasonlítása tanusítja, 's mivel egyes finn nyelvágazatok már végkép kivesztek, például *Quenzadok*, *Ingrek*, *Jámok*, vagy *Jarmiak*, *Petscherek*, *Vessek*, *Muromok*, beszédmódjai, ²³⁾ mások mint a' Baschkirok tatár, a' Permek orosz, a' Tschuvaszok turk nyelvet és szokásokat követnek, a' syrjänek nyelve is Rask szerint közel van a' kihaláshoz, látni való, hogy nagyon sürgető az idő, miszerint felkészült magyar tudósnak

²³⁾ Schlötzer's allgem. Nord-Geschichte, oder Fortsetzung der allgem. Welthistorie. XXXI. Theil. 1. 306—307. A' Vessek és Muromok vagy Mérek Oleg alatt már slávísáltattak mint Tappe irja. Geschichte Russlands: B. 1. p. 82. Vesd össze Lehrberg Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands. lap 146.

egynek vagy többnek kellene Europa északkeleti részeit bejárni, 's e' tekintetben eleve a' turk nyelvet megtanulni, mivel annak segítségével a' fekete tengeren felül ásiái Oroszország felső csucsáig, a' Lena folyóig, 's a' fagyos tengerig felhathat, mert mindenütt turk tatár csoportokra akad a' finn népek közt, 's így a' nyelvviszonyokról önismeretei és tapasztalatainál fogva egykor tisztábban is szólhat.

A' svéd és finnlappi utazások már nem annyira érdekesek és sürgetők, ámbár Zeterstädt professor, 1821-ben bejárván e' földeket, szinte tanusítja, hogy a' lappok is elpusztulásokhoz közel járnak. ²⁹⁾

De mivel e' népek nyelve 's literatúrájuk jobban meg van vizsgálva, sőt a' finn nyelv virágzik is az egyetemekben, közel sem érdekelhet minket magyarokat az e' tájékokra utazás annyira, mint a' másik, hol régi lakföldünkről annak mostani népeiről teendő hű felvilágosítások kelleme-tes viszhangra számolhatnak a' magyar szivekben. Távol legyen azonban tőlem, mintha Reguli útját nem helyeselném, ha már szép heve és a' sors őt arra a' földre vitték, bizonyosan ott is sok aratni valója lesz; én csak a' Leibnitz óta sokszor ismételt ohajtásokat akartam feleleveníteni, miszerint a' Volgához és Uralra kellenék utazóinkat igazítani, nem pedig a' bálti tenger földekre, mivel amott gazdagabb fölfedezések várják a' magyarok buvárkodását.

Be volt végezve könyvem két első része, midőn Gabelentz mordwin grammatikáját kezembe kaptam, most már közlöm abból is mind azt, a' mi a' magyar nyelvi rokonságot illet, előre megjegyezvén, hogy Gabelentz a' négy evangelium mordwin fordítása után dolgozott csak, 's az orosz helyesírást maga sem hagyja helybe, mert az orosz betűk nem mindig alkalmasok a' mordwin szók kifejezésére, 's gyakran ugyanazon egy szó háromféleképen is van írva, miből látni való, hogy hozzávetéseimet nagy vigyázattal kellett tennem, tán idővel utazóink e' részben is tisztább felvilágosíthatást adhatnak.

²⁹⁾ Norvégiai és lappmarki utjáról lásd Jahrbücher der Literatur. Band LX. Anzeige-Blatt lap 6. Ő is, mint Reguli, panaszkodik a' keserves szunyogcsipésekről, melyeket még elevenebben ír le, 's az azok ellen ovó ott divatos szereket is közli.

Illy hasonlatosságok már

1) Közönséges szabály, kevés kivétellel, hogy a' képzők a' gyökszók magányhangzóit kövessék, vagy is azokkal megegyezzenek, például *käven* = köé, *värde* = vértől, *mänelste* = mennyből (az ä lágy vocalis, é és e hangja van) *mänelen* = mennyé (coeli).

2) Nincs grammatikai nemkülönbség a' nyelvben.

3) Az ejtegetésben a' genitiv ragja *n*, de ha a' szó mássalhangzón végződik, *i*, vagy *é* vocalist vesz fel, mint *mänelen* = mennyé, *tätän* atyáé: a' dativ ragja *nen* a' mi a' magyar *nek* felel meg, *mänelen* = mennynek, a' többesben *mäneltnenen* = mennyeknek, látnivaló, hogy itt a' magyarban is a' vocalisok a' gyökszóbelihez simulnak, de már abban elüt a' mordwin nyelv, hogy *k* helyett *t* vesz fel a' többesben. A' magyar *ba*, *be* (*ban-ben*) ragnak megfelelnek a' mordwin *va*, és *ga* ragok, például, *valeva* = faluba, *valdova* = világba, *kudova* = házba (kunyhóba?) *kedya* = kézben vagy kéznél. A' *do*, *de* (*to*, *te*) a' *tól*, *től* ragokkal találunk, *kudodo* = kunyhótól, *tsurado* = csirától, *avado* = anyától, *värde* = vértől, *atädto* = atyától, *avadto* = anyáktól. A' *tomo*, *teme* (lappul *ta*, *teme*, *tembe*) = *tlan*, *tlén*, például *meschoktomo* = zsákatlan, *kedteme* = kezelen, így az időrag *na*, *ne* a' magyar *en*: *telnä* = télen, *väne* = éjen, vagy éjjel, *vät* = éjet, éjt.

A' melléknevek ejtegetése ugy megy, mint a' főnevekben, határozott formákban főnév helyett állnak, nincs a' lépcsőzetekre bizonyos jel, hanem casusok vagy particulák által segítenek magokon.

4) A' számok összetétele hasonlít a' magyarhoz, a' tizenutól jár a' tizes, az egyesek utól tétetnek, az elől álló szám formája nem változik az ejtegetésben, például *kavto* = kettő, *kämen* = tíz, *kämgarvto*, és *kämgarvtovo* = tizenkettő, *kolonkämen* = harmincz, *nilengämen* = negyven (a' *k* = *g*). Az osztók csak megkettőztetnek, mint *kavton kavto* = kettő kettő: a' *pel* (= fele) szót akkor használják, ha tudatni kell a' hányadik részt: *kämentse pel* = tizedik rész, a' sokszorozásban *s* raggal élnek (-szor) *kolmogämens* = harminczszoros, *kotgämens* = hatvanszoros, (*ko* = *hat*); az iterativumok *st* vagy *razt*, *rast* (ez a' *ráz* = *rész-többese*) szótagokkal jelentetnek ki, mint *kavst* = kétszer, *kolmorast* = háromszor, v. három részben,

kolmotsede vagy *kolmotse raz* = harmadszor, ez a' *de vég* a' magyar *od, id.*

5) A' személyes névmások *mon* = én, *ton* = te, *son* = ő, úgy látszik a' német *mein, dein, sein*-hoz esnek közelebb, de a' többesben már a' *min* = mi, *tin* = tik, *minen* = miénk, *tink* = tiétek, *minänek* = minknek (minkünk) *tinänek* = tinknek, (tinéktek) *minzänek* = minkben *tynzynk* = tinkben, (tibennetek) *mindedenek* = minktől, *tyndedenek* = tinktől (titőletek) nagyobb az egyezés.

A' személyes névmás genitivje egyszersmind birtokos is, de lehet a' főnév ragjai által is kijelenteni a' birtokot, 's az illy névmásos suffixeknek külön ejtegetések van, melyekben az első személyben az *m* (om, em) a' másodikban a' *t* (ot, et) a' harmadikban *zo, ze* (ozo, onzo, enzo, enze) 's a' többesben a' *k* kitünők. Példák *tsüram* = csirám (= fiam) *avam* = anyám, a' többesben *sälmem* = szemeim, *tonaviitsän* = tanítványim, itt az *m, n* lett, *värsen* = véremben, *tsüradon* = csirámtól, *tätäston* = atyámból, *tätämok* = atyánk, *tsüranok* = csiránk (fiunk) *erämonok* = életünk (örömünk? mert *erämo* = élet) *sälmeenek* = szemünk, *tätänok* = atyáink, *ulitsäsonok* = utszáinkon (*ulitsa* = utca.)

Második személyben: *bratot* = testvéred, *tätut* atyád, *kedet* = kezed, *sälmset* = szemed, *tätünk* = atyátok, *sälmenk* = szemeitek, *pilenk* = füleitek. Harmadik személyben *kedezo* = keze, *erämozo* = élete, *värenzo* = vére, *pilenzo* = füle. A' magyar *az, ez*-nek úgy látszik a' mordwin *es, ez* (=eigen selbst) felelnek meg, melyek gyakran főnevek elébe tétetnek, 's az ejtegetésben a' személyes névmás és visszamutató helyett használatvák: genitiv *ezin*, dativ *estän*, inessivus casus *ejsen* (ebben) ablativ *esteden* (ettől) 'stb.

Sajnovits a' lapp nyelvben is fellelte ezt, ő *iezli, ez, ezie* (yise) formákban adta. A' mordwin kérdezők *ki* és *märe* = ki, mi? szinte találják.

6) Az igékben gyakran élnek jelen idővel jövőendő helyett, a' tiszta gyök a' parancsolva tiltó módban mutatkozik mint *ilä päl* = ne félj, *ilä tej* = ne tedd, de ez utolsóban aligha nem csalatkozik Gabelentz. A' határozatlan módnak főnevi értelme is van, mint *sodame* = tudni, és tudomás, *teeme* = tenni és tevés, *nejme* = nézni és nézés.

A' hajlítási ragok *n* (m-helyett) *t* (d-helyett) *i* (j helyett), a' többesben a' *k* megvan, például *sodan* = tudom, *teän* = teszem, *neüt* = nézed, *sody* = tudja, *eri* = él, *kuly* = hal, *tej* = teszi, *nej* = nézi, *soda-tonok* = tudjuk, *päldä-nok* = félünk, *tejdänok* = teszünk, ez a' *k* a' foglalo és parancsoló módban is meg van, *sodasynek* = tudnánk, *tejsinek* = tennénk, *nejsynk* = néznétek, *sodasynk* = tudnátok 'stb.

A' *volin*, *vol*, *vel* ragok a' második foglalo módban a' magyar *való*, *volt* viszhangjai csak. Ez a' *volin* hajlítása így megy: *volin*, *volit*, *volin*, többesben *volinek*, *volink*, *volt* és *vol* = voltam, *volt*, *valánk* 'stb. például, *ule velin* = ha én volnék, *soda volit* = ha tudnád (ha tudó volnál), *soda velin* = ha ő tudná, némelykor *avol* formában is áll elől, *avol kulo* (a tagadás jel csak) = nem holt volna meg, *avolinte* = nem tettem volna.

Az óhajló módra kevés a' példa, a' mi van is, a' magyar *kell* igével van ragozva, *purnyko kelen* = gyűjteni akar-nám (kellene), *jartsyks kelin* = innom kellene (akarnék). A' részesülő módnak *z* (az, oz, ez, iz) ragja van, *säriedz*, *särgedez* = siró, siros, *sodáz* = tudó, tudós, *neez* = né-ző, *tejz* = tevős; a' gerundium *ko* és *do* formákkal bir, *sodyko* = tudákos, tudós, *komado* = meghajlott, konyult (m = n). Közlöm itt a' *tud* igének hajlítását könnyebb átnézés végett.

jelen m. *sodan*, *sodat*, *sody* = tudok, tudsz, tud : *sodato-nok*, *sodátado*, *sodyt* = tudunk, tudtok, tudnak.
sodymek (sodymem), *sodatan*, *sodya* = (én) tudom, (te) tudod, (ő) tudja, ez a' határozott mó-du hajlítás.

mult. *sodyn*, *sodyt*, *sodat*, többesben *sodynek*, *sodyde*, *sodást*.

1. foglalo. *sodasa*, *sodasak*, *sodasázo*, többes : *sodasynek*, *sodasynk*, *sodazyz*.

2. foglalo. *soda volin*, *sode volit*, *soda vol*, több : *sodav-linek*, *sodavlide*, *soda volt*.

Szenvedő forma

jelen: *sodavam*, *sodaval*, *sodavi*, több : *sodaddanok*, *sodardado*, *sodavit*.

mult: *sodavia, sodavit, sodavs*, több: *sodavinek, sodavide, sodavst.* Meg kell jegyezni, hogy minden időre és formára nincsenek is példák a' négy evangelium fordításában.

7) A' mordwin utóragoknak (postpositio) esetei is vannak, melyek vagy főnevek, vagy igehatározók, némmellyeknek értelmét most is ki lehet mutatni, a' névmások hozzájuk ragasztatni szoktak. Illy postpositiók már *alo* = alatt, genitivje *alov*, vagy *alom*: *stol alom* = asztal alatt. *joshos* (=hoz, hez) *joshoso* is azt teszi: *Jisuson meschtschenze joshoz* = jesus mejéhez.

kedsa, kedse (gedse) = közt: *minek kedsenek* = miközöttünk, *tink kedste* = ti köztetek.

mäjle = mulva: *kolmo tshide mäjle* = három nap mulva, (után).

pelev, pelen, pelej (= felé) *narod pelev* = nép felé.

udalo = által, *udalo kedron* = kedron (vizen) által.

välksne = felett, *velga* = val, vel: *tsüranzo velga* = fijával.

mik = mig, *aschto* = aztán, majd.

antsak = csak, máskép *gak, jak*, (und auch).

chot = hát?

8) A' szóképzésben találni némi hasonlatosságot, főnévből kicsinitők lesznek *yne, ka, kaj* ragokkal, *tsüraka* = csirácska (gyermekecske) *tätäkaj* = atyika, tátika, *kudyne* = kunyhócska; igékből *ma, mo, me* ragokkal főnevek lesznek mint *pälima* = félelm, vagy félelem, *tejme* = tétemény, *v* és *oks* ragokkal pedig tárgyazatok jelettetnek, *tev* = tevés, tett, *neavks* = név, jel, (*neems*-ből = látni, nézni.) Az igékből melléknevek lesznek *ma, vi* végzettel (= va) *teävi* = tehető (tevő), *ateävi* = nem tehető, megfordítva igék lesznek főnevekből, *galems* véggel (= galom) *tshovorgalems* = csavargás (és igében csavargál) *tshovorks* = csavargás, láрма.

9) A' melléknév rendszeren számban és ejtésben meg egyezik a' főnévvel, de nem mindig, az ige végzeteiben is tudatja már a' személyt, de azért nagyobb világosság okáért a' személyes névmások is néha mellé tétetnek. Gabelentz e' rövid grammaticája közöltette van a' Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes című folyóiratban II. B. II. és III. Heft. Göttingen. 1839.

HARMADIK RÉSZ.

Statistico-ethnographiai ismertetése a' finn-nép ágazatoknak historiai jegyzetekkel.

Keleti és nyugoti fajra felosztás helyett, mellyben nincs szoros határvonal, jobbnak tartom lakok geographiai tekintetében a' finn nemzetet *ásiaiakra* és *europaiakra* felosztani, mert így az áttekintés is könnyebb lesz, 's némileg a' historiai nyomozásokra is, mellyek még homályosok, és időtől várnak felvilágosítást, természetesebb út nyílik meg, mivel a' népköltözködések Ásiából indultak ki; a' mellett a' keleti és nyugoti fajra felosztás az európai finn népcsapatokra külön használható és így fennmaradandó lehetne.

Müller Ferdinánd *der ugrische Volksstamm* című két kötetű könyvét classicusnak lehet e' részben nevezni, 's ezt annál sajnosabban kell itt mindjárt kimondani, mivel a' vas szorgalmu írónak fáradsága német honban igen hidegen fogadtatott, 's e' leverő részvétlenségnek mélyen kellett hatni az író lelkületére, mert azt maga is szóba hozta. Fájdalom, hogy úgy van a' dolog, de nem példátlan a' litteraturai állapotokban. Mi magyarok legalább hálás tisztelettel említsük ezután Müller Ferdinánd nevét 's használjuk tudományos szorgalmainak gyümölcsét.

Müller írja már — „A' finn vagy tsud, vagy ogor néptörzshöz geographiai tekintetben *uralinak* lehetne legjobban nevezni. Historiai nyomok szerint Scandinavia északi csücsától kezdve el volt terjedve a' bálti öböl vidékein, mint

a' fejeér tenger melletti földeken keletre be a' Volga földig, Ural két oldala lejtésein Irtisch és Obi folyóvizekig, sőt a' nyomok Ásia belsejébe az Altai hegyekig vezetnek, mint más oldalról le Kaukasusig, Pontus és kaspi tenger széleikre.“¹⁾

Ez utmutatás szerint szólok előbb az ásiái finn fajú népcsapatokról, tőlök a' tőszomszédos európaiakra — tehát keletnyugoti vonalban áttérvén.

I. Siberia.

E' név ma Ásia egész északi részét magában foglalja, mely az Irtisch víztől kezdve Ochotzk tengerig terjed. Kezdetben az eredeti Siberia a' Tobol völgy elnyulása volt Irtischig, hol a' Tobol viz Tobolsk városnál az 59° alatt beszakad az Irtischbe, a' siberiai chanatus földje²⁾, de később az orosz foglalások mind tovább terjedvén, a' nevezet is a' chinai határig nyomult elő. Fő vizei *Obi*, *Irtisch* és *Jenisei*, a' két első az Altai hegyekben ered, egyik ugymint az Obi északnak, a' másik (Irtisch) délre foly. A' két szélső határörvonal chinai és orosz birtok közt Báty viz folyamán van, mely mellett innen és tul a' két birodalom őrszei felállítvák.

A' Tobol vagy Tabul víz körül (honnan Tobolsk neve is) egykor finn-ogor nép lakott, mely később *Vogul* és *Ostyák* név alatt lett ismeretes, de a' XII. században mongol hódítás következtetésében északra felebb nyomatván, a' siberiai chanatusnak lett adózójává. A' tatár chán lakhelye *Tur* víz mellett (vogul szó) Tschingiturában volt, ma *Tere*, *Tereja* a' víz neve, a' mi a' magyar *Tur* és *Torja* (ez utolsó székel földön) víz és helyneveknek felel meg.³⁾

¹⁾ Der ugrische Volksstamm. Berlin. 1837. 1. B. p. 2.

²⁾ Sibir erős vár-hely volt egykor Tobolskon felül 20 verstnyire Irtisch jobb partján, ma romjai vagynak. Lehrberg Untersuchungen zur Erläuterung der ältern Geschichte Russlands. Petersburg. 1816. p. 26. A' Magyarok *S a b i r* neve ide köthető, mint a' Lebediasról irt értekezésben előadtam.

³⁾ Müller I. c. 1. B. p. 275—278.

Az Obi viz eredő az Áltai (magyarul Ólt?) hegyekben, Bija és Katungol forrásokból, nevezete syrjäni, mely finn dialectben *Ob* nagy anyát jelent (apa?) ⁴⁾

Tobolsk régebben az egész ásiai Oroszország vagy Sibéria fővárosa volt, ma csak nyugoti részének főhelye, a keleti rész China határáig 's még azon is belől nagyon ismeretlen melöttünk. A' mit Ritter közöl azon földrészekről, kutfők és vizsgálatok hiányai miatt, mint maga is elismeri — félig sem kimerítő, és mégis közléseiben már sok érdekést találhat a' magyar történetek buvárja.

Magos Ásia északkeleti részeiről a' Sira Muren (Muran) és Amur viz folyta földekről írja e' nagy geographus, a' XVIII. század kezdete óta újabb tudósítások nem léteznek. *Mandschu* és *Goguli* népek lakják a' Tschikiri és Songari (csongor, csenger?) vizek folyamait, amannak *Schingal* (Syngul? l. Lebediaszt és *Selingol* vizet Altaiban) emennek *Seja* vagy *Zia* az orosz neve (Sajó? Sellye?) ⁵⁾. Magos Ásiát teszik tulajdonkép a' mandschu, mongol és turkestum földek, melyeknek történetei a' chinaival legszorosab kapcsolatban állanak; nincsenek ugyan e' földrészekben már tudtunkra finn és magyar nyelvű népek, de személyek és helynevek fennmaradtak, melyek — az áltai csud finn temetőkről 's bányákról most hallgatva — azt hagyják sejtettetni, hogy a' finn ogor nép a' mandschu, mongol és türk nemzetek historiai kibontakozások ideje előtt, vagy az alatt is közösülésben állott a' virágzó chinai birodalommal, mely hatalmát folytonoson gyakorolta 's mindegyre gyakorolja e' földeken.

Ha szinte e' véleményt, mely már Hell fejében felvilant, most még világos tisztába nem hozhatni, 's minthogy a' scythák, hunnuszok és fennneveztem nemzetek historiai érintkezéseire előbb sok nyomozást kell tenni, 's az a' chinai kutfők átnézete, a' nyugotiakkali összevetése nélkül nem eshetik meg, szükségesnek véltem itt mégis Ritter nagy munkájából a' geographiai nevezeteket közleni, melyek sejtéseimre okul szolgáltak.

⁴⁾ Bija szóról felebb már említést tettünk.

⁵⁾ Die Erdkunde von Asien. Berlin. 1832. B. 1. p. 88—90. 185.

Ugyanis mindjárt mandschu földön a' *Tschang-pe-schan* magos hegy lánczolatra akadunk, hol *Tschang* nevű (csángó magyarok havasalföldön) nép lakott, *) e' hegyeknek mongol neve Schugan vagy Tsagan-Alin (=fejér hegy, =czagányi hegy), hová ma is bucsúra eljár a' chinai uralkodó, mert a' dynastiának ősi földje ott van, melly kitünőleg *Ló* földnek is neveztetik. Kanghi császár 1682. mikor oda ment, leszállt lováról, 's háromszor hajtá meg magát a' hegy előtt, Umuna nevű (Homonna?) fő mandschu emberét előre küldé oda; kinek utazását Klaproth fordítá le. Pater Gerbillion később 1696. ugyanott járt, 's 230 ménest számlált meg, minden ménes 300 darabból állott. †) E' Mont blanc keleti oldalán hideg magos helyen foly el a' hallal bő *Usuri* viz, (Ozora?) Petscheli (északi föld, Péczeli?) tartományban Peckingtonél *Pétscha* (pécsi?) hegyen visz keresztül *Hammar* szorosa, innen foly ki a' sirglia vagy sárga viz, itt vezet *Gobi* (gobe?) hegy pusztán a' karaván ut Pecking lapályaira, mellynek egyik nyugpontja *Schabarta* nevű hely, honnan kösziklás hegyen keresztül vág az ut Chinába be. ‡) Pe-tscheli tartományban van a' *Pa-ta-lin* (Patal) hegy is a' kőfal déli oldalán, melly ismeretes kökerítés egyik kapujának neve *Kupe keon* = Kupe kapuja.

Legismeretlenebb, mondja tovább Ritter, China nyugoti határrésze a' sárga vizig (Hoanghó), pedig a' VII. század óta innen háborgatott leginkább turk és mongol népek által a' chinai birodalom.

Ordos földnek (Hoanghó északi mentiben) régi neve *Honan*, melly annyit jelent, mint *hó* folyóvíz földje, mert hó

*) Itt van a' *Tschang* ős család kapuja is, és *Tsching* város, itt a' birodalom kulcsa Sibériába és mongol földre, itten van *Tschangi* más város is és *Tschangi* patak. Ritter. I. c. 1. B. 126. 224. 246.

†) Ritter. I. B. 141.

‡) Bajkal tó (=Bai-gol gazdag tó: I. Bai szót honnan a' székely Bajkó, a' kun Bajka) délnyugoti oldalán Schabarkin vagy Schabar-tai és Medvve ditsa granit hegy vonalak. Van más Schabar vagy Schibertu hegy szorosság Kabul vagy Zabul (Zabola) földön is, Timur hadakozásaiban Scheibar Tay neven fordul elő, ma Schibertu. Ritter. I. 26, 66, 70, 117, 119. Mind ez Sibéria és a' Constant. Porphyrog. Sabartoasphalos nevezetjével a' Magyaroknak összefügghet.

chinai nyelvben vizet jelent, e' Hoanghó vagy sárga viz. a' kék tóban (Koko-nor) ered. Ma nomád mongolok lakják ordos földet, hol Kr.szül. előtt 200 évvel állítatott fel a' kö-falkerítés egyik része a' Hiungauk ellen, mert a' berohanás legközelebb innen eshetett meg. Ning-Hia (Hija vagy Héja residentiája) a' sárga viz bal részén nagy város, hol a' Hiungnuk királyai laktak az V. században, kiktől nyerte *Hia* nevét, a' mongol historiában később *Egrigaia* és *Turkmegei* neveken említette. A' Gobi pusztán *Peta* (pető?) helyen nyugvá magát ki Kanghi császár; *Tschigue Muren* (csigolya? Murány?) viz ordos földön foly el, az *Amie* hegyek (tübeti szó = eldődök: emlő?) Kokonor vagy kék tó körül határvonalok. Tübet felé, hol *Boulown-ghir* viz. (Bölön? 's a' kozár Balangiar Astrakánban?)

Tübet eredeti lakosai a' *Miao tseu* nép (Miháts? szé-kely család név), melly China szolgaságába esett, maradjajaiban ma is él. E' nép háromszázzal Kr.sz. előtt együtt tűnik fel a' Hiungnukkal északi elleneikkel, a' szőke Usunokkal együtt lakott *Etsina* és Boulon-ghir viz folyamoknál.

Az In-schan (mongolul Ohngin oola = ung, Degüignesben *Onku*, *Ongon-alin* mandschu nyelvben (hegylánczolatjai északibb részén *Bartu*, *Tschakan* (= czagány) *Obo* hegyek, hol a' *Hia* nép tanyázott, majd a' *Tata* került felül, *Yesoukai* (= Jósika) Tsingis kán atyja e' Tata fajból való.

A' chinai itinerariumban a' köfáltól kara korumig elő-jőnek még *Kho-han* (kohány? khakán, Cacan = chän) patak Houng hegynél, és *Kiu-yan* tó (kaján tó Erdélyben) Kaschgartól keletre Bélor hegy felé (Pelori?) *Uschi* vagy *Usch Turpan* (= Osztopan Erdélyben) vagy *Usch Turfan* helység; és Ungur hegy. Ugyan csak China határában *Ili*, *Tekes* vizek, *Kusul szu* (= kesely tó) és *Schelantschi* (= szalánczi) falak, 's Torpagád őrség, hol seregestől tanyáznak a' csókák (*Tscha-khen*). A' *tengri* (= tenger) vagy *Thianschau* hegyek sokasága volt a' Wey dynastia alatt III. században Chinának északnyugoti határa, hol Kandschaga (= Köntsög) hegyből foly ki a' Borotala viz, sárga ákáczfákkal (= sara agatsch) rakva a' hely, hol a' pekingi országot is elmegy. Si-tschevu (nyugoti város szelsei?) tartomány és város chinai birtok lett a' Tang dynastia alatt, melly azt a' khamili (= komoló) turk ujjur néptől vette el, a' legjobb

dinnyék itt teremnek. Marco Polo sokat ír e' *Kasmul* földről, akkor Mongolok birták, azelőtt Geberek vagy tűzimádók lakták. Itt és Urumtsinál (üröm?) van ma is a' solfa terra, — campi phlaegrei — Issekul (Isseghul persául) meleg forrás, mellynek kirgis neve *Tuz kul* (=tüz, és üszög: gul, gel, ghol = forrás, tó). Az *Alak* tó is illy tűzforrás Ili viznek északra, *Saisan* tónál (=Zajzon: székel) Oertöng (ördög?) hegy szinte vulcanos.

Thian-schau és Altai hegyek közt esik az *Ili* föld (Ili vitzől) máskép Dsungaria, (csongor? csenger?) a' nyugotra költözködő népeknek (Hiungnu, Usun, Ujgur, Thiele, Turk) itt volt első nyugvó szállások *Tekes* viznél, melly az *Ilinek* alapja, melly a' Balkasch tóba foly, 's mivel e' nagy tó tengerhez hasonlít turkul Denghiz vagy Tengis (=s=r: tenger) azaz tengernek neveztelett: (l. a' szótárt és Dengesik hunn nevet). Az Ili földön ma chinai helytartóság igazgat, Tsingis hegyből ömlik ott ki Tschegan (Tschaganka = cza-gányka) patak, melly az Irtischbe szakad, a' számkivetettek telepe is itt van, Tschan pan (csampas?) névvel, mert Chinának is mint az Oroszoknak siberiai száműzöttjei vagynak, ugyan itt *Yar* vagy *Jara* megyében sok hód (castor) van *Imil* nevű vizben. ¹⁰⁾

Az Altai hegyek rendszerében három hegycsomózat tűnik fel: *Altai*, *Khangai*, és *Kentei*, a' Jenisei viznek itt régi neve *Kem* (Kama finnül, vagy *Kuma* is), itt van a' *Khaba* tó (d'Anvilleben *Habának* roszul írva) Tamir folyó viz (=Tömör) *khoi boldok* (=Kójj) hegy közel az orosz siberiai határhoz, hol *Eder* és *Undur* (= undorító?) vizek, *saikhan* (=Zákany?) és *Buruny* (Baranya?) ukher vagy ökör hegyek (Ochsenberg Ritterben). Északra foly innen Djirmatai (Gyarmati?) hegyviz a' Tamir-ral együtt, itt van az *usun* (özön) viz, mellynek turkul *Orghon* a' neve, hol a' Hiung-nuk feje vagy chánja egykor lakott Holin városban, mellyen épült később kara korum. Thai-tschung császár felosztá itt a' turk földet *Fu* (=fő) és *tschévukra*, azaz fő és alsó részekre, a' *Khanghai* hegy vidéken feküdt Holin város, mellynek más neve *Hanghai* a' hegytől van, hol az örökös hó és kemény hideg miatt csak hanga fák teremnek.

¹⁰⁾ Ritter. I. 192, 328, 329, 333, 337, 346, 382, 399, 416.

A' Kentei (kanta?) hegysorban Orghon és Selenga vizek mentiben keletre Birga (birka?) tó, Tschikói (csikó?) forrás, hol a' sibériai határ, a' két fő birodalom határköve. Déli mente a' hegysorozatnak Galatai (= Kalota, d'Anvilleben Kalotay, Gerbillonban Kaloton) a' sibériai és chinai határ Khingan hegyvonalba (Altai egy része) terjed el, 63 köoszlopok vagynak ott felállítva, egyik *Kumur*, másik *Khaló* (Kálló?) hegyen, egy harmadik oszlop Toria (Torja) viznél emeltetett fel. Fő vizei az altai földnek Irtisch, Jenisei, Selenga, Amur, és Lena, a' Selenga Angara név alatt foly ki Sibérián át az Oceanba, belé folynak Ekhé vagy Iga (= Ika) Tamir, Usun és Tuka apróbb vizek. Amur felső folyamra Onon nevet visel. Nertschink város mellett Sibériában belefolyanak Iika, Uldsá (Oldgya?) vizek. Bars mongol város felső Kerlon viznél, Semszi (Semsei?) és Dobrono mongol főnökök fogadták ott el az első orosz chinai követet, Bajkowitz 1652ben.

Két Kokonor vagy kék tó van, egyik Tübet felé a' sár-ga viznél, másik északi Chinában Kerlon felső folyamánál Amur közelében, Ruysbroeck Magyarokra is talált Karakorumba, kik bizonyoson urali mongol foglyok lehettek. ¹¹⁾

Legfontosabbak lehetnek magyar történelmi szempontból az Altai hegyek északi ágazatai Sibéria felé. A' Muszkák 1717. fedezték fel először Saisan (Zaizon) tót, ladikáztak rajta, azért emlékül ma is ott a' ladikok neve Saisanki, ott van *Bija* viz is Sawod (Zawodi) nevű bányáknál, ott a' *Bai* tó (Bajkal) is, keleti része a' hegyeknek Ritter szerint még nem igen ismeretes, szőke fajú népek (Kirgisek) lakják Bia és Gobitza viz menteit Sibériában a' chinai határnál. A' mongol Burátek (Barothiak?) felebb üzték a' Jakutokat, 's Marco Polo szerint solymokkal adóznak a' chinai udvarba, mint egykor az erdélyi solymárok a' török portának. Keleti Sibériában Dauriát Tungusok lakják ma nagy részint, hol *Ingoda*, *Ura*, vagy *Ur*, *Kamar*, *Konda*, *Káva*, *Tschurya*, (csorga?) vizek és Joksa helység ismeretesebbek Baty orosz őrhelyénél a' határszélen Kung nor (= kongó, hangzó tó) arról nevezetes, hogy habjai hangosan csapkodnak, az Oro-

¹¹⁾ Ritter. I. B. 498, 502, 515, 520, 540, 560.

szok itt wesiga név alatt szárazított halakkal kereskednek, jó csukák (schtsuki) teremnek benne. Bukan (Bakony?) viz is nem messzi a' chinai határtól szakad az Irtischbe, melly *Bekun-* (Békény?) nak is iratik, hol Ballak Tschilleck (csil-lag?) tónál emelkedik az Altai hegy, 's rakva van csud-finn temetőkkal 's más romokkal. Ott van a' Petschi (= pica — Ofenloch) falu is, így nevezve a' kinyalt sólyukaktól.

Keleti Sibéria határa China mellett a' tomszki kormány alatt van, mellyben a' biai kerület is hasonló nevű megyével, itt van az Ulba (Elba) viz és völgy, hol a' vár sáncz neve Ulbinskaje ustje oroszul (= Elbai üst), mert az Ulba viz ott rohan ki a' kősziklák szájából (üstjéből) 's itt is finn csud temetők vagynak rakással.

Egy más *Uba* nevű nagy viz mentiben szinte sok csud sirhalmok vagynak, mellyekből aranyakat is vettek ki, ez a' viz az Altai legmagasb hegyeihez tart még, Ledebour megjárta a' fejér és fekete Uba vizek folyamait, a' Jég (Jegu) sentelek vizeket, hol bányaromokkal, érczes vizekkel rakvák a' vadhelyek. A' magos Tar bagatag (Tar-Bogáti) hegyről lefelé jöve egész *alma* erdő van (borizü), mellyet az ott lakó Kirgisek is almának neveznek. Sievers, ki 1793. ott utazott, azt jegyzi meg, hogy egész Sibériában nem látott másutt almát, csak itt. *Igen* vizen (*Igen* viz és falu Erdélyben) átment az Alak tóhoz, a' Kirgisek musikáját ¹²⁾ dunda és hur mellett kuvasz (chuvusz) musikának nevezte, melly rossz, hasadt hegedű hanghoz hasonlít. Megjárta a' Lawa (Léva?) és Bugatz hegyeket, 's mindenütt magos oszlopu csud temetőkre akadt, a' *Kabdr* pataknál (Kozár Kabarak?) chinai határon csud bányaromokat említ Snegirew, ki Sievers után utazott, emliti Schauschka (sóska) falut Kolyvánál, Kálmánka helységet Obi viz mellett, nagy és kicsi Tatárka vizeket, Tschetscha (csécsi, csicsó hegyek székel) hegyet, hová Tschetscha nevű mongol Zaizon (= főnök) vette magát a' chinaiaiktól üldöztetve. Bunge más utazó (1829) megemlíti a' *Tschela* (csele?) patakot, mellytől a' tschelinski vár neve, ott a' *Katlan* viz is, (Kotel = katlan, többes számban kotly) mint az elorosztott *Jélő* és *Ursul* patakok.

¹²⁾ Ritter. I. B. 560, 603, 613, 637, 648, 707, 722, 764.

Bia völgy nevéből északi Altaiban az Oroszok *Biskaja* hely nevet csináltak, mely a' török *Beg*, *Bei*, *Bij*-nak felel meg Ritter szerint. Saskmár (Szathmár) viznek kalmuk neve Karsagan. Az orosz sibériai oklevelekben legelőször 1604. említetnek Kirgis, Tschati (= Csáti) népfajok, Teletzkoi tónál van a' Lebed viz is, (Lebedias?) a' Televtak főnöke *Koka* nevű volt 1652ben (Kóka falu Pest megyében.)

Irtisch és Selenga határain Sajanski (sujanski?) hegyeknél folynak el a' *Sebes* (Schebasch) *Us*, vagy *Uzz*, (uszó) *Tuba*, *Uth* (Olt?) és *Amul* vizek, *Burusz* magos hegyen *Kolya* és *Schösch* vizeknél kirabolt csud temetőkre akadni, 's régi sánczokra, 1721-ben még itt lakott Zysar (Csiszár?) nevű Samojed nép faj. A' Taba viz mellett foly el a' *Kesyr* (keserű?) is, Samojed Motorok laknak most is az Amul-nál, ez a' folyóvíz Madschar nevű tóban ered, melyet magos hegyek keritenek be, ¹³⁾ szép halai vagynak 's a' vidéken legszebb czobolokat fognak, hódak is laknak *Uz* és *Kandat* vizekben, de a' tájék még egészen ismeretlen Ritter vallomása szerint is.

Toros szorosnál van a' hatodik számú határkö *Bede-kem* (Bede viz, Káma) viznél, *Yja* (Illye?) *Uda* és *Oka* vizek ¹⁴⁾ az Angarába folynak, *Schelma*, *Sob* vizek üveg kristálylál gazdagok Jenisei és Irkutzk kormány megyékben ¹⁵⁾. *Kan* (kan) viz a' legészakibb helyen foly keleti Sibériában a' *Kandyn* (Konda) nép földén, Motorok tőzsomszédságában. A' Jenisei felső folyása chinai határban *Kem* vagy *Kama* név alatt ismeretes, egyik ága *Tarkok* hegyből ered, *Musun*

¹³⁾ A' Mattar, Mutlar, Motor samojed népfaj nem a' Madschar név átváltozása-e? Egyébiránt Irán nyugoti részében a' Kurd földön is van *Maschur* föld, vagynak *Baschkurdok* is ott, (tehát bascatiriak, Baskirok) van *Madar* tartomány (Madaristan) *Matare* hegy, *Mazaragh* Dag, *Musuri* és *Sibari* (sibériai?) kurdágazatok. Ritter. VI. B. 2te Abtheil. 1840. p. 162. 533. 716. A' Kurdok földé hason kivonatot érdemlenc „A' régi Kurdok, és Mardok (Mordvák?) történeteit még jó formán meg sem kezdtük vizsgálni.“

¹⁴⁾ *Oka* viz van a' Volga Ural földön is, az Ural viz neve hajdan *Jaik* volt, *Menanderben* Δαῖς, *Oka*, *Jaik*, *Ik*, és a' magyar *Iku* (p. o. Ika falva, Ika viz) nevezet egyre megy ki.

¹⁵⁾ Az Irkutzki gubernium területe 126,461 négysz. föld, tehát $\frac{2}{3}$ Európának, 's alig teng benne egy millio lélek.

(Mosony) hegy mellett foly el, hol a' nagy tó van. (Tao=to). Itt kapjuk meg a' Tih-sze (Tisza) vagy *Tes*, vagy *Tisa* ho (hó = viz) és Kama tsik (Kem tsik) vizeket is, hol lámai templomok állanak. Orosz határban a' Jenisei kormány megyében megtalálni a' sabin (szeben ?) hegyeket, a' *Sági* pusztát, mely a' szép kaschkara (= sárga virágú rósák, katskaringosok) virágokról híres. Itt van egyszersmind a' természeti és historiai határ keleti és nyugoti Sibiria közt, az eltűnt vagy tovább üzött népségek emlék romjainak; Gmelin, Pallas, Sievers, csak érintgették itt, de be nem utazták a' vidékeket, azért terra incognita maig is. Pallas idejében turk tatár fajok laktak e' részen már, ki meglátogatta a' *Kobin* (Kubinyi Kuban) *Kain*, *Schosk*, (sáska ? mert itt sok sáska jár) tatár csapatokat, a' *basini* bányákat, a' *Syn* hegyet, a' Kazinczyiakat, (Katschinzi), mely népek a' szőke Kirgisek odább üzésével szállongottak vadonjaikból e' boldogabb lakra. A' Ságiak akkor kereszteltettek meg, hogy Pallas ott járt, turk eredetűek; hogy nevük a' sági, vagy sajáni hegytől volna, azért Sijön vagy szönyieknek is nevezetnének (Söjön-tan = Saján hegy) mint Georgi állítja, csatlakozás, felcserélte a' Sojot néppel a' Ságiakat, miként a' samojedeket nevezik a' chinaiak. A' kazinczi sikon folynak *Koscha* ¹⁶⁾ Néma, Tess patakok, itt a' *Tesz* v. *Tisza* falu is, (honnan a' turk Dissabul fejedelem neve itt van az *Isik* vagy *Issyk* (üszög, Eszék ?) forró vulcan hegy is, melynek alját az Abakan mossa, itt a' Tschudáki vagy osúd bánya. A' Kazinczyak is turk fajuak, turkul Katschindziaknak hivatnak, nevök a' *Kátscha* víztől van, mely mellett és a' *Scheresch*-nél laknak, hol scheresch falujok is van (szer?) kálmuk vérrel már vegyítvék; Pallas nyelvöket a' Jakutokéhoz hasonlítja, kik pedig bolgar ivadéknak tartatnak, fejeér csikókkal áldoznak, szomorú melódias énekök 's tánczok van, flótájok neve *Tschetegan* (csattogó ?)

E' kivonatnak nyelvészeti és magyar nemzeti érdekességét lehetetlen meg nem ismernünk, mert ha bár turk tatár befolyásból lehet is annak némelly részét kimagyarázni, de finn magyar származatra mégis elég marad fenn, 's azt tanusítja, hogy elébb turk, majd mongol népek gyengíték 's

¹⁶⁾ Ritter. I. B. 1033, 1042, 1077, 1086.

végre elenyészteték azon földrészekben a' finn-magyar eredetiséget.

Most már nézzük sorba a' sibériai finn nép fajokat.

A. S a m o j e d e k.

Egy részök lakik a' Sajanski hegyekben chinai határon *Ureanghai* név alatt Khobdó határ tartományban, a' hegyek menetele szerint Tang-mu és Al-tai (= Aar-tai, vagy Or-tai : arany hegy) zászlók alá felosztva. Remusat szerint *Oureang-hai* (mandschu vagy tungus nyelvben még nem bizonyos) taránd szarvas vadászokat jelent, azért a' tungusokkal is felcseréltettek, mert ezek is használják a' szarvasokat, de azért más nyelvek és más szokásaik, 's a' tungusoktól *Dschandal* néven neveztetnek.

Más samojedek *Uri* viznél laknak Irkutsk körül orosz földön; a' chinal földön lakók főnökét 1757 *Tschadak*-nak nevezték, egy másiknak *Tubschin* neve volt, 's négy csapatjaik nevei *Bagari*, *Mullar*, vagy *Mattar Ulek*, (*Ellák?*) *Tojin*. (Tozsú Klaprothban). Az *Ulek* csapat legbirtokosabb. ¹⁷⁾)

Az orosz kronikákban — írja Klaproth — már 1096 előjö a' samojed név, 's oroszul magát megevőt jelentve, de ez hibás állítás; ¹⁸⁾) Plancarpin is említi e' néven őket.

¹⁷⁾) Ritter. I. B. 1138, 1142.

¹⁸⁾) Némelyek a' finn *suoma* (=mocsár) szóból magyarázzák a' nevet, Fischer pedig sibériai historiájában a' lapp *Sama* ja *dna* szóból = lappok földje, miszerint oroszok a' lappokat és samojedeket egy fajnak vették, de Klaproth e' magyarázatnak sem hisz, mert az oroszok nem hívják a' lappokat samajadna néven; régibb orosz iratokban *Syrojednek* is íratnak, = nyers husevők, ez — ugymond Klaproth — inkább hozzájuk illő nevezet. Lehrberg lazít ha levőknek magyarázza a' nevet, mellyel Obi vize bővölködik. Müller a' finn *suoma* mellett maradt meg, *suomen suoma* lainen = mocsáros földek, a' nevezet mind Bált mind az északi tengernél előjö; Plancarpinban, és Müller Bernhardban *Samo git* a' nevek, mellyel a' lithván *Samogitia* vagy *Schamait*, a porosz *Sam-land* is találunk. I. B. p. 312. Herberstein szinte samojed név alatt említi a' samojedeket; rerum moscov. comment. p. 81. „quasi diceret se ipsos comedentes“ de ez legelfoghatatlanabb magyarázat. Egyébaránt Lop-nor vidékének is China mellett *Samo* a' neve. Kircheri China illustrata p. 65.

Gazares (kozar) *Torces* (turk) és *Mordvák* társaságában, írja, hogy vadászatból élnek, állatok bőreivel ruházkodnak, 's mongolok parancsolnak nekik. A' samojedek Klaproth szerint eredeti lakói a' felső Jenisei víznek, 's a' kis Altai hegyek keleti folyamának, mellyeknek Európában *Sajáni* hó hegy nevek van. Innen leszakadtak Jenisei és Obi vizek mellett északra egész a' jeges tengerig, barna hajok 's képek van, fekete szeműek, rövid a' termetek. A' déli samojedek Uriangchai vagy Sojoten név alatt China alatt állanak, ezeknek lakok a' Sajáni és Altai hegyek közt van, Sajáni hegyek választják el orosz Sibériát a' chinai határtól, régen Dsangaria uralkodói alatt állottak, de 1744—1755. közt China hódoltjai lettek, két csapatjuk (Bagari és Mattar) Sibéria határai mellett laknak. Emliti Messerschmid naplója után (1723) a' *Kolya*, *Uzs*, *Uth*, és *Kemtsik* vizeket, hol *Tozsú* és *Ulek* tribussaik legelnek.

Kemtsik (Kama-csik) viznél barlang van, azon felírások és képezetek, 's egy régi város romjai, szint e' sok ritkaság van Jeniseitől félnapi földre *Dschakal* kis víz mellett, férjti 's nő nemű bálványok 'stb. A' Sojot samojedek orosz határban laknak Bajkál tó mellett, kik a' Tubinzenek — azaz a' Tuba víz mellett lakók ivadékai, neveket *Soit* nevű fővezértől kapták, 's hogy az oroszok elfoglalták Sibériát elszéledtek ezek is, nyelvöket elfelejték, turkokká váltak.

A' Tubinzok 1618. estek orosz hatalom alá, a' Motorok (Mattar) hihetőleg rokonjai a' chinai sojuthak, most már keresztények, hajdan schamanismust követtek, 1722 még csak tíz család élt belőlök, tán eddig — írja Klaproth — ki is haltak. Messerschmid említi még 1721ből déli Sibériában *Ulusz*, *Begidschi*, *Modur* (Mottor, Modor?) *Kure Matre*, (Mátra?) *Yjus*, *Wollost*, *Zysa*, *Zylar* és *Tschuschi* (Csúcsi? csuzi?) samojed csapatokat, ez utolsó a' víztől vette nevét, hol lakott.

A' Kojbalok is samojed fajnak, Kojbál fejedelemtől vették nevöket. Egy másik samojed csapat *Kara kudek* néven Irkutzk földön lakik *Ulda* víz eredeténél, Toros Dabahn vad hegyek közt; a' Kamaschok más, samojed faj, régen Jenisei jobb oldalán laktak *Kan* és *Mana* vizeknél, honnan a' nevek is (másképp Kangmaschen, oroszul Kamaschnizi) most *Aba* és *Kamaks* körül laknak, mikor 1629. megadták magokat, már gyengék voltak, de hatalmas nép maradványai le-

hettek, most is sohamanidák még, 's nyelvök a' kojbalokéhoz hasonlít.

Az említett négy törzsökön túl déli Sibériában és Jenisei viznél a' samojedek lakhelyeit e' viznél Turkok és Jeniseiak szakasztják félbe, 's alsó Tonguskánál az iménti víz jobb oldalán kezdődnek újra más samojed lakhelyek Turuchansknál, Karasischi téli lakoknál a' jeges tengerig: Keletre a' *Taugi* vagy *Tangi* samojedek nyulnak el Jenisei és chatanga közt Lena vizig 's népeseek, nyugotra *Tas* víz két oldala mellett, mellynek tengerbe ömlésénél a' Mangaseja orosz telep. E' samojedek magokat *Mokase* néven nevezik, hibásan vették őket ostyákoknak, Pallas is — írja Klaproth — megtévedt, őket az Obi ostyákok között sorozván. Nyugotra a' Tassi samojedektől laknak a' hibásan úgy nevezett *Laak* vagy *Ludoztyákok* az obi tenger öbölénél, mert ezek is csak samojedek.

Azon magos, agyagos és homokos tenger part, melly Jenisei kiömlésétől kezdve az Obig tart, *Juraz* nevet visel, hol a' *Juraz*-samojedek laknak. A' tomski ostyákok is samojedek, nem igazi ostyákok, Tomsz város körül laknak. Más samojedek, *Két* és *Tym* vizeknél Obi jobb oldalán Narym város körül, finn vegyületek már. Az Obi alsó részén 's Uralon innen a' fejér tengerig viszont samojed népek laknak, kik magokat *Chassowonak* azaz embereknek hívják; három csapatjaik nevei *Wanoita*, *Tysja Ilogei*, *Churjutschi*, ez utolsók túl az Uralon is laknak, Obdorsk és Beresov körül tobolski földön, 's az oroszok ezeket Karatscheja néven nevezik, melly a' *Churjutschi* név eloroszítása (Karatsai). Az Uralon innen lakó samojedek lakhelye mindenütt régi nép lakosok nyomait tünteti fel, a' tenger, mocsár, folyóvizek mellett régi barlangok vagynak ajtókkal bevágva, hol kemenczékre, vas, réz, földedény maradványokra, embercsontokra akadni, az oroszok *Tschud* lak földnek nevezik e' helyeket. A' samojedek mondája szerint láthatatlan lények lakják a' barlangokat, melly lényeket ők *Sirte*-nek neveznek (=szirt, az Uralnak is baskyr neve syrt. ¹⁹⁾

Müller Ferdinand így ír: „Alsó Obitól kezdve felfelé,

¹⁹⁾ Asia Polyglotta. p. 138, 140, 161, 165.

délre forrásaig felhatva és Jenisei közép folyamáig keletre három nyelvű nép laka van, kik ha egykor rokonok lehetnek is, ma külön nyelven beszélnek, u. m. ostyákok alsó Obinál, közép és felső Obi körül, és Jenisei mellett. Az első (alsó Obinál) Ugor-ostyákok, a' közbülsők samojedek ostyákok, a' harmadik (Jenisei mellett) nem nagy fontosságuk. A' samojedek a' poláris tenger mellett északi Ural két oldalán Altai hegyekről szakadtak le valamikor, most is felső Jenisei és Obi közt a' mongol Burátek és Kalkások szomszédságában samojedek laknak, 's a' polár tengeri samojedek ezektől valami fatum által elszakasztattak. Az ostyákok és samojedek két külön fajú és nyelvű nép, a' polár tengeri samojedeket északi Ural két oldalán délre finn-ugor, délkeletre tongus népek veszik körül, nyugotra kiterjednek Petschorán tul *Mesen* (Meszena ?) vizig a' keleti hosszúság 60° alatt: keletre elnyulnak alsó Jenisein tul Tay muras kap-ig a' keleti hosz. 120° alatt, 's mind ezen sok apró csoportok egyenlő arczvonaluak, szokásaikban 's nyelvekben egyezők. Az ostyákok *Jergun-jak* (Jeruncho), a' permek *Jarang*, a' vogulok *Juran-kum*-nak hívják a' samojedeket.²⁰⁾

Lehrberg szerint a' samojéd név újabb időkben terjesztetett ki másokra is, u. m. a' Mesen víztől jeges tengeri partoknál kezdve a' Lena vizig; még a' XVI. században csak az Obi viz lakók voltak samojédek, de számos rokonjaik nyugoton Petschora (=barlang) földön laktak: a' keletibb lakók *Par* és *Tass* vizektől, hol laktak, mellyek a' Tassi öblébe folynak, *Pertassok*nak neveztettek. (Plancarpinban *Parossiten*).

Ez író szerint hát ²¹⁾ a' pertassok samojéd faj volna, de a' historiai kutatók mást mondanak, Plancarpin paros-

²⁰⁾ Müller. l. c. I. B. p. 282—300. A' Jerne, Jernei, nevek nyilván egyezhetnek a' Jerun és Juran nevekkel, és XII. János pápa levele Jeretannyi magyar fejedelemhez szólott 1329-ben 's különös, hogy Kaspiumnál is a' mesendarani földön egykori kozár birtokon Jirandey és Berenczini (= Bercsényi) helyek vagynak. Ritter VI. B. 1. Abth. 592. Meg van a' Schama hegy és Gazer konéh vagy kozárfalu is.

²¹⁾ Lehrberg. l. c. p. 64. Egy része a' pertassoknak *Mokess* nevet viseli, Klaprothban *Mokasse*: nem moksák-e ezek? azaz moksaiak?

sítenjei vagy kozár vagy bulgár törzsekhez, 's így minden esetre a' finn-ogor nemzethez számíthatók. Ugyan is Massudi ntázásában (950) *Berghas* föld d'Ohsson szerint bulgar föld, hol a' *berthas* népet említi Volga alsó részében. Ibn Haukal pedig azt írja, hogy 968—969 közt a' russok eltörlek a' kozár, bulgar és *burtass* (bartos, bartossági) népet, azoknak földjeit elfoglalták, a' megmaradtak elszéledtek mindenfelé. Ugyan az arab író és volga földön utazó írja más helyt, hogy a' burtass és kozár népek szomszédok, köztök más nép nem lakik, Itil folyó mellett nomadisál, a' burthas és bolgár nyelvet egynek állítja, miből az a' következés, hogy bolgár törzsekü volt, mert csak bolgárok és kozárok voltak tőszomszédok Volga mellett, 's ezeken felül laktak a' magyarok második ízben, mint Lebediásomban elő van adva. ²²⁾

B. O s t y á k o k.

Az ostyák név geographialag el van terjedve nyugot-Sibéria nagy részében, hol, mint láttuk, ogor és samojéd ostyákokról tétetik szó, kik ma már különböző nyelven beszélnek. Az ogor ostyákok lakhelye kezdődik Tobolsk alatt nem messzi az Obi és Irtisch egybeszakadásánál a' 60° alatt honnan az Obi torkolatjáig kiterjednek. ²³⁾

Demjanskoj Jam-nál még szántnak vetnek, Irtisch jobb oldalán jó a' föld, hol sok faluik vagynak, de északra Demjansktól (=Demjén, Domján) már csak zab és árpa nő, 's ritkán nyári gabona Beressovnál, (64° alatt Archangellel Dwina torkolatjánál egyenlő szélességben) mely Soswabál partján esik, nagy számmal laktak várakban ostyák és vogul népek, míg a' XVI. század végével oda fel nem hatottak az oroszok, kiknek első telepjek ott 1593-ból való, a' vár nyomok ma is láthatók, még ma is Beressovon felül

²²⁾ Müller I. c. II. Band 96. Frähn Ibn Foszlan und anderer Araber Berichte über die Russen. Petersb. 1823. p. 66, 258. Tudomány Tár. 1840. März, April füzetek.

²³⁾ Az Obi nem szakad közvetlen a' tengerbe, hanem a' maga folyásából nagy tenger forma szélességet csinál az úgy nevezett Obi golfot, száz verstnyi széles, 700 v. hosszú, melynek északi nyílása a' 75° alatt ész. szélességben a' Jenisei torkolatjával szinte határos. Müller. I. B 296.

és alól illy ostyák ivadékok laknak (werchovi és nisowi ostyákok). Az elsőek mivel a' vogulokkal sok érintkezésben vagynak, vegyített nyelvűek, tatár szók csuszta be hozzájuk: az utolsók vagy északi ostyákok nyelve pedig samojed szókkal van megkeverve. Első, ki bőven irt az ostyákokról, svéd dragonyos tiszt Müller Bernhard János.³⁴⁾ Az ostyákok Kondychonak, azaz Kondából (= Kandó) való embereknek nevezik magokat, mert ott laktak kezdetben 's onnan terjedtek el alsó Obi vidékeire. Más nevek *Tju-kum* (= tó emberei) a' samojedek *Thahe*-nek nevezik őket, azaz férjfiaknak.³⁵⁾ A' hagyomány szerint Permiából költözködtek Obi vidékeire, asszonyaik tötovirozzák karjaikat, mert azt szépnak tartják, különben nagyon szemérmetesek. Feleségeiket vásárolni szokták, minek *Kalym* a' neve, ha gazdag a' mátká, száz szarvast és egyéb állatbőrt is kell adni érte. A' pogány ostyákoknak Beressovon alól mágusi vallások van, isteni tiszteleteket hegyeken és szent fák alatt viszik végbe, a' mellett minden családnak meg van saját fából faragott bálványa. Híres bálványok volt a' belogorski tanyán, és a' fejér partu hegyeknél mindjárt alól, hol az Obi és Ir-tisch összeshazakadnak, mellyekhez szerencsés halászatért és vadászatért könyörögtek. A' hely neve ostyákul *Lonk-pugt* (Lonk = bálvány, pugt = falu); orosz vallásra 1712. kezdék térítgetni, de kevés sikerrel; a' bálvány kis férjfi alakú fa kép volt, melly vas pléhkel 's bőrruhával el volt takarva, mellette két asszonyfigurák állottak összefont nyirágakból asszonyi ruhákban mintegy szolgálatul a' férjfibálványnak, melly veres posztóval behuzva kunyhóban volt felállítva, a' helyre pap vigyázott fel, ki az ajándékokat elfogadta 's jövendőlt és feleletet adott a' kérdezősködőknek. A' bálvány neve *Ort-lonk* volt, (= bálványok fejedelme) ezt még Permiából hozták ki magokkal az ostyákok, az orosz térítés-

³⁴⁾ Leben und Gewohnheiten der Ostyaken, eines Volkes so unter dem Polo Arctico wohnet. Berlin. 1720.

³⁵⁾ A' *Thahe* szót lehetne a' magyar *Ta hi* névvel egybe vetni, de hihetőbb, hogy samojedul is csak tó embereit jelent, mint a' *Tju-kum*. A' tó szó el volt terjedve északi Ásiában és Európában. *Frähn* Mukadessi arab helyét közli Russia fekvéséről, 's az ott létező sok tóról: a' hegyekből eredő vizek nagy tóba folynak, ugymond, össze, mellynek neve *Tuhi* v. *Tohi* v. *Toha*. Ibn Foszlán l. c. p. 51.

idejében töretett össze. Pallas idejében a' woksarski tan-nyákban más híres bálványok is voltak, melyekhez samo-jedek is jártak bucsúra, elrejtve voltak azok Obdorskon alól 70 verstnyire erdős sűrű völgybe, hogy az oroszok észre ne vegyék, szinte férjfi és nőneműek voltak, posztóval és bőrrel felruházva, a' ruhák sárga rézzel és vas pléh-hel voltak béllelve, mindenik bálvány külön fán függött kunyhóban, a' fákra pléhek, csengetyűk voltak aggatva, melyeket a' szél mozgatott, a' férjfi nemű bálvány fáján nyilak és puzdrák voltak felakasztva együtt az áldozati-bar-mok osontjaival és bőrökkel, a' férjfiak ennek, a' nőnemek az asszonyi figuráknak áldoztak. Mikor Sibériát elfoglalák az oroszok, Kondánál arany bálványra is akadtak, melyet a' hagyomány szerint orosz földről (tán syrjänektől?) kap-tak. ²⁶⁾

Klaproth így szól az ostyák népekről: „A' Jenisei os-tyások mint a' samojedek, hihetőleg a' kisebb áltai hegyek-ről szakadtak le, 's terjedtek el északra; mindenütt a' Je-nisei viz mellett laknak. E' törzsökhöz tartnak az *inbaski*, és *oedh* ostyások, az *Assanok* és *Kottok*, az eddig tán ki-vezsett *Arinok*, mindnyájan nomád népek, szegények, fa-kunyhókban laknak, jó kovácsok, schamanismust követők, az oroszoknak bőrrel adóznak, ha kihal a' házigazda, lóval áldoznak. Az Arinok vagy Arinzek 1621 körül kerültek orosz hatalom alá, veres földet, nyilat és veres rókát küld-tek barátság jeléül Tobolskba, a' mit hadizenetnek vettek az oroszok, 's azért kipusztíták őket, 1735. még csak tíz férjfi élt az Arinzekből, lakhelyek volt a' *Katscha* és *Ijüs* vizek mellett, a' katschinzi turk nép közt el szórva éltek.

Az Assan ostyások Kazáknak nevezik az oroszokat, a' turk tatárokat *Póknak*, Tascewa és Tschowa vizeket *Schok*-nak, mind a' *Pók* mind a' *Schok* egyszersmind magyar hely és személy nevek. Az oroszok *Kotowzi* (= Kotle) néven nevezik őket, kiknek egyik ágazatjuk a' kojballi, melyet a' samojed Kojbaloktól meg kell különböztetni. Ez ostyákok-

²⁶⁾ Müller Ferdin. I. c. 1: 290, 292, 300. Ermann Reise durch Nordasien. I. 545. Herbersteinban az Ort-Lonk lehet a' Słata Baba, i. e. „aurea anus idolum est ad. Obi ostia in provincia Ob-dora in ulteriori ripa situm“. Rerum moscoviticar. comment. p. 82.

nál az oroszoknak más neve *Orysch* (orosz?), a' Jenisei viznek *Patscha*-ül neve van nálok, (nagy folyóvíz: pocsoja?) a' *Kan* vizet *Kang*-nak hívják. Az Oedh ostyákok, másképp czóboly ostyákok, önmagokat *Deng*, *Denka*-nak nevezik, 1723 Oedhschöschnál (=czóboly pataknál) laktak Öugh és Jenisei mellett; Messerschmid több szavaikat feljegyeztette, de az ő naplója kéziratban hever Péterváron, némelyek közülök csak ötig tudtak számlálni, 's ujra az egy számon kezdték a' számlálást.

Klaproth az Obi ostyákok nevét *As-jach*-ból magyarázza (= Obi emberei) de e' nem áll; az ostyák név 's a' magyar *üstök* csak egy szó, mint ez Lebediásomban már elő van adva. Ez ostyákok *Tym* torkolatjától 's Wasjugantól kezdve Tyna vizig laknak, melly Beressow alatt Obi bal oldalába szakad, laknak az Irtisch mellett is, torkolatjától felfelé menve Demianka viz leszakadásáig, melly délre lakföldök határa. Északra samojedek laknak felettek, kik a' jeges tengertől elválasztják őket: nyugotra Konda és Soswa vizek mellett vogul határig terjednek. Messerschmid régi mondájakat közli, melly szerint ők valamikor délibb részen laktak *Irmak* nevű önfejedelmök alatt, miből látni való, hogy a' sibiriai Kutschum chan 's az orosz foglaló Jermak egy személybe olvadtak össze, beszélük továbbá azt is, hogy ott hol ma laknak hatalmas nép lakott egykor, melly kipusztult, ők már csak pusztaságra mentek.

Messerschmid szerint sok dialectje van az ostyák nyelvnek, úgy hogy egyik a' másikat alig érti, pedig egy a' nyelv. Obi viznél következő megyekben (Megh) laknak, 1) *Luhung* Megh, 2) oroszul Lumpokolskaja Wolost, 3) *Waghumegh* (= Vág megye) 4) *Agon-megh*, (= Igen? Egennek is mondják Erdélyben Igen falu nevét), 5) *Tormiogon* megh *Tohrmyogan* viznél (teremtő), 6) *Pyhm-megh* *Pym* viznél, 7) *Endl Agon-megh*, 8) *Ay-Agon-megh*, 9) *Lohatsch-megh*, 10) *Palach-megh* (Pallagi?) 11) *Salahm-megh*, 12) *Sahsen-megh*.

²¹⁾ *Luhung* = bálványkép, (láng?) Klaproth *Lun*-ból magyarázza, melly ragadozó madár neve, egereket 's apró madarakat fog és eszik és *pugol* szóból = hely, laka, hunyhó, ez a' Lumpokoli koja névre megállhat, de a' *Luhung* még nincs felvilágosítva.

A' Surgut (=Sarkad) és Irtisch torkolatja közt lakó ostyákok Obi egyik ágát *Lärek-jach*-nak, a' Demianka mellettieket *Chanta-jach*-nak (=Kantaiak vagy Kandók) a' turkokat *Kutan-jach*-nak, a' németeket *Nimetjach*-nak, az oroszokat *Rutsch*, vagy *Rut-jach*-nak (=Rusnyák), Vág vizet *Wach-jogannak* nevezik. A' tschulimi turk nép neve náluk *Tschulimm ku kula* (küköllő: Tschulin vizemberei) Obi viz más neve *Koldi* (Káldi?)²⁸⁾. Ysbrantsydes jellemesleg ír az obi ostyákokról, minekutána — ugymod — Wagga vízhez értünk, melly az Obiba foly, láttuk az ostyákok *Saitan* (Sátán) nevü bálványát, ők meglátván nálunk a' Nürnbergben készült doboló medvét, melly fejét ide 's tova forgatja, azt igaz sátánnak hitték, 's meg akarák venni a' követségtől. Mikor megölik a' medvét sirnak, és panaszkodnak, felakasztják 's kérdezik löle, ki ölt meg? a' felelet — „orosz bárd“ kivágta fel hasadat? — felelet — orosz kés, azaz, az oroszok okai halálának.“²⁹⁾ Ebből gyanítható, mi benyomást hagyott hátra maga után az orosz hódítás és üldözés.

C. Gosztonyiak. (Gusztinyiak.)

Ezekről még nem bizonyos, vajon finn vagy turk tatár törzssökhöz számíthatók-e eredetileg, mert hogy ma elváltoztak mint a' Baskirok, nem következtethető, hogy hajdan is tatárfajuk lettek volna. — Lehrberg *Gaustinzi*, *Grustinzi*, Herberstein *Grustini*, mások *Gaustini* néven említik, hogy régen lakják a' Narym földet, melly név maga is ostyák szó — kitetszik onnan, hogy mikor Tomsk város épült 1604-ben, már csak 300 főből állottak, de magokat a' vidék urainak tekinték. Strahlenberg idejében az egész Narym földön fel az Obi mellett Kolyvan hegyig elszoródva éltek. Lehrberg kereskedő népnek írja Obi mellett, de ma már hihetőleg minden eredetiségből kivetkezők.³⁰⁾

²⁸⁾ Asia Polyglotta. p. 166, 191, 196.

²⁹⁾ Ysbrants-I. des. Dreyjährige Reise nach China. Frankf. 1707. p. 41.

³⁰⁾ Lehrberg. l. c. p. 40—43.

III. Ural.

D. Vogulok.

Ural fekvéséről, északi közép és déli részeiről földle-
írási és ismertetési szempontból bőven ír Müller Ferdinand,
's a' tudni vágyókat becses könyvéhez utasítom.

A' Vogulok lakhelyei kezdődnek Klaproth szerint az
Ural hegy nyugoti részén Wischera folyó viznél Kama viz
felső részein Tolikamsknál, 's délre nyulnak felső Kosván
keresztül Tschussowaja viz eredetéig. Tul az Uralon délre
az Iset, keletre felső Tawda, Konda, nagy és kis Vogulka
vidékeit lakják, északra Tosváig terjednek. Magokat neve-
zik *Mansi* vagy *Manschum*-nak, (népemberek). ³¹⁾

Müller a' vogulokat Ural kopár északi részébe hely-
hezteti, de telepjeik — úgy mond — lenyulnak a' közép
Uralba is Tschussowaja (vogul Schuscha) vizig. Az északi
Ural legfelsőbb része Petschora és Soswa forrásaitól, azaz
61° fogva a' jeges tengerig, mint egy száz mértföld pusztá
kopár hely és lakhatatlan, hová ha idő engedi, vogul és sa-
mojed csapatok mennek vadászni, nincs ott már erdő is, hó
és jég hazája az, Pusztoserks is itt van Petschora torkolat-
ján felül 80 verstnyire.

Petschora tájékán csak halászat és vadászat adnak
élelmet, *Usa* viz ott foly el, a' *Soswa* és *Konda* vizek ke-
leti oldalon erednek, az első vogulkával az Obiba szakad,
legészakibb viz a' *Sob*; méltán neveztetik ez északi Ural
puszta Uralnak, ma nem is igen utaznak oda, pedig hajdan
Jugria név alatt e' földrész kereskedéséről igen híres volt,
honnan Müller szerint a' magyarok és hunnuszok egykor ki-
jöttek 's leszállottak a' délibb részekre.

A' híres *Jugria* vagy *Ugra* föld a' mái *Tobolsk* és *Perm*
kormány tartományokat foglalta magába, tehát észak nyu-
goti Ásiának nem kis részét tette. ³²⁾ E' föld eredeti lakos-

³¹⁾ Asia Polyglotta. p. 91.

³²⁾ Hogy a' *Diwina* és *Jug* vizek közti földeken nyugotra Uraltól
finn népek laktak és laknak bizonyos, de hogy a' *Jugor* nevet a' *Jug*-

sai ma is a' vogulok és obi ostyákok, rokon felekezetű maradékai a' régi finn-ugor népnek, azért Strahlenberg Jugriát ethnographiai tekintetből *Vogulitzának* is nevezi.

Nagyobb része Jugriának hideg éghajlat alatt fekszik, alacsony, mocsáros helyekkel bővölködik, kivéve a' déli részt *Tur* vize mellett kevés az erdeje 's tápláló növényei, a' 62° felül házi állatok már nem is tenyésznek, ellenben a' legszebb bőré vadakra itt akadni, kivált Surgut vagy Sargat körül szép czobolokat fognak, és fontos halászatot folytatnak. Schönstrom svéd ezredes 1741. orosz fogságba esvén a' régi orosz és scandinavi történetekkel foglalatosskodott, 's ezeket írja: „Keletre Káma víztől lakik a' vogulitz nép, melly mint nekem némelyek közülök beszélték az előtt Divina és Jug vizek közt lakott 's akkor *jugorski* nevet viseltek.“³³⁾ A' vogulok magokat egy népnek tartják az ostyákokkal, 's közösen *Mansinak* nevezik magokat, minnek nem tudjuk még értelmét, meg lehet hogy a' *Mansi* nevezet későbbi és csak történetes, mert a' syrjänek őket *Vagol*-nak nevezik, 's hihetőleg azon csapat után, melly *Vogulja* és *Vogulka* vizek mellett lakik, a' Vogulja Sygva folyó viz mellék vize, a' másik Beresownál szakad a' Soswába. A' syrjänek épen e' vizek mellett jártak fel kereskedni hozzájuk és az ostyákokhoz, az oroszok pedig csak a' syrjänek után nevezték el a' rokon népfajokat Vogulitzoknak, mikép a' Beresownál lakó rokon csapatokat ostyák név alá foglalták. A' máj Vogulok északi Ural puszta hegyein a' Jugor hegyeken tanyáznak leginkább, mikép rokon feleik az obi ostyákok az obi völgy lapályait lakják; egymástól már régen elszakadhattak, mert mikor az Oroszok Sibiériát elfoglalták, egymással már ellenségeskedésben éltek.

Az Uraltól keletre kiterjedvék a' vogulok Irtisch, Tura és Tavda vizekig, mellyek Tobolba ömlenek, nyugotra Kama vize a' határ, dél nyugotra a' Tschussovája Kangur városnál. Egy részről az orosz telepek, más részről turk tatár

víztől vették volna mint Tatischew is hitte nem bizonyos, sőt nem is hihető. I. Sjögrent Memoires de l'Academ. de St. Petersb. VI. Serie. 1832. Tom. I. p. 526.

³³⁾ Jugria fekvése Lehrberg után közölve van Lebediasomban. Tud. Tár. 1840. Marz.

csoportok szoríták őket összebb, mert régebben jobban kiterjedve voltak. Azok, kik orosz telepek közt laknak, vagy közelekbe, orosz életnemet vagy szokásokat vettek fel nagy részben, honnan a' vogul nyelv különböző dialectjei, mert a' soswa mellett lakók nyelve férfiasabb 's rövidebb, mint délre a' Tura mellett lakóké. Mindnyájan kicsiny természetűek, kerek képűek, azért az asszonyaik nem is kellemetlenek; kivéve a' fejér bőrt, arczvonalaikban némi kalmuki hasonlatosságot láthatni, hajok fekete, vagy sötét barna, szakálluk ritka és gyér, némelyeknél veres is. Lepelschin is a' kalmukokkal hasonlítja össze őket, kicsinyeknek írja, kiálló pofacsonttal, a' férfiaknak ritkán van szakálluk. De minden külső hasonlatosság mellett is nem igaz Maltebrün állítása, hogy a' vogulok mongol származatuak volnának. ³⁴⁾

A' vogul nép szegény, vadászat és halászat után él leginkább, télen szurtos kunyhókban, nyáron teke formájú fakéreggel fedett sátorokban lakik, a' szomszéd samojéd, ostyák, orosz népekkel kereskedési kapcsolatban áll, Obdorszkba szoktak vásárra járni, vadhus, cedrus dió, mocsárban nőtt boglyók 's halak élelmők, még is egészségesek, pedig sóval nem is élnek, azonban nagy öregséget ritkán érnek el. A' déli vogulok Tura víz mellett állandóbb életmódot folytatnak, szántnak, vetnek, vadásznak; Schubert szerint száz ezer főre számláltatnak. Kevés lett még keresztyén 1722. óta közülök, a' kik megtértek is, csak névvel inkább keresztyének. Schamanismust követnek mint minden más északi népek, a' családfőnökök egyszersmind papok is. Pallas idejében a' bányászok, kik érczet kerestek, Sosva és Losva (Ilosva?) közt egy magos fenyőfánál rézből öntött emberi alakú bálványokra akadtak, mellynek kezében vadász nyárs volt. Lobvánál *schaitanka* patak mellett meszes hegyben van más barlang, melly a' vogulok szent helye, hol sok áldozati csontok, kis idolumok, rézgyűrűk 's bevészt figurák szemlélhetők.

A' permi földön lakó vogulok ma nem barlangokban

³⁴⁾ „Les Voguls ne sont probablement qu'une peuplade Kalmouque, anciennement subjuguée par les Hongrois, et à la quelle ceux-ci auront imposé de force leur langue.“ *Precis de la géographie universelle.* Paris. 1826. 8. Tom. VI. p. 443.

áldoznak az úgy nevezett *Torom sathkadug*-ban, hanem vagynak elsővényezett szent helyeik az erdőkben, hol *Torom* vagy *Torym* istenséget (teremtő) tisztelik, az ostyákoknál is az istennek ez a' neve, melly a' napban 's holdban lakik. E' Toromnak fő ünnepe a' *Jelbolu*, az istenség lejöve tele ünnepe, azaz a' nagy tavasz ünnep, mikor kezdődik az esztendő nálok. ³⁵⁾

Ysbrants-Ides a' XVII. század végével így ír rólok: „A' vogulok isteni tisztelete abban áll, hogy egy esztendőben áldoznak, mikor leginkább lovat ölnek le, mellynek bőrét fára akasztják, ott le térdelnek, azután megeszik a' húst 's haza mennek. Napot, holdat tisztelnek, de hiszik, hogy egy fő isten van ezek felett is. Feleségeik holta után esztendeig kell gyászolni a' férjnek, addig özvegységben él, a' nőket megvásárolják szüleiktől, nincsenek papjaik, és csak a' negyedik izzig házasodhatnak. Házaik fából készült négyszegletű épületek, kemencze helyett tüzhelyek van, a' füst felül a' háztetőn megy ki, székek nincs, hanem széles padjaik, mellyeken keresztben kócsolt lábakkal ülnek 's alusznak.³⁶⁾

E. B a s c h k i r o k.

Déli Uralnak fő vize a' Jaik, ma Urál, melly három különböző népet választ el egymástól, ugymint a' Baskirokat északra, a' Kirgiseket keletre, az astrakani pusztát Kal-mukjait nyugatra. Ruysbrock minorita a' XIII. században a' baskir (Pascatir) földet beutazta, a' Volga vizről azt írja, hogy az Baskir földről foly ki, 's e' víztől a' Jaikhoz 12 nap alatt ért, a' baskir és magyar nyelvet egynek mondja, ³⁷⁾ magokat a' magyarokat is e' földről költözteti ki.

³⁵⁾ Müller. I. c. p. I. B. p. 16, 81, 101, 106, 111, 112.

³⁶⁾ Ysbrants Ides. I. c. p. 14. A' finn és lapp népek vallásos szokásairól bőven írt Mone Geschichte des Heidenthums im nördlichen Europa. Leipzig und Darmstadt. I. Th. 1823.

³⁷⁾ „Le language de ceux de Pascatir et de Hongrois est le même, ils son tous pasteurs, sans aucunes villes, ni bourgades: du côté de l'occident ils touchent à la grande Bulgaire. Depuis ce pais là vers l'orient en ce côte septentrional on ne trouve plus aucune ville. De sorte que la petite Bulgarie est le dernier pais, ou il-en ait. C'est de

A' mai baskirok közép helyt foglalnak el a' nomadisáló és állandó laku népek közt, mint hegy sziget lakók is déli Uralban határt vonnak Ásia 's nyugot Europa közt. Aborigines. népek ők itt, sok hegy, völgy, folyók nevei tőlök kerültek ki, magokat *Baschkurtoknak* nevezik, de ez aligha eredeti nemzeti nevök. ³³⁾ Nyelvök és szokásaik tekintetében jelenleg a' kásáni tatárokhoz leginkább vonnak, azért turk tatár fajokhoz számíttatnak. Ők magokat a' nógaiaktól származtatják, kik a' XIV., XV. századokban leginkább

cette pais de Pascatir que sortirent autrefois les Huns [qui depuis furent appellés Hongrois, et cela est proprement la grand Bulgarie.“ (Bergeron Voyages etc. p. 47.)

³³⁾ Baschkurt név sokkép iratik, kivált a' keleti írókban, Dimeschkliben Aschkurt, Jakutban Kaschkurd, Abon el Kassimban Baschegurd, Ibn Foszlanban Baschghurd, Ibn el Wardynban Bdschghurd, Masudiban Badchghurd, Rachideddinben Bachghird állanak, a Pizzigani földabroszon (1367.) Volga partjánál Pascerti. A' szó értelme felett sem egyeznek az írók. Frähn méhgazdáknak fordítá, de a' kurt sajátilag nem jelentvén méhet, Müller félreveté e' magyarázatot. Mások szerint Baschkurt mocskos név, melyet régi uraik, a' nógaiak, gunyolag adtak déli Ural lakosainak, 's annyit tenne, mint selmák, ez Ryschkov véleménye; Ermann szerint nyirett, kopasz fejűeket jelent a' szó, millyekre utal Herodot Kaspium felett lakókat *οπαλαρροι*-nak írván. De mind ez bizonytalan magyarázat. Pallás már csudálkozott, hogyha a' Baskirok nem turk tatárokkal bevándorlott nép, hogy változhatott annyira el szokásaiban, nyelvében, arczvonaláiban, pedig a' magyarokkal egyeredetűnek iratott. A' szomszéd Kirgisek Istakinak hívják őket (üstökösök) a' mi az alsó Obinál lakó ostyákokra vezet vissza, kiket Strahlenberg szerint a' szomszéd tatárok Sari Yschtek-nek = sárga üstökösöknek, veres hajuaknak neveznek, mikkel megkülönböztetik magokat szomszédjaiktól. I. Müllert. I. c. I. B. 141.

Fejér György (Aborigines et Incunabula Magyarorum cet. Budae. 1840. p. 257—258.) d'Ohsson után írja, hogy arab, persa, és mongol írók a' magyarokat baskiroknak is írják, nevezetesen Raschid eddin Magyarországot Baschardianak írja; a' nevezet minden esetre régi és elterjedt, 's eldödeink előtt nem volt ismeretlen, mint Turoczi Bostardiája bizonyítja, 's Erdélyben ma is a' baskurd vagy baszakurde nevű virág stimulans erejéről ismeretes. Figyelmeztetjük olvasóinkat itt ismét a' Kurd földre és Kurd nemzetre, kiknél ma is egy csapat neve Kurd-Baschek (=Kurd fiak) 's e' csapat épen kurd és turk vegyes házasságból születtekből állott össze, 's ugyan ott a' Baschkurd földre is rá akadunk. Ritter. VI. B. 1-te Abth. p. 393, 711. tehát a' régi Kurdok (Karduchi, Gordiaci) történeteiből kellene bővebb felvilágosítást előszerezni.

uralkodtak déli Uralban, kik után ugyan ott a' nógai pusztá neve fennmaradt. Északra nem terjednek túl Catharinenburgon, nyugotra Usa város a' határ, délre és keletre az orenburgi örvonal rekeszti őket el hegyes erdős helyeikben. Pallas *Kudei*, *Aile*, *Kuakan*, *Karatabyn*, *Barantabyn* és *Kátay* csapatokat említ köztök, melyek Ufa és Catharinenburg közt laknak. Ma négy megyékre (utakra = dorogra), osztatnak fel, u. m. 1) *Nógai dorog* (nogiskaja doroga) melyben a' déli baskirok egyik tanyájának és ágazatjának *Kiptsák* neve van: 2) *Kásáni dorog* = nyugoti baskirok 3) *Osai dorog*, Osa várostól Kama mellett, = északi baskirok. 4) *Siberiai dorog* = keleti baskirok. Összes számok 1770. körül 27 ezer családból állott, százezer főt felülhaladva. Jó lovagok, mindent lóháton tesznek, még asszonyaik is lovagolnak, temetéseik is lóháton mennek végbe, azért többnyire a' sok lovaglás miatt kiálló térdüek, ló és szerszám legdrágább vagyionok. Solyom madarakat jól tudnak tanítani, az apróbbakkal nyulakat vadásznak, a' nagyobbakkal rókákra 's farkasokra mennek, egyik fő foglalatosságok a' méhtartás. Pallas azt írja, hogy igen sok tarka lovak van ³⁹⁾; a' magyar közmonda: „tarka lovat látok, szerencsét talállok“ mintegy visszaalni látszik az elhagyott régi honra.

Klaproth következőleg ír a' baskirokról „rég lakják már déli Uralt, mely Baskiriának neveztetik, igaz nevek

³⁹⁾ „Singulares maxime equi apud Baschkiros et Kirgiso Tataros albi maculis crebris minutis et orbiculatis, brumeis, qui a Bocharis sub nomine Argamaki coemti ad Indos deducuntur, ubi in maximo solent esse pretio. In Dauria equorum greges integri sunt candidi. Plurimus equorum color apud Tscherkessos albidus.“ Zoographia Rosso Asiatica. Petrop. 1811. p. 259. Müller. (I. B. p. 154.) azt jegyzi meg, hogy épen itt alsó Volgánál déli Uralban lépett fel a' rettentő lovag hunnus nép, melyről másfélezer évvel ezelőtt már Ammianus Marc. hasonló leíratot közöl, 's még négyszázzal elébb említi Strabo a' kaspi tenger felletti lovag csapata A o r s o k a t, kik a' romai birodalmot a' Pontusnál és Kaukasusnál gyakran veszélyeztették, kik azután a' hadakozó Alán név alatt tűntek fel. Még régebben (400 a. c. n.) déli Ural népeire utal Herodot Ar g i p p o i nevű népében, mely a' fejér lovakról vette nevét, (Argamaki?) melyek hajdan az Uralban mint mindenütt északi Ásiában legtöbb számmal lehettek. Ma is keleti Sibériában több a' fejér ló, 's nyugotra baskir és kirgis földön kezdett inkább szürke vegyes színre átváltozni. (I. Müllert I. B. 141, 148. l. is).

Basch-kurt *basch* és *kurt* szók után, (= fő és méh) mert mindég méhészkednek. Még az elmúlt század kezdetén is Jaik alsó részén laktak, 's az Aral tóig kiterjedtek. Szőke kép nincs köztök, kicsi szeműek, turk, mongol, orosz arczonalokra akadhatni köztök, télen falukban (Aul=ól) laknak, tudatlan Mohamedanusok. Régen négy fő ut vágta keresztül Baskiriát, a' nógai, sibériai, kásáni, és osai; a' nógai uton baskir csapatok nevei: *Ming*, *Tabin*, *Jurmati* (Gyarmati?) *Kiptsák*, *Bursen*, *Usergen*, *Tingaur*, *Tamjan*, *Tabyn*, *Kátai*, *Tisgib*, *Kurgali*, *Schurmathi*, *Siger*. Sibériai uton: *Kudei*, *Tanyin*, *Alin*, *Kuwakan*, *Baryn Tabyn*, *Karatabin*, *Kátai*, *Uln Kátai*, *Talávi*, *Kulalat*, *Mikot*, *Taldan*, *Tschirlin*, *Tersef*. Kásani uton: *Karschin*, *Kailin*, *Jeldät*, *Girei*, *Tuguslär*, *Jenei*, *Bailär*, *Dupän*, (Dévény?) *Ilan*, *Sirjan-jurt*, *Kirgis*, *Buljar*, (Bulár? bolgár?) *Ósai* uton: *Tasral*, *Uvanisch*, *Uran*, *Irechti*, *Gainin*.“⁴⁰⁾

F. Mets é r e k (Mecs é r i e k ?) és Teptjäre k.

Laknak a' Baskirok közt Ural keleti és nyugoti oldalain, a' XV. század végéig, Mordwák és Cseremiszek mellett, laktak alsó *Oka* viznél épen ott, hová Nestor *csud-metser* népet helyeztet a' most említett két nép szomszédságában.⁴¹⁾ Nem tudni mikor költöztek le déli Uralba Baskirok közé, 's mivel 1735. nem vettek részt a' lázadásban, a' kormány kedvezett nekik, 's egy rangba emelé a' kozákokkal. Még 1770. körül két ezer családból, 15 vagy 16 ezer főből állottak, tisztábbak mint a' Baskirok, okosabbak, islam hitűek.

A' Teptjäre k mint a' Mecs é r i e k Volga finn nép szakadékok, 's ma is azokhoz számlálatnak, ámbár vegyültek is de a' finn nyelvre még rá ismerhetni a' teptjäre k beszédében, midőn a' Mecs é r i e k és Baskirok turk tatárul beszélnek már.

⁴⁰⁾ Asia Polyglotta. p. 220.

⁴¹⁾ Russische Annalen. Schlötzer II. 106. Az a' föld — írja Müller (II. B. 281.) mellé Mokschansk körül (= Maksa) felső Suratol keleten Okáig nyugotra terjed a' Metschera föld, hol egykor a' Metscherjások laktak. Fejér szerint (de peregr. nomin. p. 96.) az orosz academia átlássán 1745 Megjeri nép Kareliában is feljegyeztetik. Tévedésből esett-e ez? meg kellene vizsgálni. —

Klaproth szerint is a' mecsérierk finn-turk keverék nép, melly ma törökül beszél, hajdan Volga mellett lakott, ma Ufa körül falukban lakik a' baskirok közt, télen a' férfiak ki-cserzett lóbőrruhákat viselnek (= sergak, cserge?) ⁴²⁾

III. Volga, Kama 's Divina vízföldek.

Az itt levő földek, kivált Volga mentiben, annak a' Kaspiumba szakadásáig nagy érdekűek a' magyar historiára nézve. Eldődeink Volga mellől jöttek ki, a' bulgárok, kozárok ott laktak, ma is finn-ugor maradványok számosan lakják e' földeket.

Müller a' Volga nevét is a' finn *volgi*, lapp *vági* szóhoz köti, 's nem tudván, hogy azok éppen a' magyar *völgy* szónak felelnek meg, az Ural és Volga közti földterületet *völgy tartomány*nak jelezte ki, azt az orosz birodalom legfontosabb részének tartván. ⁴³⁾

Itt a' felső Volga mentiben Fejér tónál (bjeli osero) lakott egykor Nestor Wess, Jornandes Vas, az arab Bakui 's Ibn Foszlan Wisu népe, mellyet hibásan vennénk magyar Vas népnek, mert a' név appellativum, 's viz mellett lakókat jelent, 's magának a' nagy tónak is, hol laktak — Sjögren szerint azelőtt, hogy a' *bjel osero* orosz nevezet divatba jött, *wesi* vagy *viz* tó neve volt, finnül *vesi* ma is vizet jelentvén, 's a' *vizi* székely nemzetség élő neve által igazolva is van a' dolog úgy léte. ⁴⁴⁾

⁴²⁾ Asia Polyglotta. p. 221.

⁴³⁾ Müller. II. B. 105.

⁴⁴⁾ Müller. II. B. 150, 151. Szükséges itt Frähn magyarázatjait közenem, ki a' Visu földről irt Ibn Fesslánjában p. 205. Bakui vagy Bakui arab íróban (XV. század elején irt) *v a i s u a, v a e s u r, o u a i s o u a, o u a l s o u* olvasások vagynak a' példányokban. Ibn Foszlánnak mondá a' bulgár király (922.), hogy birodalma háta megett három hónapi ut távolságra Vis chu nép lakik, kiknél nyáron az éjszaka egy óráig is alig tart. A' Vis chu nevet lehet a' codex szerint Vis chnek is olvasni, melly az orosz kronikák Ves népe, melly Nestor szerint Bjelo oseronál lakott Novgorodnak északra. Jordanesben (552) V a s népet Ermanarich gót király győzte meg, brémai Ádámban (1056) Vilzi ánt)

E' *Vizi* nép egyik eleme lett aztán az első alaku orosz statusnak, Sineus, a' varégi testvérek egyike e' nép közt lakott, 's birtoka halála után egyesült Rurik novgorodi részével. Lakokat közelebről is leírja Müller, hogy a' nagy Voloknál Novgorodtól északra laktak, 's hihetőleg hajdan még inkább délre, és délkeletre lakhattak, ma is némi *csud-vevess* maradákra akadni ott, ámbár nevök kiveszett, 's sláv orosz népben magok is felolvadtak. E' sors érte tőszomszédjaikat is a' *Meri* (Mérei?) finn népágazatot, melly Nestor szerint a' közép Volga felső részénél Rostow tónál lakott, 's Rostow város hajdani neve is *Meri* volt. ⁴⁵⁾ Valamint a' *Vizi* úgy a' *Meri* népet is említi már Jordanes a' gót időből, (IV. század) Karamsin szerint a' Méreik a' IX. században úgy jönek még elő, mint nagy hatalmuak, kik szinte az új orosz status második alkotó elemét tették, 's idővel slávokká lettek. Így volt a' finn *Murom* néppel is a' dolog, melly Oka jobb partján lakott, 's Rurik statusának harmadik eleme volt. ⁴⁶⁾

Vitzi? Frähn) áll, az arab *Visu*, eredetileg *Vis* is lehetett. Tatischtsew írja, hogy bjelo vagy bielo osero neve csak orosz átfordítása a' finn *viisu*-nak, mellyet Nestor *Vesre* rontott el, mivel *Ves* slávuul falut jelent. Azonban Frähn mégis német nyelvből próbálgatja a' magyarázatot a' finnust mellőzve. Weiss u. m. Villeramban u viz, felső német nyelvben *biess*, a' *see* (tó) szó pedig Notkerban *seue*, angel-saxul *sea*, tehát *Viisu* (*viis-su*) = fejér tó. A' *su* tatár nyelvekben = viz (*see*?) votjakul, permül, syrjänul a' *tü* (tó) a' *su*-nak v. német *seenek* felel meg. Karamsin szerint a' *Visu* föld 57 és 61° északi szélesség, 50—57° ész. hosszas. feküdt, Tver és Novgorod kormányok északi részét és a' jaroszlavinak egy részét tette, de legjobb — mondja Frähn — a' fejér tónál megmaradni, meddig terjedt lakok, nem tudhatni. Ezeket azért közlém, mert Frähn magyarázatját kielégítőnek nem tartom, minekutána itt finn népről és finn földről van szó, tehát a' finn nyelvet háttérbe szorítani nem tanácsos. A' régi *Bessusok* a' *t* kell-e, lehet-e egynek tartani a' *Vizi* néppel? mint Köppen próbálgatta — oly kérdés, melyre külön vizsgálat és külön dolgozat kívántatnak.

⁴⁵⁾ Müller II. B. 178. Rostow mellett foly el *Sár* a' *v. Sár viz*, melly épen sár mocsárban ered. p. 179.

⁴⁶⁾ *Murom* város ma is megvan 35 mértföldre Moszkautól (55° ész. szél.) Oka jobb partján, de a' régi *Murom* város feljebb feküdt, romjai ma is láthatók. Müller. II. B. 284.

Illy —'s ehhez hasonló okok birták Dobrovszkit azon állításra, hogy a' régi eredeti oroszokat sláv fajnak nem is lehet venni, mert azok finn származatúak voltak, 's csak későbbben ömlött rájuk a' sláv elem, mely lassanként kioltá a' finn eredetiséget. ⁴⁷⁾

A' Volgába szakadnak több szinte magyar honban is ismeretes nevű vizek, millyenek az *Oka*, mellynek egyik ágát *Otschkának* hívják jelenleg is, honnan az *Otschkai* falu neve felső Volgánál (52° északi sz. és 54° keleti hossz.) máskép *Otschki*, *Otschkow*. A' Volgába ömlenek szinte a' *Sem* (olt-szem?) és *Upa* kisebb folyók, mellyeknél nagyobbak már az *Ugra* és *Mokscha*, (magyarul *Maksa*) ezek is vizöket, mint az *Oka*, Volgába viszik.

A' *Sura* vizi föld, honnan a' Surányiak vagyis Syrjének neve egyik fontos geographiai pont közép Volgánál, mert, Müller szerint, átlépve a' *Sura* vizet, megszűnik a' sláv jellem, 's az islámi tűnik fel. A' surányi föld a' mai *Simbirsk* tartomány nyugoti fele és *Pensa* nevű megye vidéke, hajdan a' kásáni chanatushoz tartozott. E' surányi földön ma is cseremiszek, csuvaszok 's mordwák laknak, tehát finn fajú népek, és *Suran* *Suranka* vizek a' vitkai (*Wjätka*) kormány megyében is vagynak, hol Erdmann még *Vitka*, *Kama*, *Malmiska*, *Pisma*, *Kima*, *Porotz*, *Ik*, *Kidasch*, *Uzen*, *Isch*, *Sai* (*Zay*?) apróbb vizeket is feljegyzett. ⁴⁸⁾

A' kásáni kormányföld a' régi bulgárok tekintetéből is megérdemlené valamelly magyar utazó szorgos vizsgálatát. Bulgár város romjai, koporsókövei, arab, turk, örmény felirásokkal, mint egyéb itt találtató régiségek, megvizsgálattak ugyan Pallas és Klaproth által, de mind ezek, mind a' bulgarföldi régiségek, honnan az izmaeliták szakadtak hozzánk, ⁴⁹⁾ újabb Oedipusra várakoznak, 's e' nagy Bulgáriában ma is csuvasz és cseremisiz népek találatnak.

⁴⁷⁾ Litterarische Nachrichten. I. c.

⁴⁸⁾ Erdmann Beyträge zur Kenntniss des Innern von Russland II. Th. Leipzig. 1826. p. 41.

⁴⁹⁾ A' Halepbe (=Haláp) tanulni kiment magyarországi ismaelita mondta „linguae cultusque et habitus par nobis ratio est cum Francis“ (= Hungaris) I. Lebediast. Tud. Tár. 1840.

A' surányi földnél még fontosabb a' Kama vizi földtájék; tudjuk, hogy Kama viz balpartján feküdt Kaukasus felett a' régi Madschar város, melynek romjait Garher óta többen leírták, ⁵⁰⁾ még több régiségeket fedez az európai orosz Kamaföld, mert Kama viznek igaz finn-syrjén neve *Kuma*, ⁵¹⁾ vitkaiak nyelvén *Kam*, a' mi Pallas szerint vizet jelent-ne ez utóbbiaknál. A' mi itt nem tagadtatik, csak hogy a' Volga balpartján lakó vitkaiak *Tscholman viznek* is nevezik a' Kama folyóvizet, tehát a' Kama vagy Kuma szó mellett a' magyaros viz szó is divatozik nálok, mint cseremiszeknél is *viz*, *vitsch*, *vit* formákban létezik a' szó, melyekből magyarázza maga Pallas is a' *vitka* föld nevét.

Felebb említénk a' *vizi* nép földét Fejértónál, 's ime a' Kama mellett is hason *vizi* népekre akadunk, tehát a' *vitkaiak* is csak vizinépek, a' név appellativummá vált a' viz szó különböző kiejtése szerint, a' mire már Lehrberg figyelmeztetett, midőn a' bált tengeri vitkaiakról beszél. ⁵²⁾

A' vitkai nevet hát nem lehet *idegennek* magyarázni, hanem *vizinek*.

A' Káma viz mente — írja Müller — harmadát teszi azon térnek, mely a' volga vízrendszerhez tart, felső területét 10,000 □ m. földre számítja, a' mennyi egész Németországé; nyugotról keletre száz mértföldig nyul, 's két részre oszlik Kama alsó menténél fogva, u. m. északnyugotira, vagy vitka földre, délkeletire, vagy baskirira, a' közepe hosszában Kama partjánál van a' mai Permia. De szükség

⁵⁰⁾ Baër előmutatá 1840. a' pétervári academiának Madschar város romjai rajzát, mely a' könyvtárban találtatott, 's száz évvel készült ez-előtt. E' hihetőleg Garhertől került, ámbár nem mondatik, de Bayer le-veléből következtethetem „ita ex Garheri relationibus cognovi, quas haudita pridem ad aulam misit;“ írta e' levelet Bayer 1732. Belii adparatus p. 415. A' pétervári academicusoknak aligha figyelmét ki nem kérülte Bayer e' levele, egyébaránt a' Bulletin scientifique szerint Tom. VIII. Nro. 181. a' rajz már eddig ki van adva Bayer és Helmersen gyűjteményeinek IV. kötetében, hol Hofmann finnlandi utja is közzétetik, de mi nem bírjuk ezeket, mint Rein legujabb statisticáját is (1839) Finnlandról nem használhattuk, mert nem létezik könyvtárainkban.

⁵¹⁾ Müller. II. B. 329.

⁵²⁾ Lehrberg. I. c. p. 108.

megjegyezni, hogy a' régi perm vagy biarmi föld magában foglalta a' Dwina és Kama folyóvizek földeit, elkezdve a' scandinavai tengertől Uralig és közép Volgaig, mint ezt Depping és Vsevolojksy után állítja Müller is Klaproth ellen.⁵³⁾

E' permi vagy Káma vizi föld már a' régi *Csud* népek műveltségének egykori tanyája is, ha bár ma Felső Kámánál pusztá és vadon is a' hely, melly régiségekkel rakva van.

Rytschkov első utazta be e' magyar északi helyeket, és sok régiséget feljegyzett. Neki köszönhetjük, a' mit archaeologiai tekintetből az itt létező régiségekről tudunk. Berg orosz tábornok 1820. szinte beutazta e' vidékeket, de könyvét, melly 1821. jött ki, maga Müller sem kaphatta meg Berlinben, azért főleg Rytschkov után jegyzett fel egyet mást. Hires volt a' többek közt egykor a' Syrjenek fő kereskedő városa *Tscherdyn* e' földön, hol ásiái kereskedők megfordultak, 's portékáikat a' Volgán és Kámán felszállították hozzájuk. Számos sirdombok veszik a' várost körül, sok arany pénzt találtak 's találnak mindegyre ott, sőt egy sűrű erdőben Kama partjánál, hellen műékszerekre, nemes érczből készült edényekre is akadtak, mellyek csak kereskedés útján (örmények, arabok, bulgárok által) mehettek oda, mert *Tscherdyn*nél ment el a' kereskedői ut a' fejjér és Bált tengerhez Cholmogoriába és Novgorodba. A' sok helyrokokból nagy népességre méltán következtethetni, Rytschkov Kolva mentiben ezüst és réz művekre is akadt, mellyek közül némelleyek ember, mások kigyó, madár 's más vad állat alakuak, kivált Gubina és Kupros (Kapro?) faluknál Káma mellett kifogyhatatlanok az illy kincsek, hol arany, ezüst gyűrűket, fülfüggőket 's más asszonyi ékeket, szántáshoz való eszközöket bőven találni; pedig a' Kama jobb oldala archaeologiai tekintetben még nincs is megvizsgálva, mivel Rytschkov főleg csak baloldalát vette figyelem alá.

A' Vitka folyóviz menetelét is érdemes volna megvizsgálni; nevezik azt kis Kámának, mint a' Kámát kis Volgának, ered *Pud* nevű vitka faluban, bele folynak a' *Tschepsa*

⁵³⁾ Müller. II. B. 327, 329.

és *Debess* vizek, miktől vették nevöket *Debess* és *Tschepza* faluk (=Dabas, és Csepcesany) ⁴⁴⁾. A' Volga alsó folyama is, hol hajdan kozárok laktak, historiai fontosságu, a' sareptai földön foly el Karpowna vagy Korpona viz, melly a' Tanaisba ömlik, 's valamint felebb Saratow körül sok temető dombok állanak, mellyekről a' Mordvák azt hiszik, hogy eleik oda temetkeztek; itt is mint egyébütt, sok arab pénz, különféle tatáridomu szobrok, jó nemű cserépedények, millyekről szól Turkuli astrakáni utjában — bőven találhatnak. Volga elágazásainak nevei *Busán*, *Bolda*, (=Boldwa) *Kutum*, *Rakuschka* vagy *Rakuscha* (=Rákos) bizonyoson még kozár magyar világból valók. Az astrakáni puszták mausoleumjait, hol arany ezüst lőékességekre, edényekre 's más ékekre akadt Pallas, a' régi Chvalisk földét Kaspium felett, kiket az orosz annalisok alsó bulgároknak neveznek, Turkulin kívül még magyar tudós be nem utazta, ő is csekély historiai és nyelvismeret szűkiben nem adhatá azt, mire a' magyar historia méltán várakozik. A' bő tudományu Fessler sareptai lakozása ideje alatt tett-e e' célra valamit vagy nem? előttünk tudva nincs. Mindezeket szükség vala elmondani, hogy a' három fő vizek mellett lakó finn népekről a' mi kevés tudósítások vagynak, azok annál érthetőbbek legyenek.

G. B á r m o k. (Permek; Börmények?)

Volga 's Káma viziföldön Ural mellett nyugotra feltűnő finn nép faj, melly hajdan nagy számmal lakta a' régi hires Bjarma földet, mikép azt a' scandinávi írók említik, 's mint felebb megjegyeztük, a' fejeér tengerig nyult, tehát a' mai archangeli vologdai és permi kormány földeket magában foglalta, ámbár a' permeken kívül más rokon finn népágazatok is laktak azokban. A' novgorodi és normann kereskedők jókor érintkezésbe jöttek a' biarmokkal vagy börményekkel, kik élénk kereskedést űztek. Az islandi hagyományok szerint Dwina mellett kereskedő város volt a' XI. században, melyet nyáron át a' scandinávi kereskedők ten-

⁴⁴⁾ Müller. II. B. 343, 356.

geren meglátogattak, 's hihetőleg nem csak honni terméseket, sőt, vasat, bőrt adtak el a' normannoknak, kik már a' IX. században, sőt még elébb is annál, feltalálták a' dwina utat, hanem indiai portékákat is, melyeket Müller szerint kozárok és bulgárok által kaphattak meg. Egyébaránt az itt lakó permek egy részről a' jeges tenger, más részről erdők által elzárva, halászatból és vadászatból is éltek, 's mindaddig függetlenek voltak, míg a' novgorodiak Bjel osero határánál érintkezésbe nem jöttek velek, mikor is Vologdának Szabolts (savolots) földön főerősségnek kellett lenni. Novgorodi telepek a' XI. században kiterjeszkedtek ott, mert a' XII. században már Dwina partjai mellett klastromok állottak. Cholmogory kereskedő város virágzása Perm földön épen azon időre esik, hogy a' novgorodiak kezdtek az északi részekre felhatni. A' normann Other utja Aelfred királytól fenntartva a' IX. századból való, melyben a' Beormak a' Finnák (= Finnaföldön lakók) szomszédjainak 's rokon nyelvűeknek iratnak; 1217-ben volt az utolsó normann hajó permi földön, 's megszűnt a' fejtengeri utazás Dwinához a' XVI. század közepéig.⁵⁵⁾ A' novgorodi status, melynek uralkodása e' földrészek 1471-ig tartott, mikor Vasiljevits János orosz nagy herczeg Moskau hatalma alá keríté a' novgorodi birtokokat — több több sláv telepekkel ülteté be a' permi földet, az eredeti lakosok száma mindinkább felolvadt, 's a' bált tengeri és Volga urali finn népek láncolatját a' közbe jött sláv ültetvények ketté szakíták.

Az igazi biarmok vagy permek száma ma már csekélység, és félni lehet, hogy az is kivesz. Schubert 35 ezer főre teszi számokat, kik magokat *Komi utir* vagy *Komi murt*-nak (Kama viz emberei) nevezik,⁵⁶⁾ régi hagyományaik sincsenek már, mióta a' XIV. században keresztény vallásra térítettek 's a' novgorodi oroszokhoz csatolvák; megtarták ugyan még nemzeti nyelvöket, de oroszul is beszélnék, 's külsőleg is keveset különböznek már az oro-

⁵⁵⁾ Schlötzer's allgem. nordische Gesch. p. 462.

⁵⁶⁾ Komi ostyákul embert jelent, mint állítatik, de hiszen a' murt is permi nyelvben ember; hihetőbbnek tartom azért Kama embereinek magyarázni, itt még tovább kell tapogatni, egyébaránt a' murt szó a' persa merd, tehát későbbi felvétel.

szoktól. Strahlenberg előadása a' finn népek közti természeti különbségről újabb utazók által még nincs megvizsgálva, miszerint a' baskirok, ostyákok, permek, syrjenek, vitkaiak veres hajuak, kék szeműek, ellenben a' cseremiszek, vogulok, mordvák, samojedek, lappok, finneek egy része sötét haju, barna vagy szürke szeműek mint, a' kálmukok: ez előadást — mondja Müller — csak nagy módosítások mellett lehetne elfogadni. Megemlítem még a' permi föld fontosságát sótermékekre nézve. Storch az elmúlt század vége felé 12 millio pudra becsülte Oroszország sófogyasztását évenként, mellynek nagyobb része Permiából került ki, *) Müller több statistikai adatokkal ellátta e' tárgyat, kihez olvasóinkat utasítjuk. Még csak azt jegyezzük meg, hogy Ural nyugoti lábánál is Kukna földön Permek laktak egykor, de a' vogulok délre leterjeszkedvén a' Tschuszovája vizig, azokat kiszoríták onnan, ezeket ismét az orosz telepek hajták el. Perm főváros Káma viz baloldalán áll, 5 verstnyire a' Tschuszovája beszakadásától, de az új város, 's 1785. lett fővárossá.

H. S y r j e n e k (Surányiak.)

Nestor nem említi még őket e' néven, mint a' vitkaiakat sem, pedig a' permeket említi, 's hihetőleg ezekbe foglalá őket is. A' Syrjenek északi szomszédjaik a' permeknek, kikkel úgy is közel rokonok, laknak felső Kama és Vitschegda vizek közt a' nagy Uwallinál, de a' Syssola és Wym folyók nyugoti részekben is elterjedvék, lakok kis Permia nevet viselt. (Permka, malaja Perm). Müller azt hiszi, hogy oroszok adták a' syrjen nevet rájuk, mert Lepeschin *syrjānskoe* falura akadt Vitka viz mellett, és *Syrjä* falut is említ *Syrja* viz mellett, melly a' Kámába foly; de megfordítva áll a' dolog, mert az oroszok a' talált hely, viz és népneveket, mint példákból láttuk, még Sibériában is megtartották, csak a' magok nyelvök szerint eloroszosították. Hajdan nagy kereskedést folytattak a' jugori hegyekre, és Cholmogoriába, mellynek ma nyoma sincs nálok, azonban

*) Müller. II. B. 367, 373, 382 és I. B. 345.

fenn maradt a' syrjeni ut név Jugriába vezető, hová a' novgorodi kereskedés egyik vonala ment, magok a' syrjenek is a' jugori Ural nyugoti alján lakván, Dwina és Káma összefolyásai közt. Lehrberg szerint a' XVII. század végéig nyomozható még a' syrjenek kereskedése alsó Obi vidékeire; mikor az oroszok elnyomták azt is, más utat vett a' kereskedés magának, miért a' syrjenek gyűlöltek is az orosz beavatkozást dolgaikba, 's hol lehetett, akadályokat vetettek ellenek. A' Stroganow orosz család (eredetileg syrjeni) bir legtöbbet most syrjén földön, mellynek törzsöke kezdte közákjaival Sibériát hódítgatni. ⁵⁸⁾ Hogy a' syrjenek csak surányiak, mutatja *Schuran* falujok neve is Kama mellett. (Erdmann II. Th. p. 3.)

I. Mordvák.

Hogy a' *Mordva*, *Mord* vagy *Márd* nép régen népesebb volt, mint ma, megjegyzi Frähn Jordanesre hivatkozva, ki *Merdens*, Constantinus Porphyrogenitus pedig *Mordva* név alatt említi őket. Nestor Oka viznél laktatja őket, hol ma is nagy részök lakik, 's írja, hogy az oroszoknak adóznak. Vsevolodovits György nagy fejedelem 1228. és 1232. szövetségeseivel harczolt a' mordvák ellen, 1236. pedig Batu mongol vezér verte meg a' mordva és mokscha népet. Ruysbrock írja, hogy a' Tanaison tul két nép lakik, egyik *Moxel* (Maksaiak), melly a' mongol sereghez volt kénytelen állani, mikor a' lengyel, slesiai 's magyar földekre ment pusztítani, hol fejedelmökkel a' nép nagyobb része is elveszett, a' másikat közél a' Mochel néphez Volgaig terjedve *Merdas*, 's latinul *Merdues*, *Mardes* nevekkal jelelte ki. A' csuvaszok (Frähn maga hallotta) Ersaknak vagy *Irsa* néven (=Irschaiak) is nevezik a' mordvákat, a' mi Ibn Haukal helyére felvilágosítást ad, melly szerint *Arsaija* nép királya *Arda* városban lakott (a' gothai kéziratban *Ērsa* áll); kereskedő, de durva népnek festi, melly idegent meg nem szenved maga földjén, 's azt megöli. Frater Julian három század mulva, hogy volga magyar földön utazott, épen azt írja rólok, azért

⁵⁸⁾ Müller. I. B. 141.

a' magyarok tanácsára visszajöttekor ki is került a' mord-
va földet. Pallas idejében még fennmaradt a' néphagyomány,
melly szerint a' Moksák tudták még, hogy hajdan tulajdon
nemzeti fejedelmeik alatt éltek. ⁵⁹⁾ Josaphat Barbaróban is
a' XV. században *Moxier* név alatt jöttek elő a' Mordvák.
Müller szerint Kasan, Simbirsk, Saratow, Pensa, Nische-
gorod, Tambov tartományokban laknak a' mai mordvák,
Sura, Oka, Volga vizek közt. A' cseremiszekhez hasonlít-
nak, a' keletiek és nyugotiak valamiben különböznek ruhá-
zatjokban és nyelvökben, a' nyugotiak Oka mellett *Ersad*,
a' keletiek Sura és Mokscha vizek mellett *Mokschad* nevet
viselnek, Volga mentiben vegyülve laknak falukban egy-
mással. Az Ersának vagy Irschák világos veres hajuak, 's
több finn jellem van arczatjaikban, mint a' maksaiaknak,
ezek fekete sima hajuak, vékony szakállal, sovány képűek,
asszonyaik ritkán szépek, többnyire keresztények már, 92
ezer főre számíttatnak. ⁶⁰⁾

K. Csuvaszok. (Csupaszok? kevés szőrűek).

Legtöbben Volga jobb oldalán laknak, de balra is lak-
nak a' víztől vegyülve cseremiszekkel, délre kiterjednek a'
kásáni kormány földön keresztül Simbirskbe és Saratovi
földre Volga aljáig, sőt az újabb időkben Astrakanban is
telepeket formáltak. Némellyek bulgár, mások turktatár
fajnak tartják, mivel nyelők és testalkotjuk ezekhez ha-
sonlít. Frähn kozár maradványnak hiszi őket, a' mit Fejér
nem akar hinni, a' régi Bechir (Бичир) pontusi néppel ki-
vánván őket összekötni azon okból, hogy a' csuvaszok ma-
gokat Verajaloknak nevezik, a' mi = Becheres. ⁶¹⁾ De Mül-
ler Ferdinand nyilván írja, hogy saját nyelvöken csuvaszok-
nak neveztetnek, az Oroszok hívják őket *Vuresz*-nek, mely
a' tatár *Orus*, vagy *Urus* szóból van elrontva, a' tatárok
pedig *totároknak*, a' cseremiszek Kurk-marinak (=hegy em-
berei) a' mordvák *Vjedke*-nek (=vitka?) hívják őket. A'

⁵⁹⁾ Frähn Ibn Foszlán. p. 162, 164, 258.

⁶⁰⁾ Müller. I. c. II. B. 468.

⁶¹⁾ Ab origines et Incunabula Magyarorum. p. 69—123.

csuvaszok közép termetűek, halovány képűek, homályos szürke szeműek, rövid szemöldökök, vékony barna szakállak van, hajok kevésbé göndör. Pallas jegyzé már meg, hogy sok tatár vegyület van arcvonalaikban, nincs köztök világos barna vagy veres haj, mint a' vitkaiaknál, mindnyájan barnák, mint a' tatárok. Schubert szerint 370,000 főre megy öszves számok; azok, kik még pogányok, fehér lóval áldoznak keremetjeikben, papjuk *Jommas* nevet visel, könyörgéseik formulái *Tor-surlaga*, *Tör-biter*, *Bojantschin-bul*, azaz isten szánakozz, isten add meg, és ajándékozz. A' fő isten neve *Tor* és *Tora*. Pallas azt is írja, hogy istenöknek neje és gyermeke is van, *Tor-asch* = atya isten, *Tor* vagy *Keremet-Amsche* = asszony isten, *Keremet ücli* = fiu isten. Laknak csuvaszok még *Samarja* hegyeknél is *Sók* viz mellett, de kevés számmal Volga alsó folyásánál; mind a' Samarja, mind a' *Sók* hely és viz nevek feltűnnek a' magyar honban is, mint a' *Tok* viz is, melly a' Samarja vízbe szakad. Erdmann szerint jó ácsok, deszkákat, gerendákat bárdolnak, taligákon járnak (teliga). ⁶²⁾

L. C s e r e m i s z e k.

Legtöbb számmal laknak a' kásáni földön, de laknak a' permi és vitkai megyékben is, sőt Astrakanban is *Sarpa* viz mellett van telepjük. Magokat *Mari* = embereknek nevezik. Nestor említi őket, hogy az ókai muromok szomszédjai a' cseremiszek, mordvák, metscherek, kiknek a' slávtól különböző nyelvök van. ⁶³⁾ Hogy egykor nemzeti fejedelmök alatt független éltek, ma is fenn van a' régi hagyomány köztök. Bulgár ivadéknak tartatnak, közép termetűek, szőkék, vékony szakállak van, fehér képűek, vadak és kegyetlenek. „Herberstein ragadozó nomád népnek írja őket. Asszonyaik ékességei hasonlítanak a' vitkai asszonyokéhoz, hajukat eltakarják, mintegy 200,000 főre megy számok, egy részök görög vallást követ, a' más rész még pogány, ezeknél a' fő Isten neve *Juma*, melly a' fehér tenger melletti be-

⁶²⁾ Müller. II. B. 453, 484. Erdmann II. B. 45, 123, 210 és I. B. 116.

⁶³⁾ Schlötzer's russ. Annal. II. 106.

ormak vagy börmények *Jumalaja*, papjaik *Muschen* nevet viselnek. Mind a' csuvaszok mind a' cseremiszek gyengébb testalkatúak a' vitkaiaknál, azért félénkebb természetűek.⁶⁴⁾

M. Vitkaiak (Votjákok).

Felebb szólánk már nevezetjéről, hogy az víz mellett lakókat jelent. Káma alsó folyama *Vjätka* vagy Vitka nevet visel, hol *Vitka* város is van (ma Clinov oroszul). A' Vitka vizet azok, kik Volga bal partján laknak, *Naukradnak* vagy *Naugradnak* is, azaz Nógrádnak is nevezik. Köztök legtöbb a' veres, tűzszínű haj és szakál, a' barna haj már ritkább, makacs természetűek, szeszes italokat különösen szeretik. A' Kásán (Kászony) körül lakó vitka, cseremis, csuvasz népek külön falukban laknak, nem vegyülve tatárokkal és oroszokkal, kivált a' vitkaiakról lehet ezt elmondani, kik Pallas szerint legelszórtaabak, 's fejedelmek egykor Arskoi Prigorodban laktak *Kasanka* viznél. Azoknak számok, kik Glasovnál Tschepza víz mellett laknak 25,000, más megyékben már nem olly számosak; az elmúlt században még szokás volt nálók és a' cseremiszeknél, hogy ha nem tetszett lakok, fasátoraitak felszedték, és másutt ütötték fel. Ma a' vitkaiak, syrjének, permek lakházai és ruházatjai hasonlítanak az orosz parasztokéhoz, de a' vitkai aszonyoknak saját öltözetjek van, fejeken gömbforma nyirfa hajból készült magas sipkát viselnek, melly kék posztóval van behuzva, 's elől ezüst pénzekkel kirakva, ezen felül fejr nagy szegleteiben figurás, kivarrott veres rojtu ékes posztó terjed el, hosszában hátul lenyulva, elől csak a' csúcsa van, a' posztó takaró oldalai vállakon nyugosznak, hajokat így, mellyet szegyenlenek mutatni, összegombolyítva egészen eltakarják, 's ha idegen van nálók, süvegeikben hálnak. E' főekesség neve *aishon*, a' leányok kisebb süvegeket corallokkal 's arany pénzzel kirakva hordanak. A' vitkaiak összes száma 100,000 főre tétetik, törzsök és ágazatok szerint osztják fel magokat, faluik azok szerint neveztetnek el, csak a' kásáni tatárok lázzadások és megbuktok után hagyták el régi

⁶⁴⁾ Müller. II. B. 316, 1462. Erdmanns Reise. I. 253.

nomád élteket. Ámbár keresztelve vagynak is, de azért a pogány vallást is titkon követik, 's az illyek két vagy több feleséget is tartnak, kiket elragadnak, azután megvásárolják, azonban kevés azoknak száma, kik csak két feleséget tartának is. A' fő isten neve *Jumar*, ki a' napban lakik, vagynak a' mellett földi és vízi isteneik is, amannak *Tasa Busz*, ennek *Urom Busz* a' neve, kiknek szent helyeken, erdőkben téjjel, mézzel, kecskével 'stb. áldoznak, az áldozat módját papok szabják ki, kik *Tona* (tanító) nevet viselnek, a' legöregebbek törzsökők főnökei a' papok. Négy fő innepök van, az aratás utáni legnagyobb innep, mikor lovakat, bikát, kácsát, ludakat áldoznak, de barna lovat nem szabad áldozni; ha imádkoznak délnek fordulnak a' naphoz, nem keletre; vagynak házi bálványaik is fenyőfa-ágakból, melyet *Modornak* hívnak, az ufai és kásáni vitkaiaknál különösen találatnak az illy bálványkák.

A' történetírók az ingermanlandi *Vót* néptől származtatják a' vitkaiakat, miről és kiköltözéseikről Rytschkov szerint hagyományaik is lennének még. *Lehrberg* a' többek közt így ír: „Nárva viz keleti partjától Koporje vizén túl *Ingern* népig 's Ischora vizig *Vod*, vagy *Vot* nemzet lakott a' bált tengeröbölnél, nevöket a' víztől (*vodu* — oroszul) kölcsönözték, e' finnusok hívják őket *Vatjalaiset* (többször *Vatjalainen* = *Vataiak*) 's e' név után lett a' novgorodi határ egy részének neve *vodskaja pätma*, mihez tartoztak a' XVI. században *Jamburg* és *Koporje* városok is, a' *Ladoga Schlüsselburg* és *Kexholm*.“ Mikor költöztek ki az ischorok vagy ingernek mellől (Petervár körül) a' volgai földre, nem bizonyos; Tappe 1174-ből írja, hogy novgorodi telepek akkor már a' Kama és Vitka vizek mellett vitkaiakra akadtak, kiket lakhelyeik egy részéből ki is szorítottak; a' Vitka viz jobb partján állott szép magos hegyen *Bolvan* vagy bálvány nevű városok, hihetőleg az ott levő isteni képtől így elneveztetve, 's elfoglalván a' várost, annak Nicoliozi nevet adtak, szinte akkor foglalák el a' cseremiszek *Kokscharos* nevű városát is (ma *Kotelmitsch*), melyeket igyekeztek ugyan mind a' vitkaiak mind a' cseremiszek visszafoglalni, de háboruik sikertelenek valának, sőt a' vitkaiak még *Ilkatar* nevű város birtokától is elestek. Erdmann pedig azt írja, hogy a' Vitkaiak kezdetben úgy látszik a' Kásanka viz mellett laktak, 's a' tatárok szoríták feljebb Vitka

és Kama vizekhez, Kásánban ma is laknak még, *Arsk* város neve, hol fejedelmek laktak, Kasanka mellett, mutatja egykor itt laktokat, melly meg volt erősítve, igaz neve *Arskoi Prigorod* (= arski városka) az *Ari* névből, mikép a' tatárok hívták a' vitkaiakat. Georgi azt mondja, hogy magok magokat *Udi-murt* (= idegen emberek)-nek nevezik, az *ud*, vagy *ut* vagy *vut* szóból az oroszok *Voti* 's *Votják* nevet csináltak volna, a' cseremiszek is *Oda* néven hívták őket, de mindez további vizsgálatot kíván. Említést érdemelnek még a' vitkaiak közt divatos családi bélyegjegyek (Tamga tatáru); minden családnak külön illy jegye van, melly a' főnök kiholtával az utódra száll, és ha több fiak vagynak, azok közt is felosztatik, hogy tudhassák, mellyik ágazathoz tartoznak. Erdmann 15 illy jegyeket (chiffre) közöl, mellyek a' runákhoz hasonlítanak. ⁶⁵⁾

IV. Lapponia.

N. Lappok.

Közép Scandinaviában finn-lapp nemzedék lakott régen, mellyet normann és svéd telepek szorítának felebb a' bált tenger partoktól a' hegyekre, 's Lapponia ma a' legészakibb része Európának, melly a' bálti tenger északi rész-től félkör formálag kiterjed a' fejtér tengertől kezdve az át-

⁶⁵⁾ Erdmann II. B. 2-te Hälfte p. 252. Tabula III. és p. 24, 25. Lehrberg I. c. p. 108. Tappe's Geschichte Russlands. Dresden und Leipzig. 1828. 1-ter Th. p. 221 Müller, der ugrische Volksstamm. II. B. p. 359, 388, 396. Georgi's Bemerkungen auf einer Reise im russ. Reiche. Petersburg. 1775. 1., 52. Bevégezvén itt az urali és volga földi finn népek ismertetését, szükségesnek tartom az ezutáni vizsgálóknak figyelembe ajánlani Jugria elfoglalásáról szóló orosz archivalis tudósításokat, mellyekből sok felvilágosítást reménylhetni: Lehrberg azt írja (p. 17, 18.), hogy mikor elfoglalták Jugriát, ott 47 erősített városok voltak, a' finn népeknek nem volt közönséges fejedelmök, hanem a' törzsökök külön főnökök által igazgattattak, a' hegyről leszállva első város a' sikon *Lapina* nevű volt, honnan az egyesült főnökök csapatjaikkal kiindultak az oroszok ellen, 's azoknak meghódítása nehezen és lassan ment, el-lenségeiket nem várták be hegylakukba, hanem ők mentek eleikbe a' siktérre.

lánti oceanig, területe keletről nyugotra száz mértföldet haladó. E' Laponniának physical tulajdonságához képest két része van, az egyik finn földhatár keletre, a' másik scandinávi földhatár nyugotra. Az első u. m. finn-lapp föld áll a' régi orosz lapp földből vagy is *Kola* félszigetből, 's az új orosz lapp földből vagy Kemi Lappmarkból, az utolsót vagy is scandinávi Lapp földet képezik a' norvégiai Lapp és finn 's az úgy nevezett svéd Lappmarkok, melyek délre mélyen bevágnak Drontheimig.

A' Finn név Geier szerint régi, 's ma is divatos, mely magában foglalta a' lappokat is, jól lehet egyik sem ismeri e' nevet. Hajdan a' két nemzet egy lehetett, de a' finnek ma nem ismerik el a' lapp rokonságot, midőn a' lapp örömet finn származatának mondja magát; majd mindenütt tőszomszédok, de azért jelenleg lelki és testi alkotjokra nézve is sokat különböznek egymástól.

Geier szerint makacsság bizodalmatlansággal vegyülve 's gyermeki affectusok a' lappok jellemei, a' finneknél pedig elhatározottság, erőteljes lényesség és gyakran sötét komolyság a' kitünőbb sajátságok.⁶⁶⁾

A' két nemzet már rég elszakadhatott egymástól, mivel physiognomiájok is különböző. A' lappok mind kicsiny termetűek, ritka köztők a' szálas ember, midőn a' finnek századokon keresztül is, ha bár köztők lagnak, épen úgy, mint a' normannok és svédek, nem mecsevéznek el, mely jeleneteknek okát az újabb természetvizsgálók a' nagyobb műveltségben keresik.

Egész Norvégiában, hol pedig lappok lagnak, nem használtatik a' *Lapp* nevezet, hanem a' helyett a' normann világból való *Finnar* szó van divatban; a' Lapp név Geier, Müller és Possart szerint scandináviában csak a' XII. század óta hallható, úgy látszik a' finnektől került ki, 's annyit tesz, mint szomszéd vagy határnép, mivel köztők és mellett laktak mindenütt Esthlandtól elkezdve a' jegestengerig; felső Finna földről nem nagyon rég szoríták őket ki a' finn Tavasztozok, a' mire még most is emlékeznek a' lapp maradványok.

⁶⁶⁾ Geschichte von Schweden. Hamburg. 1832. p. 89—91. és Arndt's Reise durch Schweden im Jahre 1804. Berlin. 1806. III. Th. p. 268.

Felosztják közönségesen a' lappokat hegyi és tengeri lappokra, amazok az Alpeseekben (Fjäll, Fjeld=föld) laknak, azért a' svédek őket a' veleik társalkodásban *Fjällman-Fjällfolk*-nak nevezik, csupa késsel fákból és szarukból igen szép műveket készítenek 's azokat eladogatják; a' tenger és tók mellett lakók halászat 's vadászat után élnek, 's legelhagyottabbak. ⁶¹⁾ Mone a' lappok vallásáról míg kereszténynek nem lettek — ezeket jegyzi fel. Nem volt köztök ki felett papi kast, a' családők vitték végbe az isteni tiszteletet, mert elszórt helyeken kunyhókban külön majorságokban laktak. *Tiermes* (=teremtő) *Seite* (Sátán?) és *Baive* (=bűvös, bájos?) főistenek voltak, kiknek magas hegy-csúcsokon, kösziklákon, vizeknél és szigeteken voltak körülfont és szentelt helyeik; a' XVI. században még 30 illy szent hely ismeretes volt a' lappok előtt, melyeknek neveik az istenek után fennmaradtak: például *Achikikvari* hegy, vagy is az öreg *Tiermes* hegye (=üköm hegye). *Tiermes*nek mellszobra fából volt készítve, melynek neve *muora Jubmel* (keleti finnekénél *Modor-Jumala*); a' szobor feje nyírfagyökér kerekgömbjéből készült, arcvonalok nélkül, melyen egy darab tűzkova állott, a' faderékba kalapács volt dugva, a' köből készült bálványoknak *Saite* neve volt. Fejékségeik hihetőleg e' régi vallásos czeremoniára mutatnak, 's mintegy igazolják későbbi kivándorlásokat a' finn-lapp földről.

A' három főistennek őszszel áldoztak 14 nappal Mihály nap előtt, mikor a' hosszú tél kezdődik; sorsvonással határozták el, melyiknek áldozzanak elébb. A' *Saite* vagy *Seite* képénél sok szarvasszarv volt felakasztva, honnan a' hely neve is *Tiorfo-i-gard-i* (=szarv-kert). A' *Baive* vagy bűvös nem más volt a' nép hite szerint, mint a' nap, minden állatnak az anyja; nüstény ifju szarvasokkal áldoztak ennek, mivel az *Baive* szülő asszonyi, a' *Tiermes* pedig teremtői férjfi nemü volt. A' Finn népek híresei voltak bűvészetjeikről, különösen a' lappok, a' dob (*quobdas*) főeszköz volt arra, a' kalapács, mellyel a' dobort verték, T formájú volt, szarvas szarvból készítve, még a' szelet is eladták a' finn-lappok a' hajósoknak három csomozatu kötéllel,

⁶¹⁾ Müller. I. B. 396, 496.

ha az első csomót megoldták, jó szél fútt, a' másodikra erősebb lett az, a' harmadik feloldásával szélvész támadt. Más bűvész eszközök volt a' *gan*, (gonosz?) bőrzacsokból állott, melyekbe rejtették a' bűvészetet, miért a' zacskók neve is *ganeska*, barlangokban bálványképeknél tartották azokat, kék — szárnyatlan, szunyogforma bogarakat eresztgetett ki a' bűvölő azon helyre hol kárt akart tenni, de e' gonosz lelkek nem árthattak senkinek, ha a' bűvös nem tudta az atyja nevét annak, kinek ártani kívánt; a' norvégi nyelvben is megragadt a' lapp *gan* szó, 's ártalmas bűvészeti éneket jelent, mert azok, kikhez a' *gan* ért, halál martalékjai lettek.⁶⁸⁾

V. Finna föld.

O. Finnusok.

A' Finna föld neve (Finna Land, Finnland: a' *Finna* család és föld név ma is meg van még a' székely földön) a' IX. században már előjő, de mint népnév sokkal régiebb, 's mint látni fogjuk a' historiai todalékban, romai és görög írókban is fellelhető.

A' normanni énekesek finn főnökeit (Finne höfdingen) emlegetik a' Jotun népnek. Jotunheim nálók óriások, vadnépek földje, hol *Finn* nevű király lakott.⁶⁹⁾ Ez a' Jotunheim, máskép *Skritfinnia*, volt a' finn biarmi földdel Dwina mellett Europa északi részének legészlebb határa a' norvégi tengertől nyugotra 's Uralig keletre.

A' Finna föld négy nagy ereszkedése vagy süllyedéseinél fogva — keletre a' Ladoga tó felé, északkeletre a' fejtér tengerre, délnek a' finn, nyugotnak a' bothniai öböl — lehet némileg a' számtalan tók közt eligazodni, 's négy viz vo-

⁶⁸⁾ Geschichte des Heidenthums im nördlichen Europa 1. Th. p. 21—40. Hogy a' lappokra sok mende mondát költöttek, a' mikre építeni nem lehet, mind Mone állítja, mind pedig Canul Leem megczáfolta a' vádakát, ki négy évig lakott köztök, jól ismerte őket, 's erkölcsi tekintetben különös dicséretet ruház rájuk. I. Magyar könyvház 3. szakasz. lap 647. Scheffer Lapponiája és Leem könyve már az első részben felhózzák.

⁶⁹⁾ Geier I: c. 1, 30; Schlötzer allg. Nord. Gesch. p. 442.

nalt kivenni, mellyek közt a' keleti és déli vonalak u. m. a' *Saimen*, és *Pai jäne* (Polyán ?) nagy tóvizek legfontosabbak.

A' Saimen tó kezdete a' Finna föld közepében *Kuopio* városnál van az északi széles: 63° alatt, ebből foly ki a' *Woxa* folyóvíz, mellynek gyönyörű cataractája *Imatra* név alatt ismeretes, és soha be nem fagy. E' folyóvíz melletti föld az orosz *Karelia* vagyis a' wiborgi kormányföld, melly csak egy részét teszi a' régi finn Kareliának, melly a' Saimen tótól kezdve a' Ladoga tóig, s a' finn öböltől a' fejtér tengerig kiterjedt, hol mindenütt finn-karélok laktak. Wiborg (Somen linna máskép = Finnák vára) régi fővárosa Kareliának, mellyet a' svédek 1293. építettek, magokat ott megfészkelvén, 's Kex halmot Ladoga tónál elfoglalván, a' mi finnus *Kakissalmi*, azaz *Kukus* = szorossa (Kökös ?)

A' *Paijäne* tó, melly nagy részét a' finna föld vizeinek délre a' pajánai öbölbe viszi, több tóból ered *Kuopio* és *Vássa* városok közt az északi széles: 63° alatt. E' tó mellett esik a' *Tawasta* föld vagy nyugoti finnek földé (mert a' karélok a' keletre esők, mellyet honni nyelvben *Häme* földnek neveznek, Nestorban *Jem* vagy *Jam* név alatt említettnek, Gervasius a' XIII. század elején *Jarmi* népnek írja, (populi Jarmenses) magok magokat *Häm*-nek (him ?) nevezik, a' svédek — tavasztoknak hívják. ¹⁰⁾

Az orosz finn nagy herczegségben karél, tavaszt vagy *häm* és *quen* vagy finn (máskép *kain*) népek laknak, kik a' bálti csud faju népek közül egyedül tarták fel annyira mennyire nemzetiségöket; a' tavast és *quain* törzsökhöz néltisztább a' finn nyelv, mint a' keleti karélek közt, az oroszok mindnyájokat németesen *finnlanzi*, azaz finnlandiak-

¹⁰⁾ Lehrberg l. c. p. 106, 149. Itt *Kainmu-laiset* = Kainföld lakói. *Ma a* a' finnül, *Ma esthnusul* = föld, a' *laiset* többes rag: *kainmu* = alacsony föld Juslen szótárában, nyugoti Bottnia már illy lapály, melly' a' régi Quenenland, Quenlandia Quenia egy részét tette. Porthan a' quäneket német fajnak vette, de Lehrberg szerint ok nélkül. Remusat quäneket finneknek mondja, a' chinai iratokban *wen* = finn a' *Häm* v. *Jam* föld Lehrberg szerint vizes földet jelent, mert az esthnus nyelvben *häm* = vizes, nedves: de e' még nem bizonyos. A' Jemenekről írt Sjögren *Memoires de l'academie imper. VI. serie. T. 1. 3-me Livraison. 1830.* Ő is Lehrberg után a' mai *Häm* földlakóit tartja Jemeneknek.

nak nevezik. Raske kimutatá, hogy hajdan a' finnek Norvégiában, Svéd- és Dánországekban elterjedve voltak,⁷¹⁾ ma is Gothlandban Finn heiden, Finn wälder (Finnskogar) helynevek fennmaradtak, 's svéd és norvég földön az ott lakó finnek száma tizenegyezerre tétetik, 's összesen az orosz hatalom alatt levőkkel 1,300,000 a' számok; hogy ha az urali és volga földi rokon finnágazatokat is hozzájuk számítjuk, három milliora lehet tenni a' keleti és nyugoti finnek számát.

Valamint a' lappok, úgy a' finnek is bűvészetjeikről híresek voltak hajdan, honnan a' finn szót is sokan bűvésznek magyarázzák. Saxo Grammaticus (L. V. p. 139. edit Klotz) feljegyzi a' XIII. században már „incantationum studiis incumbunt fenni“; hogy szent berkeik 's kápolnáik vagy kere metjek is volt mutatja IX. Gergely pápa bullája 1223-ból a' finn földi püspökökhöz: „lucos ac delubra deputata olim riti- „bus paganorum quae de novo a te conversi ad fidem eccle- „siae tuae voluntate spontanea contulerunt, ipsi ecclesiae „confirmamus.“⁷²⁾ Mone a' finn istenek közül megemlíti *Kawe* nevűt, ki maga magát teremte, másképp *vanha* a' neve (=vén) nevezteik *ukhónak* is (=ük: öreg). A' tavast föld lakói tisztelték még *Turrisast* is, hol *Tyrian vuori* szent hegye volt (=Tor vagy teremő vára), *Hiisi* v. *Hyse* rosz isten volt, vadonban lakott, azért *mene Hiiten* = menj Hiisihez annyi volt nálok Mone magyarázatja szerint, mint menj pokolba, vagy vigyen el az ördög; Georgi ezt finn ördögnek tartá, Mone pedig a' lapp pokolistennel (perkel, vagy peiko) rokonítá. Fő istenasszony volt nálok *Veden Ema* = viz anya, (véd, vod, vit, vitka) tenger istennéje, melyet az esthek is tiszteltek, apróbb isteneik voltak *Egres*, *Hyt-tavares*. Utoljára azt is megjegyzi Mone, hogy hibás vélemény azt hinni, hogy míg keresztények nem lettek, csupán val babona alatt nyögtek volna, mert a' lélek és világról

⁷¹⁾ Über Ursprung der altnord. Sprachen Stockholm. 1818. p. 112—146. és Müller I. B. p. 412, 459, 495, 514. Az 1815. kiadott statistikai táblák Finnlandia népességét 4,095,957 teszik, de ebben már a' nem finn lakosok is befoglalvák.

⁷²⁾ Acta Literar. Sveciae. 1726. p. 62.

való tudományok mást bizonyít, mint azt bőven fejtegeti, kihez a' tudni vágyót utasítjuk. ⁷³⁾

Vajon a' lievek, est, kur és lettus népek a' Bált tenger mellett finn fajhoz számíthatók-e? nincs a' tudósok által még kitisztázva; hogy nyelvökben sok finn, sláv 's német keverék van, bizonyos, legbizonyosabb út őket Mone szerint közvetítés útján átalakultaknak venni, melly szerint előbb finn, majd sláv, utoljára német elemekben olvadtak fel. ⁷⁴⁾

TOLDALÉK.

Historiai Jegyzetek.

A' finn nemzetről említést tesznek Ptolemaeus, Tacitus és Procop; az első *finn* a' másik *fenn* formában közli a' nevet, 's szerintek Vistula 's Bált tengerföld lakói voltak. Procop Scritiphinni (Σκριφίννι) (északi népet említ, mellyről írja, hogy vadállati életet folytat, a' mit Tappe a' lappokra magyaráz. ⁷⁵⁾ Procop e' népe nem más, mint a' névtelen ravennai geographus *Schridefen* (Sindifen) népe, mellyről írja, hogy ott az asszonyok is vadásznak. ⁷⁶⁾ Tacitus nem

⁷³⁾ Mone l. c. p. 43, 53, 58.

⁷⁴⁾ Müller és Sjögren is az inger vagy ischor földi népet és az estheket finn eredetűeknek mondják, Parrot szinte megismeri a' nyelvrokonságot, de kelta maradványoknak mondja. Az Esthek 500,000, az ischorok ezer főre számíttatnak, mind a' kettő karéli tőkéhez sorozható. l. Müllert II. B. p. 21. Arndt több okot is felhord: Über den Ursprung der eur. Sprachen. l. c. p. 319, 320. Parrot alaposan meg van csáfolva a' berlini critical folyóiratokban 1842. Septemb. Nro. 55.

⁷⁵⁾ Geschichte Russlands. 1. Th. p. 37.

⁷⁶⁾ Aborig. et Incan. Magyarorum, ed. Fejér p. 49. Ravennai geographusunk magában kevés hiteli, 's történetiróink szavára ne sokat építsenek. Eccard és Leibnitz őt gót írónak tartják a' VII. századból, Oudin a' XIII. Beretti a' IX. századra teszi, mint Wesseling Péter is, Beretti legjobb értekezést irt chorographiai tábláiról 's azzal zárja be, vix in subsidium licet illo uti non censuram agendo (l. Tabula chorogr. Italiae medii aevi in Muratori Scriptor. rerum Ital. X. Tom.) Wesseling is így ítél róla.

tudja magát elhatározni, vajon a' *peucin* vagy *bastarna*, *vened*, és *fenn* népeket germán vagy sarmat tőkéhez sorozza-e, azonban hajlandó a' vendeket germánok között számlálni, mivel állandó lakuk van, paizst viselnek, egyébaránt — ugymond — e' népek összeházasodnak egymással.
 77) Tehát így a' nemzeti és nyelvvegyíték korán megkezdődött. Brémai Adám a' XI. századból szinte nomádisaloknak írja a' finneket, mint Tacitus, és jó nyilasoknak. 78)

Egyik ágazatjokat byzanti István tanúsága szerint a' massiliai Pytheas emliti már Krist. szül. előtt 300 évvel *Ωστίαῖοι* (= Esztek, esthnusok) név alatt a' bált tengernél, 's a' mi csudálatosan összevág, Plinius, Pytheas utazásáról szóltaiban emliti ő utána a' guttonokat, kik ugyan ott gyan-tákkal kereskednek, 's e' guttonok, mint Ptolemaeusban olvasni, finnusok szomszédjai. 79) Tacitus az esthnoknak tulajdonítja a' gyanta szedését. „Aesti soli succinum inter vada atque in ipso littore legunt“ 's e' helyekre tekintve írja Arndt, a' régi eszt nép a' finnek szomszédjok volt, kik hajdan a' Vistula mellett laktak, mint ma is az esztek szom-

77) Peucinatorum Venedorumque et Fennorum nationes Germanis an Sarmatis adscribam, dubito. Quamquam Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone, cultu, sede ac domiciliis ut Germani agunt: sordes omnium ac torpor, ceterum connubiis mixtis non nihil in Sarmatarum habitum foedantur. Venedi multum ex moribus traxerunt, nam quidquid inter Peucinos Fennosque sylvarum ac montium erigitur, latrociniiis pererrant etc. de mor. Germ. c. 46.

78) Fejér közlé már a' helyet l. c. p. 49.

79) Steph Byzant sub voce *Ωστίαῖος*, ἔθνος, *παρὰ τῷ δυτικῷ ὁκεανῷ ἔς κορινθίους Ἀρτιμείδους Φησι, Πυθίας δ' Ωστίαῖος* Plinius (h. n. 37. 2.) Pytheas Guttonibus, Germaniae genti accolis estuarum oceani Mentenomon nomine, spatio stadiorum sex millium ab hac diei navigatione insulam abesse Abalum illuc vero fluctibus (electrum) advehi, et esse concreti maris purgamentum; incolas pro ligno ad ignem uti eo, proximiisque Teutonibus vendere.

Ptolemaeus 3,5. edit Mont. p. 73. *Παρὰ μὲν τὸν Οὐσιστελαν ποταμὸν ὑπο τὰς οὐνίδας Γυθωνες, εἴτα φίνιοι, εἴτα Βελανες*. etc. Bochart a' mus phinnicus arabul *phenek* nevet (nyusztbőr) e' vadász finnek nevéhez köti. Hierozoicon p. 1007. edit Clodii Francof. 1675. E' gutton vagy Budin népről (Codin vallást tartók) jeles értekezést irt Halling de flava gente Budinorum. Berolini 1834. Vajon az aesti, eszt név nem áll-e az finn oszták névvel összefüggésben, midőn éppen itt a' porosz *Sameland* is van (l. Samojéd szóról a' 18. jegyzeteket) magok földjét *Eesti-Mana* k nevezik, további vizsgálatot érdemel.

szédjai a' finneknék, e' két nép most is egy töke, egy nyelvű, mind a' kettő egyenlő családi és törzsöki neveket viselnek. ⁸⁰⁾

Hogy a' romai császárok idejében is tudva volt a' *finn* nevezet, sőt ellenők hadakoztak is a' Borysthenesnél kitetszik azon pénzfelírásokból, mellyeket Fejér Vaillant és Banduri után közöl „Imperator Caesar, Caius *Finnius* Gallus, Vand. Volusianus“ Imperatori, Caesari, Cajo Vandalico Finnico etc. ⁸¹⁾

Jordanis (ez jobb írás Jordannesnél) szinte a' VI. századból említi az eszteket Vistula torkolatjánál, csendes természetűeknek írja, ⁸²⁾ később is nagy Károly császár idejéből, úgy az északi szent könyvekben is (Eddák) említvők, mellyekből folytonosan következik, hogy a' finn nemzet legrégibb lakója északi Európának, a' mit Geier, Müller, Rask is elismernek, 's legujabban Schayes, Belgium és Hollandia tudós historicusa hason eredményre jutott, midőn északi Europa ős lakosai közt a' *finn*, *sláv*, *német* és *kelta* fajokat kiemelte. ⁸³⁾

Megérintettük felebb (70-ik jegyzetben), hogy Abel Remusat a' finn és a' chinai iratokban előjövő *ven* nemzetet egynek találta, elősoroztuk Ritter után keleti magos Ásiában máig is fennmaradt magyaros hely- és személyneveket, mellyek közt a' *madschar* tő legszembeütőbb, most közlöm ez ásiái *ven* népről szóló tudósításokat is, mellyről még nem bizonyos, vajon *finn* vagy *hunnus* fajnak vehető-e, vagy épen mind a' hármat egy tőkéből származottnak kell-e venni, ámbár őszinte megvalljuk, hogy a' hunnus származat ellen fontos okok szólnak, kikkel a' finnusokat és így a

⁸⁰⁾ Arndt, l. c. p. 319, 320.

⁸¹⁾ Fejér Aborigin. p. 36.

⁸²⁾ Ad littus autem oceani ubi tribus faucibus fluēta Vistulae fluminis ebiuntur Vidivarii resident ex diversis nationibus aggregati (Tacitus már erre utalt, mint láttuk) post quos ripam oceani item Aesti tenent, pacatum hominum genus. Jordanes de reb. get. c. 5.

⁸³⁾ Fejér felhozza a' későbbi helyeket is p. 36, 49. l. c. Schayes könyve „Les Pays Bas avant et durant la domination Romaine etc. Brüssel 2. vol. 1838. figyelmet érdemlő. l. megismertetését Hall. Ergän. Blätter. Nro. 46, 47. 1841 Junius.

magyarokat is rokonítani nem mernők, természetesen a' Kristus előtti időkről értvén ezt, mert azután a' népvándorlások következtében sok összeelegyedés történt, nevezetesen a' hunnus névben a' finnák egy része is későbbben be-foglaltatott, mint Remusat véli, Helmold pedig tisztán írja: „haec etiam (Russia) chunigard dicitur, eo quod ibi sedes Hunnorum fuerit“ ⁸⁴⁾ és hogy Attila seregeiben nem csupán hunnokok, azaz a' leírások szerint mongol fajú népek, hanem finn csoportok is voltak, alkalmasint hihető.

Ez ásiái — ott ősi *ven* népről olvassuk már Ritterben, hogy ez a' Thang dynastia alatt készült annalisok szerint Jaxartes és Oxus vizek közt lakott, a' fejedelemeinek *tschaovu* (Remusatban *chaovu*) czime volt, a' kormányja alatt lévő számos nép *ouen* (vagy *ven*, *van*) név alatt a' két víz mentiben elterjedve volt délre azoknak torkolatjáig. E' nép fejedelmei Kristus előtt kétszáz évvel keleti Turkestanban laktak, (tehát China szomszédságában); rokon volt-e a' getákhoz, kikkel később, chinai tudósítások szerint, Sogd földön összekeveredtek, nem mondatik, de az összeelegyedés után is függetlenségét soká fenntartá. Már a' Wei dynastia alatt (398—543 Kristus előtt) említették ez a' nép China szomszédságában, mikor Thianschan völgyeit lakta, mely-lyekből a' hiungnuk kergették ki, 's Kaspium földjeire tovább tolták keletre és északra, de innen is a' Thang dynastia annalisai szerint a' thukiuk (hiungnuk örökösei) elverék, mely historiai feljegyzés és hagyomány más későbbi chinai kútfőkben is viszont előjő. Az ő *ven* családnép feje minden rokonait királyokká tette, mert szerették a' népágazatok, 's az általa alapított dynastiák *tschaovu* czimeket fenntarták a' VII. századig, mikor az iszlám kezdett közibe terjedni, thukiu princznékkal összeházasodván, a' thukiuk adózói lettek, kik nyugotra mindinkább kiterjeszték hatalmokat.

Másutt így ír Ritter a' *Ta-van* vagy *ven* nép földéről: *Ta-van* vagy más névvel *Tahia* (= Tahi föld, a' régi Dá-hák vagy Tahiák földje, ma iszlami neve Ferghana) és *Ansi* (Bokhara) földek egyeznek éghajlathoz, terméseikben, a'

⁸⁴⁾ Chronica Slavorum Francof. 1584. in fol. l. 1. c. 1.

lakosok is hason szokást követnek, de nyelvök különböző dialectü, azonban megértik egymást (meg kell jegyezni, hogy itt Vouti — chinai császár háborujáról *van* szó 120. Kristus előtt, 's a' chinai író többnyire csak *Van* földet ír) mindnyájan beesett szemüek, nagy szakállók és bajszok van, jó kereskedők, asszonyaikat különösen megbecsülik. *Muku* nevű királyok nem akart a' hires *eulchi* lófajból adót adni a' császárnak, 's azért folyt a háboru. Matuanlin 627. Krist. után írja rólok, hogy hosszú életüek a' lakosok, a' király *tschaovu* törzsökből való, czime *Alithsi*, arany ágyban fekszik, mellynek kosformája van, nevének fején aranyékü virágok csillognak, turkfaju népek hódíták akkor meg őket, 's már 642-ben *Khipi*, 's *Opotchi* turk nevű királyok parancsoltak a' lakosoknak, az elüzlött nemzeti király chinai oltalom alá vette magát, hol csendes menedékhelyet kapván, meg is holt.

A' *Ven* föld nemcsak a' máj Ferghanat, hanem más tartományokat is, például samarkandot, osruschnaht is magában foglalta, Matuanlin szerint öt nagy, és száz apróbb városaik voltak a' *ven* népnek, *Tesi* istennek (tüj?) egy barlanggal átellenben kétszer áldoztak évenként, melly istennek 15 láb magasnyi arany szobra volt, 's annak tisztellete a' caspi földig kiterjedt, maga a' chinai császár Han dynastiából *Tesi* isten templomába arany képszbrot küldött.

A' *tschaovu* vagy *ven* nép kilencz kis királyságra osztott fel, nevét *tschaovu* várostól vette, melly *Kilian* hegyek közt épült, hiungnuk szoríták nyugotra, Sogd földet elfoglalván, ott a' majd utánck hajtott gétákkal vegyültek össze, de régi lakok emlékezetére fenntarták *tschaovu* neveket. A' persa régi írókban *shave schahnak* van átírva, Samarkand volt a' kilencz királyság közepe, melly *Khangkiunak* neveztetik a' chinai iratokban, itt volt 435—439 közt *napi* nevű királyok, szinte 605—616 közt említve van *ven* nemzetből *Khang* királya, ki drága kövekkel kirakott tiarát viselt, ruhája fejér szövetü volt, a' királyné haja csomóba kötve fejér szőnyeggel fedve volt. Eddig Ritter. Remusát pedig azt is írja, hogy a' *Youe-chi* nagy nép egyik ágazatja is *ven* nevet viselt, 's ugyan csak a' Han dynastia idejében *Ya-tsa* nép lakott Kaspium felett északra, melly hasonlított azon néphez, melly az Oxuson tuli földeken *chaovu* név

alatt lakott. Ez a' *Ya-tscha* nép a' második százban *Alan* nevet vett fel, addig a' déli részen lakóktól függött, akkor független lett. A' többit úgy adván elő, mint Ritter így rekeszti bé a' *ven* népről értekezését. Ezekből az jó ki, hogy az ásiái finnákat előbb hiungnuk, azután tatárok győzvén meg, ez utolsóktól nyertek turk nevet. *Kio-mutschi* (Kamótsi) nevű királyok, *Toutha* nevű leányát a' thukieu turknép chánjának adta feleségül, 's annak vasallja lett. ⁸⁵⁾

A' finn népeket máskép *csudoknak* is nevezik, de a' mennyire tudom, csak az oroszok nevezték így el a' *Peipus* tó körül lakó esthoni (Karéli) finn népséget, melly tónak jelenleg is orosz neve *tschuds koye ozero*. Remusat szerint e' nép ismeretlen keleti Ásiában, Fischer pedig azt jegyzi fel, hogy a' régi oroszoknál *csud* vagy *tschud* annyit tett, mint idegen, barbar, a' mi a' magyar *csuda* szónak felel meg, ⁸⁶⁾ tehát nem is saját nemzeti névnek vehető ez az orosz elnevezés, 's ha ma az Altai hegyekben is *csud* temetőkről, bányákról szólnak az írók, az csak orosz szokás és utánozás.

Még inkább nem lehet az orosz *csúd* nevet a' régi *scytha* névhez kötni, ámbár tekintélyes tudósok nevei (Bayer, Arndt, Nil-Idmann, Hüllmann, Schaffarik, Rask) diszlenek is azoknak sorában, kik azt állítják, mert Halling mutogatásai, hogy *scytha* annyi mint *nyilas*, *nyilazó*, még sehol és senki által nincsenek felforgatva; 's egy könnyen nem is felforgathatók; ⁸⁷⁾ a' mellett szinte más tudósok, mint *Ade-lung*, *Lehrberg*, *Klaproth*, *Remusat*, nem ok nélkül vetik félre az illy amalgamatiót, mellynek más alapja nincs, mint az összehangzás.

Az már más kérdés, lehet-e a' finn népeket *scytha* tő-

⁸⁵⁾ Erdkunde von Asien. V. Band. 608, 624, 640, 647, 650, 655: itt a' *Yan-thsai* (Jancsó) alánoknak még chinai iratokban 452—462 közt *Thes u* és *Venna cha* nevék is van (Tesu-istenről-e? és v é n ?) Recherches sur les langues Tartares par Remusat. 1. T. p. 317—319.

⁸⁶⁾ Remusat. l. c. p. 18, 18. és Fischer's siberische Geschichte. T. 1. p. 129.

⁸⁷⁾ Halling's Geschichte der Skythen. I. 62. és vesd össze a' keleti nyelvekről írt értekezésemet. Tud. Tár. 1839. August. December.

héköl származtatni? ez legalább eddig nincs feloldozva, 's tán még sokára vagy örökre is feloldhatatlan kérdés leend.

Herodot europai scythiája keskeny föld volt, mint maga leírja, Mannert és Gatterer ok nélkül viszik azt fel északra az 52 – 54 fokig, Köppen, a' leíráshoz támaszkodva, 's a' stadiumok kimérésében Rennel és Bredov számításait követve, kimutatá, hogy az, párvonalban az asóvi tengerrel, az északi szélesség 52 fokán túl nem terjedt. ⁸⁵⁾

Herodot (4, 99.) az Ister torkolatjánál kezdi meg a' scythia földet, 's írja (4, 81.), hogy sok a' scythia nép, de kevés az igaz scythia. Ephorus kezdte a' scythia földet szélesebbre terjesztetni, ő osztá fel a' földet Strabo szerint négy égtájra, a' keletit — úgy mond — indusok, a' délit aethiopsok, nyugotit kelták, az északit scythák lakják, azért Bayer helyesen írja: „Equidem scio post Herodotum extitisse, qui scythicum nomen latius extenderent, quibus Ephorus praelusit, cuius fragmentum Cosmas aegyptius nobis servavit. Sed hi *per compendium* totas regiones uno vocabulo comprehendebant, uti nos Asiam, Africam, Europam, illi scythas, aethiopas, celtas etc.“ ⁸⁹⁾ Bizonyosan Strabo is csak Ephorust tartá szeme előtt, midőn írja: „minden északi népet a' régi görögök köznévvvel scytháknak neveztek és kelto scytháknak. ⁹⁰⁾ Így ír Procop is „a Moetis tótól távolabb gótok, visigótok, vandalok 's más gót népek laknak, kiket scytháknak is neveztek hajdan, melly az azon részen lakóknak közneve volt. ⁹¹⁾ Így Jordanis a' maga skythiáját Ister torkolatjától a' kaspi tenger keleti részéig terjeszti ki, nem különben irt Ammian Marcellin is ⁹²⁾ és ha

⁸⁸⁾ Jahrb. der Litteratur. B. XX p. 267. et seq. vesd össze Gatterert. Götting. Gelehrte Anzeigen. 1798. p. 1217. et seq. és Hallingot Wiener Jahrb. der Litter. B. LXIII.

⁸⁹⁾ Belli adparat ad Hist. Hungar. Posonii 1735. p. 409. hol Bayer levele közöltetik.

⁹⁰⁾ L. XI. p. 507.

⁹¹⁾ LIV. c. 5. bell. goth.

⁹²⁾ Jornandis de reb. Getar. c. 5. Scythia si quidem Germaniae terrae confinis eo tenus ubi Hister oritur amnis — tendens etc. mind e' helyeket eredetileg, és a' görög idézeteket latin fordításban is hüven közlé már Halling Schaffarik munkája bírálatjában Jahrb. der Litter. B. 63.

Pliniusra figyelmeztünk, okát is adhatjuk, miért bizonytalanok és habozók a' scytha földről való tudósítások. Ugyan is ő, minekutána megírta, hogy a' *napaei* és *apellaei* scytha népek Ásiában kivesztek, azt is megjegyzi, hogy a' régi írók tudósításain nincs mit építeni, mert magok közt nem meg-egyeztethetők a' számtalan kobori nemzetek miatt: „nec in alia parte maior auctorum inconstantia, credo propter innumeras vagasque gentes“ (6, 19.) Klaproth csak viszhangozta ezt, a' mit Plinius itt megírt, hogy hihetőleg a' bizonytalan skytha névben a' finn népek is befoglaltattak. ⁹³⁾

Egyenes tanuság ezekből, hogy az északi népek törté-riája csak ott kezdődik, hol ezek magokat a' *scythae*, később a' *sarmatae* burkozatokból kifejtették, állandó saját neveken léptek fel, 's azok alatt lettek ismereteseek. Így például a' gótok, hunnuszok, avarok, serbszlávok, bulgárok, kozárok, 'stb. historiai népekké váltak, egyik előbb másik később, miként érintkezésbe jöttek a' romai keleti és nyugoti birodalommal, telteik és nevezetjeik annálisokban foglaltattak.

Mikor Tacitus a' finnekről szót tesz, azt is megjegyzi, hogy nem tudja, germanokhoz számlálja-e vagy sarmatákhoz; Plinius pedig azt írja, hogy a' scythae név sarmatakra és germanokra is átment már: „*scytharum nomen usque quaquam transit in sarmatas, atque germanos;*“ (4, 21.) tehát a' szövevények ily tömkelegében legfelebb az nyujthatna még világot, ha a' kelta, scythae, sarmatae, german összesé-ges nemzetek alatt befoglalt népek testalkotjok, színeik, fegyverkezésök, életmódjuk, szokásaikról, nyelvekről szóló hagyományok összehasonlítottatnának, mi fáradságos mun-kát némileg Halling meg is tett, de minden ügyelet nélkül a' finn törzsökre: ha szinte fürkészetei sokban kielégítőek is, és bámulatra méltók fölfedezései, megvalljuk mégis őszinte, hogy az általa nyert eredményeken nem sokat építhetni a' finn népek tekintetében. — Szerinte ásiái Europa vagy is a' kaspi *Aram* vagy *Sur* föld, Belurtag, Hindokousch (Paro-

p. 118. et seq. azért itt felesleg volna kiírni. Legujabban Lindner irt Herodot europai scythiájáról, de könyve tömérdek hibákkal van el-árasztva, mint Bobrik jelesen kimutató. Berliner Jahrbücher für wiss. Critik. 1842. August.

⁹³⁾ Asia Polyglotta. p. 182.

pamisch) Manesch, Elburs, Erwend, 's nyugoti Kaukasus által körükerített tengerparti tartomány volt a' szöke népek ősi lakhelye, melly állítását a' chinai annalisokból Remusat, Klaproth és Ritter által kimutatott öt szöke népfajokkal egyeztetésbe hozza, ezek voltak az ásiái scythák, kik egyszersmind Európának legrégibb lakói.

A' kelták vagy gallusok és germánok scythia ariusok ivadéakai, sarmaták vagy is slávok, Kristus előtt 150 évvel léptek át először a' Tanaison, addig Europa nem ismerte őket. Minekutána Eden fekvését és a' paradicsomot Hindokusch felett az istenített Meru hegynél és Kaschmir kies földjén Tedjen, Amu, Sir, Yarkend és Khotan vizek között tudományyal meghatározó, zsidó, indus, chinai és mongol hagyományokat e' részben összehasonlítván, 's a' nehézségeket kiegyengetvén, átmegy a' barna és szöke emberfajok vallásos egymásközi meg hasonlításokra, melyek következtetésében a' szökek délről északra a' Kaspium keleti oldalára feltolattak, honnan az első népvándorlások Europa felé két uton történtek meg, u. m. Kaspium dél nyugoti oldalánál Kaukasus déli részére, Kisásiába, Thraciába, Illyriába, felső Itáliába, Galliába és Spanyolországba: a' másik természetes ut vezetett Kaspium keleti oldaláról annak északi részére a' Kaukasus felső csúcsára, a' pontusra és alpesi hegyekre a' Rhajnáig. Ha már ez áll, 's a' szöke népek mind scythia fajok, úgy bizonyosan a' finn nyugoti ágazatok is scythák, mert a' köztők utazott Arndt így ír róluk: „Ha valamely finn faluba megy az ember, legott látja a' csoport gyermekeket mind hófehérségű hajjal, 's a' barna hajút nem is tartják finn vérűnek, 's még a' vegyült csüd fajuaknál is terjedtebb a' szöke szín, holott a' mongolok vagy régi hunnuszok mind sötét színűek képekben, 's fekete korom szeműek, mint a' samojedek, tungusok, tatárok.“⁹⁴⁾ Dobrovskzi is így ír a' svéd finnekről: „szemeik — úgy mond — beljebb állnak, mint a' svédeknek, hajok nagyobb részint veres, 's úgy látszik, a' veres vagy szöke szín kedvelt szín köztők, mert illy színű süvegekben járnak a' templomokba is, a' mi fő ékességök. Más rokonaik a' permek,

⁹⁴⁾ Arndt t. c. p. 315.

syryjének, vitkaiak, obi ostyákok, majd mind veresszőke hajuak, kék szeműek, mint Strahlenberg is írja, midőn a' lappok, cseremisiz, mordva, vogul népek fekete hajuak, és szeműek, ez utókhöz tartnak a' magyarok is, mert nyelvök legközelebb jár a' vogulokéhoz.“⁹⁵⁾

Bár mint igyekezzenek is a' régiség buvárjai testalkotra, külső színre valami állandó rendszert építeni, őszinte megvalljuk, hogy mi azon meg nem nyughatunk; mert ha a z emberiség első időszakában az illy rendszer régi hagyományoknál fogva elfogadható is, mivel sok alaptétel vallás és mythologia útján azt igazolni látszik, de már a' megosz-lás és költözködés idejében, vagyis inkább annak folytá-ban — életmód, éghajlat, háboruk, kulturai 's más össze-elegyedési viszonyok által az első időszaki rendszernek is felkellett bomlani, 's abból a' mai nemzetek historiai leszármaztatására biztosan többé következtetni nem lehet. Például a' scythákat szem előtt tartva, ha azok germanok voltak, vagy mint Procop írja, gótok, mert szerinte azon időben, mi-kor ő élt, scytha és gót nyelv egy volt, úgy a' nyugoti finn nyelvben a' régi gót nyelv némi maradványai mutatkozná-nak, mikép azok a' mai német nyelvben Ulphilas fordítása-i-ból ki is mutatvák, de illy nyomokra abban nem akadátni, mert egyes oda tévedt normann, svéd szók semmit nem bi-zonyíthatnak, a' mellett a' finn törzsökü nyelvek rendszere egész más alkotó, mint a' gót-germán nyelveké, mint azt magok a' nyelvosztályozók legujabban is elismerték. Ha most már azt is meggondoljuk, hogy a' keleti finn-ugor nép ágazatok többnyire barnák és nem szökek, 's mégis nyel-vőkben belsőleg is sok az egyezés, nagyobb biztonságra nincs szükség, hogy illy elemekből többé kiindulni nem lehet.

Tudták is résziben e' körülményeket a' régi írók, mert Plinius és Vitruv írják, hogy a' hideg észak szöke; a' déli meleg föld barna embereket terem.⁹⁶⁾ Bizonyos az is más-

⁹⁵⁾ Litterarische Reise p. 93 Gyarmathi p. 182. csak Dobrovski után mondá, hogy a' vogul nyelvben legtöbb magyar szó van.

⁹⁶⁾ Plinius 2, 73. Aethiopes vicino sideris vapore torreri adustusque similes gigni, barba et capillo vibrato, non est dubium; adversa plaga

felől, hogy összeelegyedéskor a' barna szín elnyomja a' szökét, mint ezt maga Halling az olasz lombárdokban és más esetekben is megismeri; tehát annyi változások, népvándorlások és összeelegyedések után világteremtése idejéig felvinni akarni az ethnographiai szövedékeket nem egyéb, mint tudós elmejáték.

Igy van a' dolog a' fegyverkezések, életmód, szokások és nyelvmaradványok összehasonlításával is, melyekről különben is olly szűken folynak a' kutfők, hogy azokon széles és alapos vizsgálatokat megkezdeni nem lehet, kivált az ősi korra való tekintetből, a' mellett, hogy a' későbbi időről egyik mint más nemzet mellett szólanak a' bizonyítványok, 's elkülönözött saját jellemekben gyéren tűnnek fel, Schayes észrevétele ide illeszthető levén, hogy részletes szokások egyenlősége semmit nem mutat, mert az a' vad állapotok közönséges feltűnő oldala.

mundi atque glaciali candida cute esse gentes, flavis promissa crinibus, truces vero coeli ex rigore “

Vitruv pedig így ír: „sub septemtrionibus nutriuntur gentes immanibus corporibus, candidis coloribus, directo capillo et rufocaeiis oculis, sanguine multo.“ Lásd Rittert is Vorhalle der europ. Völkergeschichten p. 292. A' németországi sláv vend népek eleven példák ez állításra. Ugyan is a' vendeket slávok közzé számlálják, 's ezeket ismét némellyek mongol tatár fajhoz. Hegyesen kiálló posacsontok, a' humloksont belapulása ott, hol a' szemek 's ör kezdődnek, főbb bélyegek, mellyek őket a' germán szabályos ovalis formájú arczoktól megkülönböztetik. De épen azon helyeken, hol vendek laknak, lehet olly vidékekre akadni, hol ellenkező arczvonalu vendek laknak, pedig a' leirt bélyegű vendek kerítik őket körül; rendesen ott láthatni ezt, hol hegyek, tók, erdők által el vagynak zárva, legalább így van Lausitzban. Itt még régi vendnyelvre 's öltözetre akadáhatni, mind ez megismerhető Pomerániában is, 's az arczvonalt 's öltözet sajátságai hasonlólag mutatkoznak Csehországban 's Németország egyes megyéiben is, mellyeket ritkán látogatnak meg az utasok, például a' cölni felső vidéket vagy úgy nevezetett Sauerlandot. Ez arcz kétféle különböző bélyege nemcsak a' vend, hanem a' német fajok közt is észrevehető, sőt minden europai népek közt egy helyt egyik másutt a' másik arczbélyeg feltűnőbb jelenet, 's úgy látszik, hogy az utasok itt is azt akarta előhozni, a' mit a' föld és hegyek alakulásában követett, kétféle formát, mellyek ismét más formákba mennek át. L. Jahrb. der Litteratur. B. XIX. p. 54, 55; 's a' mit Schott Wilhelm elmondott a' mongol és caucasi fajokról a' berlini critical folyóiratokban. 1834. August. Nro. 27.

E' szempontból kiindulva, állítám felebb, hogy a' *hunn*, *finn* és *magyar* nemzetet összerokonítani most nem merném, pedig magam is úgy hittem és vallám egykor, mikor a' székely nemzet historiáját megírtam (1829), hogy a' székelyek hunnus maradványok, mert ez közhagyománykép szállott reájok, de most hihetőbbnek tartom, hogy a' székelyek mint magyarok a' finn-ogor nagy néptökéhez számíthatók, 's a' mi a' székely hagyományt, a' hunn írásmódot 'stb. illeti, könnyebben megfejthetőnek vélem azon az uton, hogy Attila népei közt finn és gót népek is hadakoztak, 's a' hunnus név épen úgy, mint a' *scytha* és *turk* nevek — zsoldosaira, szövetségeseire, 's mindazokra, kik velek harczoltak, kiterjesztett, a' mint ezt már Horn a' XVII. században állítja, később pedig Stritter byzanti írókból példákkal kimutatá. ⁹¹⁾

A' hunn-magyar rokonítás ellen szóló főbb nehézségeket itt elő sorozom.

I. A' chinai kutfőkben jártas, különben is nagy orien-talista Neumann így ír Attila hunnusairól: „A' ki csak felülegesen olvasta is Ammian Marcellint és Jordanist, 's ki ismeri a' mongol faj kitünő physical sajátságait, nem kételhetik a' hunnusok mongol származásán, azok nem finn, nem is turk tökéek, mint némellyek állítják. A' chinaiak *hiongnu* népei ezek, e' mongol hunnok sok századon át laktak a' mai kirgiskaisak pusztákon a' káspi tengernek keletre és északra nomadisálva, vadászatból 's baromtartásból éltek, kanczatejet (kumis) ittak, maradványaik a' kalmukok ma is így élnek. A' IV. század közepe után e' tisztátalan nép, mely véteknek tartá öltözetjét mosni és változtatni, a' Maeotishoz és Don vizhez jött, innen a' góthok Hermanarich alatt megerősödvé széles birodalmat képeztek, de a' hunnok a' vizen lófarkokhoz ragaszkodva, vagy azon ülve átkelvé, a' német faju népeket magokkal ragadák, 's velek nyugotra és délre törtek.“⁹²⁾ Leibnitz, d'Anville, Gatterer, Spittler, Arndt, Remusat, Klaproth, Pallas, Bergmann, Karamsin,

⁹¹⁾ Memoria populor. I. p. 451. Ita late patuit apud scriptores byzantinos et fluctuat Hunnorum nomen, ut quam proprie gentem eo designare voluerint, ipsi ignorasse videantur. etc.

⁹²⁾ Bayerische gelehrte Anzeigen. 1840. Nro. 17. Jänner.

mind ezt állítják, 's mindnyájan physiognomiai hasonlatosságokra építék véleményöket. ⁹⁹⁾

A' többek közt Arnd így ír: „Hogy a' hunnuszok mongol fajuk voltak, nemcsak leirt testalkotjuk mutatja, mely a' máii mongolokéval talál, hanem a' chinai geographia kivonatjában is az áll, mely oroszra van fordítva: „Das Volk, welches sich jetzt Mongolen nennt, nannte sich in alten Zeiten *Chunium*, *Chunjum* (Hunnen, Chunen, Kunen, wie sie auch in abendländischen Schriften verschieden benannt werden). A' chinaiak ma is a' mongol tisztelet *Hun*, a' mongol herceget és tábornokot *Vannak* nevezik, a' nagy szótarban a' mongol nyelv három dialectjében (mongol, kalmuk, burät) *Kun*, *Kung*, *Kumin* embert jelent. A' hunnuszok nyugatra menvén, a' csudokat meghódíták, 's veleik tovább hatottak 's foglaltak. Innen megmagyarázható, miért *Russia Hunigard*, vagy *Chunigard*, vagy csak *Kuene* név alatt jó elő a' historiában, mert brémai Ádám szerint e' földet hajdani hunnuszok bírták.“ ¹⁰⁰⁾

II. Az anthropologusok, tudjuk, három fő fajra osztják az embereket u. m. kaukási, mongol és néger vagy aethiopi fajokra. Ritter chinai historicusok után jegyzi fel, hogy az ötödik században még megvolt a' látható különbség közép Ásiában, mely szerint a' chinai mongol vagy mandschu fajt jellemző négyszegű kaponya alakulás, kiálló pofacsontok, sima vagy tompa orr, kidülő szemgolyók összeütőközök voltak a' nyugoti arczvonalokkal, melyeket a' chinaiak mint egy csufolólag *lóképeknek* mondtak, 's ez utolsó nálunk épen

⁹⁹⁾ Gatterer két értekezést írt a' hunnuszokról, melyek a' göttingai commentariusokban láttak világot 1798, 's melyekben a' mongol származást mutogatja. Bergmann néhány kalmuk kifejezéseket összehasonlít a' hunnusz nevekkel és czimekkel, melyek a' mongolok közt máig divatosok. L. Remusat, *Recherches* p. 245. és Bergmann's *nomadische Streifereyen*. T. I. p. 123. Karamshin is azt írja, hogy a' hunnuszok leírása Ammian Marcellinben mindenben talál a' Kobi pusztán tanyázó mongolokra, ugyanezt állítja a' mongol nyelvet értő Schmidt is *Extraits d'une histoire de chans Mogols Journal Asiatique* 1822.

¹⁰⁰⁾ Arndt. I. c. p. 255, 256.

¹⁰¹⁾ Erdkunde. I. 355.

a' görög profil, a' kaukasi fajnak sajátja, még ma is vagy-nak, ugymond, turk és indogerman népek, mellyek nem vegyültek nagyon össze az elsőekkel, feltarták a' régi profilt, melly eldődeiket egykor China határföldjein jellemző. ¹⁰¹⁾

Ma a' Mustag hegy (Imaus) környékeit nagy és kis Bukáriában *turk*, az Altai hegy vidékeit mongol faju népek lakják legtöbb számmal, az elsőeknek *characteristicus* jegyei, (mellyeknél fogva a' kaukasi fajhoz számítvák) az inkább fejér, de könnyen barnuló szín, sötét haj, csaknem kerek koponya, ovalis kép, erős szakáll majd merő *sanguineus* (tüzes) vagy szeles véralkat. A' mongoloknál, kik az Altai hegyeket a' Gobi pusztát chinai falakig lakják, ez mind másképp van; köztük a' sárgás bőr, fekete, vékony haj, kicsi beesett szemek, vékony szakáll (vagy szőr) csaknem négyszögű koponya, széles, lapos kép, tompa orr, nagy fülek, *melancholicus* vagy vizes véralkat, teszik a' nemzeti jellemeket. ¹⁰²⁾

Az eredeti turkok — írja Klaproth — hasonlítanak az európai szép emberfajhoz, de a' keverékek már tompa orruak, kiálló állkapozájuk, a' mongol vegyület itt is, mint más népeknél, például az orosz földön, kitetszik. ¹⁰³⁾

Pallás így ír: a' mongolok, mint az afrikai népek jellemző arczképűek, fejök növése különös, kivált a' kálmuk koponyákon észrevehető, tompa orr, ugyyszólva szakállatlanság, görbe lábak és czombok, sárga fekete bőrök van. Scherer is így ír: „kis szeműek, széles, betompult orruak, felduzzadt pofák, 's azokon magoson kiülő csontok, kevés szőr szakálloknál, széles vállak, rövid lábak.“ ¹⁰⁴⁾

¹⁰¹⁾ Erdkunde I. 355.

¹⁰²⁾ L. az öt mustrát (mintát) Blumenbachnál *Abbildungen nach historischen Gegenständen* I. Heft 's ugyan e' tudós de generis *humani varietate és decades craniorum* című munkáit: és Erdmann *Medicinische Topographie des Gouvernements Kasan* I. 78.

¹⁰³⁾ *Asia Polyglotta*. p. 236.

¹⁰⁴⁾ *Nachrichten über die mongol. Völker*. I. Th. p. 97. és Scherer's *nordische Nebenstunden*. I. Th. p. 192. *Vesd össze Hammert is Geschichte der goldenen Horde* Lap 42. 128.

Lássuk most már, mi áll a' történetírókban Attiláról és hunnusaírók. Ammian Marcellin így ír: „*exigui forma, imberbes, spandonibus similes — opimis cervicibus — prodigiosae formae, pandi ut bipedes existimes bestias, vel quales in commarginandis pontibus effigiati stipites dolantur in-compte.*“

Jornandis pedig Attilának ime rajzát adja: „*Attila forma brevis, lato pectore, capite grandiori, minutis oculis, rarus barba, simo naso, teter colore,*“ még azt is hozzáteszi igen fontoson „*originis suae signa referens.*“ Hager e' helyekre támaszkodva bátran mondhatá, hogy a' magyarok nem hunnuszok, a' magyar nőket inkább cirkassiaiaknak mondhatnád. Mint a' régi hunnokok ma is a' kálmukok szüntelen lovon ülnek, nagy nyilasok, 's épen azon keleti pusztákról omlottak ki a' XIII. században Európába, honnan a' hunnokok jöttek, tehát ezek a' burátok, mongolok, azért írja Deguignes is Attiláról: *quant à son extérieur, il avoit la figure d'un calmouk, 's a' hunnuszokról így végezi be leírását „en un mot semblables en tout aux calmouks.*“¹⁰⁵⁾

Attila leírása Kézában csak Jornandis-helyének kiírása, egyedül abban távozik el, hogy bő szakállunak írja, (barbam prolixam cum Hunnis deferebat) midőn az egyidejű írók ellenkezőleg nyilatkoznak. Nem lehet azon is kételkedni, hogy a' közép évi más cronicások a' magyarokra csak átruházták a' hunnusz arczvonalak régibb leírását, melyek után Dussieux is hibásan indult el, holott a' finn rokonságot maga sem tagadja.¹⁰⁶⁾ Ugyan is

III. A' hunnuszok nomád sátorozó népek voltak, kikkel a' csapatok főnökei tetszések szerint bántak, tötövirozták vagy felbarázdolták bőreiket, hajokat köröskörül lenyírták, nyers, nyereg alatt, vagy keblekben felpuhított hus-

¹⁰⁵⁾ Deguignes Histoire général des Huns. Paris. 1756. T. II. p. 292, 309. és Hager Neue Beweise etc. p. 41.

¹⁰⁶⁾ Erat enim rex Ethela colore teter, oculis nigris et furiosis, pectore lato, elatus incessu, statura brevis, barbam prolixam cum Hunnis deferebat. S. Keza. Budae 1833. p. 24. Dussieux Essai historique sur les invasions de Hongrois en Europe. Paris. 1839. p. 14—17.

sal éltek, polygamiát kedvelték ¹⁰⁷⁾; melly szokások a' magyarokra nem mindenben illeszthetők, mert Frater Julian a' volgaföldi magyarokat házakban, állandó helyeken lakóknak tünteti fel. Igaz, hogy Luitprand is azt írja, hogy a' magyar anyák is gyermekeik képeiket felszurdalták, de Kationa már megjegyzi, hogy az nem egyéb, mint Amm. Marcellin és Jordanis szóról szóra kiírása a' hunnuszokról ¹⁰⁸⁾ 's ez a' szajkó módra kiírás és utánzás, mint más munkámban is már megjegyzém, a' középkor betegsége volt, például Regino is mondja a' magyarokról „carnibus uti fama est crudis vescuntur“ ez ismét csak hunn mongol rajz, 's ez az *uti fama est* kifejezés a' személyes tudatot kizárja. Spittler már nem adott hitelt az illy cronicásoknak, mert tudja van, hogy szavaik a' nemzeti összekapcsolások és characteristická felett magokban még nem pragmaticai hitelűek, kivált hogy nagyobb részek alig olvasott néhány latin codexet el, görögöl pedig majd nem is olvastak, 's leginkább a' mit Justinból és Curtiusból tudtak, alkalmaztatták aztán írásaikban, a' mit a' Horváth István által összeállított helyei Reginonak és Justinusnak szembeszökőleg igazolnak, azért abban historiai erőssége nem is kereshetett volna ¹⁰⁹⁾ Ammian Marcellin, Jordanis könyveivel is így volt a' dolog, 's

¹⁰⁷⁾ Aguntur autem nulla severitate regali, sed tumultuario optimatum ductu contenti perrumpunt, quidquid inciderit. Omnes enim sine sedibus fixis absque lare, vel lege aut ritu stabili dispalantur, inconsultorum animalium ritu, quid honestum inhonestumque sit penitus ignorantes, flexiloqui et obscuri, nullius religionis vel superstitionis reverentia aliquando districti“; Am. Marc. l. 31. c. 2. ismét „quoniam ab ipsis nascendi primitiis infantum altius sulcantur genae, ut pilorum vigor tempestivus emergens, corrugatis cicatricibus hebetetur“; ismét „sic in vita sua visi sunt asperi, ut neque igni, neque saporatis indigeant cibis, sed radicibus herbarum agrestium, et semicruda cuiusvis pecoris carne vescantur, quam inter femora sua et equorum terga subsertant fotu calefaciunt brevi. Aedificiis nullis unquam tecti, sed haec velut ab usu communi decreta sepulchra declinant.“

Priscus írja: „Scythae (igy nevezi ő mindég a' hunnosokat) sunt capite in rotundum rasi. L. Excerpta ex Prisco Bél Mátyásnál Attila. Posonii. 1745. p. 48. A' hunnuszok polygamiájáról l. Garelli leveleit Bél Mátyáshoz. Adparat. ad Hist. Calanus Attilája felett.

¹⁰⁸⁾ Historia critica primor. ducum p. 287.

¹⁰⁹⁾ Rajzolatok. Kiadta Horváth István. Pest. 1825. lap 66, 67.

a' mit ezek a' hunnusokról megírtak, a' későbbi magyarokra is critica nélkül alkalmaztattak. Thuróczi tekintélye még inkább el nem döntő, hogy a' magyarok nyers hust vagy épen lóhust ettek volna; mert egy az, hogy a' régibb írók, mint Keza és Anonymus, arról hallgatnak, tudva van, minő szarvas hibák hemzsegnének cronicájában, melyek már eléggé megrovottak; más az, hogy a' hajnyírást, mint Vattáról írja, hogy a' fejét megnyíreltén, csak három oldalról eresztett le hajfürtöket — nem is lehet egészen hunn maradványu szokásnak venni, sőt inkább hihető, hogy mint az avarok, úgy a' magyarok is nem nyírték le hajokat, hanem fürtökbe fonták és szalagokkal felcizfrázták.¹¹⁰⁾ Mert különösen ma is csak a' mongol faju népeknél divatos a' Priscus által említett fő körülnyírás, (buddhismi tonsura) a' chinai írók szerint szokás volt hajdan is a' mongol és tunguz népeknél ábrázataikat felbarázdolni, az utolsók Klaproth szerint ma is ezt teszik, a' kirgisek pedig hajokat leberetválják, gyermekeik orrát keresztül szurkálják, 's azokba gyűrűket aggatnak, az áltai kálmukok Bunge szerint köröskörül nyírt fejük, csupán egy hajfonadék nyulik le fejük tetejéről.

Az oroszok, mint a' chinaiak, a' mongoloktól tanulták el a' fő körülnyírását, Hammer, Naumow, és Neumann szerint. Chinában ez a' szokás a' mandschu dynastia előtt nem is volt meg,¹¹¹⁾ azért azt különösen mongol faju néptől eredtnek lehet tartani, de alkalmasint a' mongolokhoz is csak a' buddha vallásáról szállott által, és hogy a' hunnuszok buddha képét tisztelték, az újabb felfedezések bizonyítják, minél fogva Buda város nevét is (Etzelburg) Attila Buda testvérjétől helyesbnek látszik magyarázni.¹¹²⁾

¹¹⁰⁾ Priscus azt beszéli, hogy mikor az avarok követjei Justinian-hoz mentek, öltözetjeikről hunnusoknak gondoltattak, csak abban különbözvén, hogy hajokat nem nyírték le, hanem hajfürtjeiket felcizfrázták. Memoria Populor. Stritter I. 625 Karamsin német fordítója azt jegyzi meg ez alkalmatossággal: „mint még most is sok magyar vármegyékben.”

¹¹¹⁾ Asia Polyglotta p. 202. France Litteraire 1835 april p. 315. Herden und Steppen der Kirghizkazaks. Ritter Erdkunde II. B. p. 709. Wiener Jahrbücher der Litter. LXVII. R. p. 50—56. Neumann Asiatische Studien. Leipzig. 1837. p. 106.

¹¹²⁾ Neumann így ír: „120 évvel Krist. előtt egy chinai vezér meg-

IV. Mone a' hunn-magyar közti nemzeti különbséget vallásos szempontból is támogatja. Kétféle (idegen és saját) hősregék és énekek birtokában voltak — ugymond — a' magyarok, az elsők Attilát tárgyazták, az utolsók ősi magyar honjokból áthozták. Nem levén semmi közösülések a' hunnokkal, ősi hagyományaikkal igen gyenge kapcsolatban áll Attila, 's nyilvánosan a' magyarokhoz költözött németek szájából vették át a' niebelungi énekekben befoglalt hunn-attilai mondákat, melyek szerint a' német föld általok sanyargattatott. Irják ugyan a' magyar cronicák, hogy *Ugek* a' magyarok ős apja attilai nemből volt, de a' 400 évi időszaki hézag közte és Attila közt nincs semmi specialis regével kipótolva 's megtöltve, nincs létszeres (organicus) egybefüggés a' kétféle ősrégék közt, 's a' hunn nemzeti nevet már csak Attila híréért is viselték és fenntartották volna, de ők mind kijöttekkor, mind azután *magyar* nemzeti névvel éltek.

Igy itél Grimm is. ¹¹³⁾

V. A' hunn kérdésben legtöbb zürzavart okoztak a' by-

veré a' hunnusokat, a' zsákmány közt egy aranyos álló szobrot is találtak, melly előtt szokott a' hunnusok főnöke áldozni. Sok chinai historicus azt hiszi, hogy az a' Buddha képe volt; annyi bizonyos chinai kutfők után, hogy Buddha tanítása 's tudománya jókor felhatott északra: Journal Asiat. Nro. 80. August. p. 97. és Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes III. B. 1. Heft p. 130. A' Gerard által Kabul földön talált hunn idolumról, melly Buddha képe fűrtözött hajjal, l. Nouveau Journal Asiat. 81. p. 265. A' buddhai dagobakról, vagy Stoupakról, (emeletes temetkező épületek) közép Ásiában és mongol földön lásd Ritter könyvét Ásiáról. Egyébaránt a' szöke fajú Us-un, Alan vagy Jancsó, vén és Tahí népek közt is lehet buddhismus nyomára akadni l. Ritter V. B. p. 619, 647, 650. a' hiungnukról kérdés pedig (turk vagy mongol fajuk voltak-e?) még nincs eldöntve.

¹¹³⁾ Geschichte des Heidenthums p. 99. Grimm pedig így ír: „Es gab zweierlei Heldenlieder in Ungarn, aber nicht zweierlei Glauben, denn die Religion, die der deutschen Sage zu Grund lag, hatte längst aufgehört als die Ungarn ins Land kamen (érti a' niebelungi hit alapot 's német regéket Attiláról). Derselbe Fall ist bei den Celten, es gab in Gallien eigentlich celtische und celtisch-deutsche (fränkische) Sagen, so in Britannien ursprünglich celtische, celtisch-belgische und celtisch-sächsische Sagen. Ohne diese Mischungen zu kennen, ist es nicht möglich in der Sagengeschichte fortzukommen.“ Altdeutsche Wälder I. p. 252.

zanti írók, kik a' hunn nevet pazérlották minden más nemzetre, hanem az altilai mongol fajú hunnok lánczolatához valók voltak is, mint Stritter példákban kimutatá. A' hunnok által Pontusnál és Tanaisnál meghódított népek, a' szövetségbe felvettek mindnyájan hunn névvel kereszteltettek meg, melly nevezet, mint egykor a' scytha, berber, turk, később a' rum, kaffer, 's frank nevek, bizonytalan és határozatlan lett. Világos példáját látjuk ennek a' zürzavarnak az ephthaliták vagy fejér hunnusok dolgában, kik, hogy nem a' hunn-mongol, hanem a' turk kaukasi fajhoz tartozók, ma többé kétségbe sem hozható. Procop némileg meg is különbözteti már e' kétféle hunn nevet viselő nemzetet physiognomia és étel szokási tekintetben, midőn így ír rólok: „nec ut reliqui Hunni *nomades* sunt vitam agentes pastorem, sed optimam jam pridem incolunt regionem. Hi nunquam in Rumaeorum terram nisi cum Persarum exercitu sunt ingressi, *solique Hunnorum albi sunt*, neque item *foedi aspectu*, neque ferarum modo, ut *illi*, viclitantes, sed sub uno degentes principe *politicam agunt vitam* inter se, et cum vicinis suis jus fasque colunt aequae ut Romani et alii omnes.”¹¹⁴⁾

A' mi jeles Ostrokotsink már turk fajú népet sejtített ezekben, előadván Priscus után, hogy a' Persák Martian császárhoz követséget küldtek, segedelmet kérendők a' hunn cydariták vagy euthaliták ellen; kik a' persa birtokra ütöttek.¹¹⁵⁾ Ugy is van, mert Hottinger keleti írók után elég bőven leírja a' persa turk háborukat, mellyekben eleinte Bahramgur persa király győztes is lett, 's a' turk chacan győngyökkel kirakott kardját a' tűz templomban, hol áldozott, emlékezetül felakasztá, de már Firuz (pehlvi nyelvben Piroz, a' görögök Peroses-e) szerencsétlenebb volt, mert megszegvén az esküvel kötött frigyét, a' magyar Ulászló sorsára jutott, 's a' turk chacan lándzsa hegy élén muto-gatta fel katonáinak a' frigylevelet, kik az által feltüzelve letiprák ellenfeleiket, a' persa királyt megölték, annak hoz-

¹¹⁴⁾ Bellum pers. l. 1. c. 3 Bél Mátyás in exceptis Prisci l. c. p. 81. és Fejér aborig. p. 41. a' latin fordításban különböznek egymás közt Bél és Fejér, de az értelem egy: itt Bél szerint van közölve.

¹¹⁵⁾ Origines Hungar. p. 152. Pars I.

zájok folyamodott fiát Kobadot testvére ellen oltalmok alá vették 's trónra emelék. ¹¹⁶⁾

Malcolm persa historiájában írja e' fejér hunnokról, kiknek csatázásait a' persákkal ő is leírja, hogy azok hajdan china falai északi részén laktak, onnan kiindulva Turánt elfoglalták, 's azóta a' persa írók nem is említnek Turán, hanem csak Turk földet (Turkestan), honnan gyakran fenyegették a' persai birodalmat. ¹¹⁷⁾

A' turk chacan neve Malcolmban *Khuschnuaz*, Patri-cidesben Hottingernél Achschanvarnak roszul írva. Hammer szerint *Khuneschvar* név alatt jönnek keleti írókban elő a' hunnok, azaz hunn-avarok, de nem kell itt mongol, hanem turk fajuakra gondolni, mert ugyan csak Hammer másutt a' turk dynastiák lajstromában (1150 — 1213 közt, tehát 65 évre) Bamiánban Hejatile vagy euthaliti turk dynastiát mutat ki Ahmed Mevlevi turk historikus után, ¹¹⁸⁾ 's e' turk népből még későbbben is Ghazna és Multan földön több ágazatok hason nevezet alatt jönnek elő, és ámbár Simocatta azt írja is, hogy persák csufságból nevezték el a' hunnokat turkáknak, de még is hozzá teszi: „sunt autem Hunni habitantes in oriente Persarum vicini, quos multi *usitatori vocabulo* Turcas nuncupant. ¹¹⁹⁾ Tehát igaz turkok voltak, mert bajos is volna azt hinni, hogy a' persák ne tudták volna, mi nemzettel van háborújuk. Hason tautologia az Menanderben, hogy 566 körül a' fejér hunnosok turk hatalom alá estek, ¹²⁰⁾ hanem ha úgy magyarázzuk, hogy a' szöke Usunokat vagy Kuschánokat győzték előbb meg turáni földön a' turkok, 's khuschnuaz királyok e' győzedelem után nyerte nevét, de ez esetben is csak turk fajú népet érthetni a' fejér hunnokon. ¹²¹⁾

¹¹⁶⁾ Historia orientalis p. 173—185.

¹¹⁷⁾ Geschichte von Persien. T. I. p. 109—110.

¹¹⁸⁾ Geschichte der Osmanen. B. II. p. 574.

¹¹⁹⁾ L. Bélíi adparatus. p. 412. és ugyanitt Horniust p. 416. ugyan csak Bélt Attila Posonii p. 20, hol Simocatta helye Hist. L. I. c. 8. bővebben is magyaráztatik.

¹²⁰⁾ L. I. de legation. p. 108. 's Otrókotsi l. c. 162.

¹²¹⁾ Diese Kuschanen sind gewiss die Euseni (vielleicht Euseni zu lesen) des Amm. Marc. XVI. 9. oder mit XIV. 3. und XVII. 8. vielleicht die Usuns der Chinesen Mirchond szerint Sapor ide-

VI. Más fontos kérdés az, miért hivatott a' turk faj népek egy része fehér hunnoknak, 's miért viselték a' mongol fajuak is a' *hunn* nevet, erre nézve a' szó értelmét kellene kikeresni és meghatározni, a' mire némi adatokat a' szótárban fogok felhozni, itt csak azt jegyzem meg, hogy hihetőleg a' barna és szőke fehér szín, mely a' mongol és kaukási fajuakat külsőleg már elválasztá — az elnevezésben némi okul szolgált. Ásia szőke scytha népéről Halling összeszedte a' nyugoti és keleti tudósításokat, a' turk nemzet maga is scytha faj volt, vagy korán összeelegyedett a' scytha Ariusokkal. Herodotban scythae Amyrgii Hammer és Halling mutogatása szerint a' még el nem törökösített scythák, (= *ατρεχιοι*) ellenben Menander sákaturkjai (byzanti Istvánban Siago turcae) már turkscytha keverék, 's épen az indo-scytha országlás idejében, mely véget vetett a' macedo görög hatalomnak Bactriában, tűnnek fel a' pendschábi földön Indiában ismét a' *fehér hunnok*, kiknek maradékait még Cosmus az aegyiptomi kereskedő az V. százban Krist.

jében ezek foglalták el Balkhot, 's az ötödik század közepében az ephthaliták hódíták meg őket, kiknek fejedelmek Chuschnovaz = chuschenzwinger. Die chionitae bei Ammian erklären sich dadurch, dass auch die Khuschanen bei den Armeniern als Hunnen betrachtet werden. Jahrb. für wissenschaftl. Kritik. 1835. Januar Nro. 20. Meg kell itt még emlitenem, a' mi ugyan csak e' criticali folyó-iratban Märs 1835. 24. szám alatt áll, mely szerint a' syrus Zenob írja, hogy 150 évvel Krist. előtt Vagarschak első parthus királya Arménianak hindous telepet vitetett oda, a' telepvezér neve Gísane Krischna volt, sanskrit nyelvben pedig gísane vagy kesin = hajfűrtöst jelent, nem akarván az indus telepek később keresztyén válásra térni, titkon pogány szokásaikat megtarták, 's ismertető jelül a' gyermekek körülnyírt fején egy hajfűrtcsomót meghagytak. Vajon nem indo-scytha telep volt-e ez? mert már akkor az indo-scythák közt nyomai vagynak a' buddhismuszak? és ha még azt is meggondoljuk, hogy Zenob az Ephthalita hunnokat is említi, mint olyakat, kik az V. században Persia rettentő ellenségei voltak, hogy szerinte már a' III. században is szó van rólók, sőt görögül irt historia is létezett rólók Zenob idejében, hogy a' Kuschnovaz királyi név a' gísane, kesin szóval egyezőnek mutatkozik, hogy Cosmás épen az indiai földön az indo-scytha maradványt a' fehér hunnokat az V. században ismerte — mind ezek további vizsgálatra ébreszthetnek fel. — Azonban Balkhnak is volt Kusch neve, az indusok is Kusch nevet viseltek. I. Hallingot p. 241—254. A' Kuschnovaz hát Bactria és India hódítóját is jelentheti, Herbelit Kuschnovárnak írja.

után ismerte és említi, ¹²²⁾ tehát 700 év múlva is, hogy a' bactriai görög hatalomnak végire jártak, ott ki nem veszték, sőt máig is a' *syk* (=saka) név alatt hatalmas nemzetséget képeznek, miről Europa fő nyelvtudósainak és historikusainak összeegyeztése (Herbelot, James Tod, Halling, Hammer, Neumann, Schott, Remusat, Klaproth, Lassen, Ritter, Jacquet, Malcolm) kételkedni sem hágy többé, hogy a' pendschábi fehér hunnok és a' sassanidi házzal küzdő ephthalita hunnok egy törzsökből eredtek, 's az attilai hunnokkal, mire már Procop is utal, fel nem cserélthetők. Egyéb-iránt kik e' fehér hunnoknál többet akarnak tudni, a' jegyzetben felhozott könyvekhez folyamodhatnak, azt jegyezvén meg itt végre, hogy a' chinai annalisokban előforduló legrégebb *hiungnu* népről még nincs közmegegyezés Europa orientalistái közt, egyik rész turk, másik mongol fajnak állítja azt, de abban a' két fél is megegyezik, hogy az indo-scythák v. Cosmas fehér hunnusai mint Priscus hunnycdaritáji, Procop hunnephthalitáji a' turkscytha vagy kaukas fajhoz számítandók 's a' mongol hunnoktól elkülönözendők. ¹²³⁾

¹²²⁾ *Δευκολοι ούνοι* Cosmasban I. Montfaucon nova collectio Patrum Paris 1707. fol. T. II. p. 338, Halling Geschichte der Skythen p. 207 —208. közli egészben a' helyet és több más helyeket is. Az euthalita Nephthalita 'stbb. nevekről senki bővebben nem értekezett még, 's Theophanes állítása (Excerpta e Theophanis Historia in corpore script. Byzant cedit Niebuhr I. 485.) hogy Ephthalan nevű főnöktől vették volna nevöket, Halling magyarázatjával nem talál, ki a' napai és apai scytha tőkékre vezeti vissza a' nevet I. c. p. 299 —300, 325. Egyébaránt a' fehér hunnokról I. Herbelot Biblioth. Oriental. T. III. p. 91. T. VI. p. 267 Neumann's Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes III. B. 1. Heft p. 124. et seq. Lassent ugyan itt p. 152. és II. B. 1. Heft p. 56. Asiat. Studien von Neumann p. 122. Die altpersischen Keilinschriften von Lassen Bonn 1836. Ritter's Erdkunde VI. Band. 1. Abth. p. 92. Journal asiat. 1840. Septemb. hol Jacquet az indo-scytha pénzekről beszél. Matuanlin chinai író Tie-le vagy Te-le népet emlit oxus tuli földön, melly Deguignes szerint később Abstele nevet kapott = viz melletti Taliták I. c. T. IV. p. 326. Ritter Peiki után mondja, ki Chinából 607-ben ment a' nyugoti inspectióra, hogy Tiele néptörzsök ujgur faj, melly Tula viz és Bajkal tó közt lakott, 'onnan a' tukien chacan lakához mennek Altaiba. Erdkunde V. B. p. 562.

¹²³⁾ Herbelot, Mayla, Klaproth, Remusat, Hammer, Schott, a' hiungnu népet turknak állítják, Gatterer, Neumann, Hüllmann, Hya-

kinth, Schmidt mongol fajoknak veszik. Deguignes után, legujabban Gablentz a' turcismust pártolókhöz állott, midőn így ír: „Ha meggondoljuk, hogy a' turk népek magokat turknak nevezik és írják: mint a' persák is, miért nem lehetne a' terk szóból a' nevet magyarázni — át nem láthatom. Schmidt erőlteti a' dolgot, a' tukiü nemzet is csak turk, mint a' hiungnuk 'stbb l. Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes II. B. 1. Heft. p. 70 Maga Deguignes — ki a' hiungnukat mongol hunnoknak veszi, írja e' fehér hunnokról: „Les Huns blancs on les encore appelle Kuthalites, Haiatalites, Nepthalites, Atelites, Abtelites, et en fin Cidarites. Les historiens orientaux leur ont donné le nom de Turcs.“ T. IV. 1, 2. p. 325. Schafarik (Slavische Alterthümer II. B. edit. Wuttke) nem tesz különbséget az euthaliták és Attila hunnusai közt, ő általjában urali fajnak veszi őket; (I. 323.) ellenben a' scythákat egyenesen mongolokká teszi, (I 276—283) holott ezeknek testalkoti leírások szűkebb határu, és sokkal régibb is, mint sem a' miket az egyidejű írók a' hunnuszokról feljegyeztek, kikről a' tudósítások újabbak és bővebbek, a' mellett elhatározottabbak. A' finn faju népekről tanításai ellen is sok kifogást tehetni, mert a' slávok ősi lakásait mindenütt szélesíteni szerei, és Halling fürkészeteit a' slávok későbbi bevándorlásokról, a' symat és sarmat népek megkülönböztetéséről magosra vont szemöldökkel ignorálván, a' scythákról készült munkáját pedig minden becs nélkülinek amugy könnyen kihirdetvén, a' helyett, hogy okosságait czáfolgatná, — a' részrehajlástól, bár mint láttassék is azt kikerülni — nem egészen ment; a' keleti kutfökre pedig, úgy szólván, majd semmi figyelmet nem fordított. Azonban e' tárgyról más alkalommal bővebben fogunk szólni, Halling úgy is megholt, mi előtt nagyszerű munkáját bevégezheté, ő hát nem védheti magát, sem recensióját Surowiecki és Schafarik régibb dolgozatjainak, melyeket a' hécsi literaturai évkönyvekben közlött.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

Litteraturai vázlat	Lap. 1
-------------------------------	-----------

MÁSODIK RÉSZ.

A' finn-magyar nyelv vizsgálatok eredményei	19
---	----

HARMADIK RÉSZ.

Statistico-ethnographiai ismertetése a' finn-nép ágazatoknak historiai jegyzetekkel	53
I. Siberia	56
A. Samojedek	63
B. Ostyákok	69
C. Gosztonyiak. (Gusztinyiak.)	73
III Ural.	74
D. Vogulok	—
E. Baschkirok	77
F. Metsérek (Mecsérik?) és Teptjäre	80
III. Volga, Kama 's Divina vízföldek	81
G. Bármok. (Permek; Börmények?)	86
H. Syrjenek (Surányiak).	88
I. Mordvák	89
K. Csuvaszok. (Csupaszok? kevés szörüek)	90
L. Cseremiszek	91
M. Vitkaiak. (Votjákok)	92
IV. Laponnia	94
N. Lappok	—
V. Finna föld.	97
O. Finnusok.	—

TOLDALÉK.

Historiai Jegyzetek	100
-------------------------------	-----

Österreichische Nationalbibliothek

+7168404000

